

**XIINXALASIRBOOTAA OROMOO HOJII IRRATTI
XIYYEEFFATAN: GODINA WALLAGGA LIXAA AANAA
JAARSOO KAN WALITTI QABAMAN**

MITIKKUU ABDATAA GALATEE

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKLOORII
KOLLEEJJII NAMOOMAA QO’ANNOO AFAANOOTAA,
JOORNAALIIZIMIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**

HAGAYYA BARA 2010/2018

ADDIS ABABAA

**XIINXALA SIRBOOTA OROMOO HOJII IRRATTI
XIYYEEFFATAN: GODINA WALLAGGA LIXAA AANAA
JAARSOO KAN WALITTI QABAMAN**

QORATAA: MITIKKUU ABDATAA GALATEE

GORSAA: XILAAHUN TALIILAA (PHD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSISUUF GAMIISAAN GUUTTACHUUF
DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII
KOLLEEJII NAMOOMAA QO'ANNOO AFAANOOTAA,
JOORNAALIIZIMIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**

HAGAYYA BARA 2010/2018

ADDIS ABABAA

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa(MA) Afaan Oromoo Barsiiuuf Guuttachuuf Mitikkuu Abdataatiin Mata Duree: “*Xiinxala Sirboota Oromoo Hojii Irratti Xiyyeeffatan: Godina Wallagga Lixaa Aanaa Jaarsoo Kan Walitti Qabaman*” Jedhu Irratti Qophaa’e Sadarkaa Ulaagaa Yuunivarsiitiin Kaa’e Guuteera

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti Gaafatamaa Muummee Yookiin Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Laammaffaa (MA).

Axereera

Kaayyoon guddaan qorannoo kanaa sirboota Oromoo hojii irratti Xiyyeeffatan walitti qabuun xiinxaludha. Kanaan dura sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan Aanaa kanaa walitti qabamee gadi fageenyaan xiinxalamee hinjiru. Kanaaf qoratichi ijoollummaa isaatii eegalee dhaggeeffachaa kan tureefi qorachuuf hawwaa kan guddate gosa afoolaa kana xiinxalee jira. Kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahuuf, akkasumas, gaaffilee qorannoo kanaa deebisuuf mala qorannoo akkamta kan fayyadame yoo ta'u, meeshaaleen funaansa odeeffannoo kanneen akka: daawwannaa, af-gaaffiifi marii garee hojiirra oolchuun odeeffannoo barbaachisaa ta'an odeef-keennitoota mala iddatteessuu miti carraa keessaa akkayyoofi darbaa dabarsaatiin filataman irraa funaanameera. Haalumma kanaan odeef-keennitoonni nama saddeet, kan marii garee nama ja'a waliigalatti namoota kudha afur qorannicha keessatti hirmaachisee jira. Odeeffannoon haala kanaan sassaabaman iddoo tokkotti deebifamuun erga ilaallamee dhuguuman isaanii mirkaaneffamee booda qoqqoodamuun xiinxalamee jira. Akka qorannoon kun bira ga'eetti: Sirboonni hojii gamtaan sirbamanis, sirboota yeroo haamaa, sirboota yeroo midhaan dha'iinsaa, sirboota yeroo aramaa, sirboota hojii yeroo tumaa akka ta'an bira ga'eera. Sirboota hojii dhuunfaan sirbamanis sirboota yeroo gaagura hidhanii sirboota yeroo daakuu daakaa, sirboota yeroo aannan raasuu akka ta'an bira ga'eera. Qabiyyeen sirboota hojii diinagdee, yeroo, hawaasummaa, hawwii namni qabu agarsiisuufi seenaa mul'isurratti kan xiyyeeffatan akka ta'an bira ga'eera. Faayidaaleen sirboota hojii gootomsuuf yookiin cimsuuf, qabeenyaafi walii isaanii ittin jajachuuf, gorsuuf yookiin barsiisuuf jiruufi jireenya keessatti waa qeequufi komachuuf aa akka ta'an bira ga'eera. Dhumarratti qorannoon kun sirboonni Oromoohojii hojii irratti xiyyeeffatan akka hinbadneef qaamonni garaa garaa kanneen dhimmi kanaa ilaallatu hundi irratti hojjechuu qabu. Bifa waraabbii fi barreeffamatiin waajjira Aadaafi Tuuriziimii Aanaa Jaarsoo keessa ol kaa'uu barbaachisaa akka ta'e qorannoon kun eereera.

Galata

Qorannoo kun akka fiixaan bahuuf yeroo isaanii aarsaa godhanii nuffii tokko malee, deeggersa walirraa hincinne kan naaf kennan gorsaa koo kan ta'an Xilaahun Taliilaa (PhD) onnee koorraa kan ka'e galata guddaan qabaaf.

Dabalatan, qindeessaa mana barumsaa kootii kan ta'e, B/saa Geetachoo Hambisaa odeeffannoo akkan funaannadhuuf deeggersa waraqaa, qalamaafi wantoota hojii koof na barbaachisan hunda kan na deggeran galanni koo guddoodhaaf.

Akkasumas, Odeef- keennitoota odeeffannoo mata- duree kanarratti naaf kennaniifi Obbo Eebbaa Biduu kan haala hundeeffaafi moggaasa Aanaa Jaarsoo irratti odeeffannoo naaf kennan guddiseen galateffadha.

Itti dabalee, B/stuu Tujjuubee Kabbadaa hangan hojii kana raawwadhatti yaadaafi kunuunsa barbaachisu naaf taasisaa waan turteef guddiseen galateeffadha.

Dhummarratti, Waajjiraalee Aanaa Jaarsoo kanneen yaada haala waliigala Aanichaa irratti odeeffannoo naaf kennan nan galateffadha. Walumaagalatti qarannoon koo kun fiixaan ba'iinsa akka argatuuf wantoota na barbaachisan mara kan na deeggeran hundaan horaa bulaa hamaan isin hinargin jedheera.

Hiika Jechoota Haarawaa(Jibsoo)

Jechoota armaan gaditti dhiyaatan kan barbaachiseef tarii dubbistoonni muuxannoofi hubannoo adda addaa qaban yommuu dubbisan gufuu akka itti hintaaneef. Gama biraatiin, qorannoo kana keessatti jechoota murteessoofi kanneen afaan naannoo itti gaggeeffame keessatti bal'inaan fayyadaman waan ta'eef namoonni looga naannoo kana hin beekne akka hindanqamneef. Akkasumas, hiikni jechoota kanneenii gara malee akka hin fudhatamneef yaadameeti.

Abuubbii..... Huuboo(meeshaa ullee yookiin maashaqula irraa hojjetamu ta'ee kan ittiin

aannaan raasaaniidha.

Bajaree.....Gosa margaa/ citaa/ gaagurri ittiin dha'amu.

Baarii .....Galaanatti /bishaanitti/.

Cuundhura .....Nama lallaafaa, kan hojiitti dadhabaa ta'e.

Daadoo .....kan namoonni hojii yeroo dalagan dabareen dugda wafudhatan.

Daboo .....Jigii, guuza yookiin kan namoonni kadhatamanii hojii walgargaaraniidha.

Joormooddoo....Xaafii dheeraafi ija danuu qabuudha.

Qancbicamee.....gama gamanaa kan fudhatamee/ walitti dhufe/.

Qorbee .....Naannoo tokko yookiin bakka walitti dhiyaatu.

Sanyoo.....abbaa manaa yookiin haadha manaa alatti jaalala dhoksaa kan waliin qaban.

Shonii.....Itti marsiitee, /kaannisnigaaguraatti marsite/.

Siribsiisaa.....Midhaan ooygiditti naquun qotiyoo irra oliifi gadi hofuudha.

Yasee.....Bareedaa yookiin wanta namatti tolu fakkeenyaaf, rifeensa mata gara

duubaatti jigee ciisu

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axereera	i
Galata.....	ii
Hiika Jechoota Haarawaa(Jibsoo)	iii
Baafata.....	iv
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	4
1.3 Kaayyoo Qorannichaa.....	5
1.3.1 Kaayyoo gooroo.....	5
1.3.2 Kaayyoowwan Gooree	5
1.4 Barbaachiisummaa Qorannichaa.....	5
1.5 Daangaa Qorannichaa	6
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7 Qindoomina Qorannichaa	7
1.8 Haala waliigala Aanaa Jaarsoo.....	7
1.8.1 Hidda Latiinsa Oromoo Jaarsoo	8
1.8.2 Seenaa Hundeeffama Aanaa Jaarsoofi Moggaasa Magaalaa Gabaa Dafinoo	9
1.8.3 Argamaafi Bal’ina Lafaa	9
1.8.4 Baayina Uummataa	10
1.8.5 Haala Qilleensaa	10
1.8.6 Aadaa Uummata Aanichaa.....	10
1.8.6.1 Aadaa Hojii	10
1.8.6.2 Aadaa Nyaataafi Dhugaatii	11
1.8.6.3 Aadaa Fuudhaafi Heeruma Oromoo Aanaa Jaarsoo	11
1.8.7 Diinagdee Aanichaa	12
1.8.8 Bu’uuraalee misoomaa	13
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	14
2.1 Fookloorii	14
2.1.1 Faayidaa Fookloorii	15
2.1.2 Gosootaa Fookloorii	17

2.1.2.1 Afoola	17
2.1.2.2 Duudhaa Hawaasaa	17
2.1.2.3 Meeshaa Aadaa	18
2.1.2.4 Aartii Duudhaa Hawaasaa	18
2.1.3 Sirba.....	21
2.1.3.1 Sirba Jaalalaa	23
2.3.1.2 Sirba Gootaa.....	23
2.1.3.3 Sirboota Hojii.....	24
2.2 Yaaxxinaalee Qorannoon Kun Bu’uureffate	28
2.2.1 Yaaxina Faayidaa.....	28
2.2.2 Yaaxxina Haalawaa.....	29
2.3 Sakatta’a Barruu Walfakkii	30
Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannichaa.....	33
3.1 Saxaxa Qorannoo	33
3.2 Madda Odeeffannoo.....	33
3.3 Iddattoofi Mala Iddatteessuu	34
3.3.1 Iddattoo	34
3.3.2 Mala Iddatteessuu	34
3.4 Tooftaalee Ittiin Odeeffannoon Funaanamu	35
3.4.1 Daawwannaa	35
3.4.2 Marii Garee	35
3.4.3 Af-gaaffii	36
3.5 Mala Qaaccessa Odeeffannoo	37
3.6 Naamusa qorannoo.....	37
Boqonnaa Afur: Qaaccessaafi Hiika Odeeffannoo.....	38
4.1 Xiinxala Gosootaa fi Yoomessa Sirboota Oromoo Hojii Irratti Xiyyeeffatan	38
4.1.1 Sirboota Yeroo Haamaa	39
4.1.2 Sirboota Yeroo Midhaan Dha’iinsaa	43
4.1.3 Sirboota Yeroo Gaagura Hidhanii	45
4.1.4 Sirboota Yeroo Jaatanii Manaa	47
4.1.5 Sirboota Yeroo Aramaa midhaanii	48
4.1.6 Sirboota Yeroo Aannan Raasuu	49

4.1.7 Sirboota Yeroo Tumaa midhaan.....	51
4.1.8 Sirboota Yeroo Daakuu Daakanii.....	52
4.1.9 Faaruu Qotiyyoo Yeroo Qonnaa	53
4.1.10 Faaruu Yeroo Siribsiisaa	53
4.1.11 Faaruu Gaafa Hojii Galgala Looniifi Midhaan Ittiin Faarsan	55
4.1.12 Geerarsa Yeroo Qonnaa	58
4.1.13 Geerarsa Daadhii Gaafa Hojii Galgala Gaggeeffamu	60
4.2 Qabiyyee Sirboota Hojii.....	61
4.2.1 Diinagdee Mul'isurratti	61
4.2.2 Hawaasummaa Mul'isurratti	62
4.2.3 Seenaa Mul'isurratti	63
4.2.4 Hawwii yookiin fedha ofii mul'isurratti	64
4.2.5 Yeroo Mul'isurratti	65
4.3 Faayidaa Sirboota Hojii	66
4.3.1 Gootomsuuf Yookiin Cimsuuf	66
4.3.2 Qabeenyaafi Walii Isaanii Ittin Jajachuuf.....	67
4.3.3 Komachuuf.....	68
4.3.4 Jiruufi Jireenya Keessatti Waa Qeequuf.....	69
4.3.5 Gorsa Laachuuf	71
4.4 Walsimannaa Yaaxxinaalee Qorannoon Kun Bu'uura Godhateefi Sirboota Hojii	71
Boqonnaa Shan: Cuunfaa Argannoofi Yaboo	73
5.1 Cuunfaa Argannoo.....	73
5.2 Yaboo.....	75
Wabiilee.....	77
Dabalee A	80
Dabalee B	81
Dabalee C	82
Dabalee D	82
Dabalee E.....	83
Dabalee F Footoowwan Odeef-keennitoota muraasa afgaaffiin odeeffannoon irraa funaanam.....	83
Dabalee G	84

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Dhalli namaa lafa kanarrarratti erga uumamee kaasee aadaafi amantaa isaa dagaagfachaafi kabajachaa dhalootaa dhalootatti dabarsaa tureera; Dabarsaas jira. Yaada kana ilaalchisee Asafaa, 2009: 20), Dhalli namaa barreeffamaan ofibsu osoo hin jalqabiin dura ogafaan yookiin fakkiifi bocaan yaada ofisaa ibsaa ture jechuun ibsa. Kunis kan hubachiisu namoonni osoo barreeffamatti fayyadamuun hin eegalin muudannoo jiruufi jireenya isaanii keessatti mud'atu ogafaaniitti fayyadamuun ibsataa kan turaniidha.

Fooklooriin sabni tokko eenyummaa, amantii, haala jiruufi jireenya, heeraafi safuufi falaasama dimshaashumatti ilaalcha addunyaa keessa jiruuf qabu, ogafaaniin dhalootaa dhalootatti dabarsuudha. Karaa biraatiin fooklooriin calaqqee aadaati(Dundes, 1965: 72).

Uummatni Oromoo kan ittiin eenyummaa isaa, jiruufi jireenya dabarseefi keessa jiraataa jiru ibsatu fooklooriidha. Fooklooriin immoo, gochalee hawaasni tokko dalagu, raawwatu, amanu, xiinxaluufi kkf dabalata. Yaaduma kana ilaalchisee, Oring(1986) Dundes(1965) wabeeffachuun Fooklooriin duudhaa yeroo dheeraa, hanbaawwan yeroo dheeraaf (beekumsa) turan irratti xiyyeeffachuun wantoota durii(any thing old), ijaarsa durii, ragaawwan seera durii, aartii durii, dur- durii, sirboota durii, barsiifataafi kkf haammata jechuun ibsa. Kanaafuu, fooklooriin bu'uura aartii duudhaafi seenaa hawaasa fookloorii sanaa ibsa jechuun ni danda'ama.

Haalli kunis, darbaa dabarsaan erga dhalli namaa lafa kanarratti argamee kaasee kan hawaasni kamiyyuu itti tajaajilamudha. Kana jechuun fooklooriin beekumsa duudhaalee, aadaafi barsiifata saba tokkoo baatee kan tarkaanfatu jechuun ni danda'ama.

Akkasumas, Oring,(1986:136) irratti, “...folklore as oral tradition and beliefs handed down from generation to generation without the use of writing” jedha. Fook-afaan aadaafi duudhalee adda addaa of keessatti qabatee labataa labataatti barruu tokko malee himamsaafi gochaan kan daddabarsuudha.

Hayyoota hiika fooklootiif kennaan keessaa namni Waterman jedhamu yoo ibsu, “Folklore is that are form, comprising various types of stories, proverbs, spells songs contains and other formulas which employs spoken language as its medium” jedha(Cited in Leach, 1996:19).

Fooklooriin aartii ta'ee wantoota akka dur-durii, mammaaksa, jechamoota, faaruwwan, qoricha aadaa adda addaafi kkf kan haammatuufi afoolaan kan darbu ta'uu isaa hubachiisa. Kanaaf, fooklooriin jireenya dhala nama keessatti gahee guddaa qaba jechuudha. Sababni isaas, namni jireenya guyyuu isa keessatti firiiwwan fooklooriitti fayyadamee wanta isatti dhaga'ame ibsata. Kanneen inni hawaasni tokko ittiin eenyummaa isaa ibsatu keessaa sirbi isa tokkoodha.

Gemechu,(2003:89) yoo ibsu, “Songs are one of the most way in which the Oromo express their traditions, customs, beliefs, rituals, sorrow, and joys.

And songs are the means by which the society expresses its feelings and emotions, understanding about the past, react to the present situations, teaches the new generation and forwards to the coming generation. Sirboonni karaalee uummatni Oromoo barsiifatalee isaa, duudhaalee isaa, amantaalee isaa, mallattoolee isaa, gaddaisaafi gammachuu isaa ittiin ibsatuudha. Akkasumas, sirboonni kan hawaasni fedhiifi kaka'umsa isaa, haala darbe, haalaammaafi haala yeroo dhufuu walitti fidee kan hubachisu, dhaloota haaraa kan barsiisuufi dhaloota dhufutti dabarsuun kan mu'isuudha. Sirboonnis tajaajilaafi yoomessa keessatti gaggeeffaman irratti hundaa'uudhaan bakka garaagaraatti qoodamu.

Hawaasni Oromoo jiruufi jireenya isaa gaggeeffachuuf hojii adda addaa hojjeta. Hojiiwwan kanneen yeroo gaggeessaan immoo sirboota hojiichaan wal-qabatan sirbu. Hojiiwwan kunniinis, dhuunfaan yookiin gareedhaan kan raawwataniidha. Yaada kana ilaalchisee Asaffaa , (2008:157) yoo ibsu, “Namoonni hedduun kan qorbee tokko keessa jiraatan humnaafi beekumsa isaanii walitti qindeessanii hojii walii hojjetu. Hojiin kunis: qonnaa walii qotuu, mana walii ijaaruu, muka manaa/dhaabaa/ walii fiduu, citaa ittiin mana ijeerratan haamanii walii fiduu, xaafii haamuu, midhaan adda addaa walii sassaabuufi kan kana fakkaatuudha” jedha. Kanaaf, uummatni Oromoo akkaataa walitti dhiyeenya isaaniin gareedhaan hojiiwwan adda addaa waliin akka raawwataa turan yookiin raawwataa jiran nu hubachiisa.

Hojiin gareen hojjetamu immoo, daboodhaan yokiin daadoodhaan ta'uu danda'a. Yaaduma kana, Beekaan (2015:37) akka armaan gadiitti ibsa:

Daboon naannoo tokko tokkotti jigii jedhamuunis ni beekama. Aadaan kun aadaa hojii walgargaarsaati. Aadaa nama dadhabaa, maatii nama hojjetu baay'ee hinqabne, nama qonnaa bal'aa qabuufi kan kana fakkaatan hojii gargaaruuti. Yeroo gargaarsa hojii kanas dhangaaleen godhaman nijiru. Booka naqanii, daabboo tolchanii, biqila biqilchanii, nyaachaafi dhugaa hojiicha hojjetu. Yemmuu hojiicha hojjetanis nama hojii keessatti dadhabe sirbaan qeeqaa, kan cimee hojjetu faarsaa hojjetu. Galgala mana nama hojii gargaaraa oolani dhaqanii dhangaa qophaa'e dhamdhamachaa sirbanii tabatanii, wal ebbisanii galu.

Yaadni kunis, uummatni Oromoo aadaa hojii walgargaarsaa ittiin hawaasummaa isaa agarsiisu qabaachuu isaati. Kunis namoota of hindandeenyeefi kanneen ooyiru bal'aa irra hojjetan bifa ittiin gargaaraniidha. Akka aadaa Oromootti daboo nyaatni adda addaa ni qophaa'aaf. Hojii kana keessattis jireefi jireenya isaanii gama garaagaran sirban akka ibsatan yaaada kanarraa ni hubatama. Gama biraatiin Zarihuun sirboota hojii ilaalchisee yaada armaan gadii barreesse;

በአብዛኛው የገጠሩ ህዝብ በጋራም ሆነ በተናጠል አንድ አይነት ስራ በሚያከናውንበት ጊዜ ስራውን በተቀላጠፈ ሁኔታ ለመስራት እንዲያግዝው ግጥም እየደረደረ ያንጎራጉራል፤ ይዘፍናል፤ ይጨፈራል፡፡ እንደ ደቦ በመሳሰሉት ቡድናዊ የስራ አገጣጫዎች ላይ ላምሳሌ ቤት ሲሰራ፤ አጥር ስያጥር፤ ሳር ሲያጭዱ ልዩ ልዩ የግብርና ስራዎች ስያካነውኑ ያዘማል፡፡ በተናጥልም ብሆን ማንጎራጎር የተለመደ ነው፡፡ ሴቶህ ስትፈጭ፤ ስትፈትል፤ ልብስ ስታጠብ ሌለው ቀርቶ ልጅ አዝላ ስታባብል እንኮን እያዘፋፈነች ነው፡፡ ገበሬው በሩዎቹን ጠምዶ በሚያርስበት ጊዜ እንደ በህሉ ያንጎራጉራል፤ ይዘፍናል፤ ይገጥማል (ዘርሁን፣ 1992)፡፡

Yaada armaan olii kanaarraa kan hubannu, Sirbi hojii irra jireessaan uummanni baadiyyaa yommuu hojii tokko kophaas ta'ee gareen hojjetan hojii sana saffisaan dalaguuf akka isaan gargaaruuf kan itti gargaaramaniidha. Kunis, afwalaloo isaa tarreessuun ni weeddisu, nidhaadatu. Hojii akka daboon dalagan kanneen akka dallaa ijaaruu, mana ijaarsaa, hokaa haamuufi hojiiwwan qonnaa adda addaa yeroo dalagan niweeddisu. Kunis, gareen yookiin dhuunfaan ta'uu danda'a. Dubartiinis yeroo midhaan daaktu, tumtu, wayyaa miicciituufi daa'ima sossobdu nisirbiti. Qonnaan bultoonnis sangaa camadanii yeroo qotan akka aadaatti niweeddisu, nisirbu, niwalaleessu.

Sirbi karaa namoonni waan keessa isaanitti dhaga'ame akkaataa barbaadaniin itti ibsataniidha. Kana jechuunis, gaddaafi gammachuu, jaalalaafi jibba, akkasumas, haala jiruufi jireenya isaanii yoomessa garaagaraa keessatti ibsatu. Kunis, yeroo karaa deeman, mana cidhatti, bakka hojiitti ta'uu danda'a. Bakka hojiitti gaafa jedhamu akkuma hayyoon olii kaasan uummatni Oromoo yeroo hojii gamtoominaan hojjetanyookiin dhuunfaan hojjetan sirba hojiichaan wal qabate sirbu.

Kaayyoo guddaan sirba yeroo hojii kan namoonni nuffiifi dadhabbi tokko malee hojiicha raawwachuuf kan sirban yoo ta'an kanaan ala dhimmoota adda addaa kaasuun kan qeeqaniidha. Dhimmoonni kunis, hawwii jireenya isaanii fooyyeeffachuuf qaban, hawaasummaa waliinii cimsuufi kkf ittiin ibsatu. Haa ta'u malee, sababa adda addaarra kan ka'e nannoo qorannoo kanatti sirboonni kun bifa ho'adhaan gaggeeffama hinjiru.

Walumaagalatti, akka yaada hayyoota oliirraa hubachuun akka danda'amutti, namootni hojii gamtaan yookiin dhuunfaan akka hojjetan; yeroo hojii kana raawwatanis gareedhaan yookiin dhuunfaan sirboota hojii adda addaa sirbaa akka hojjetan; hojiin kunis, yeroo baay'ee baadiyyaatti akka raawwatuufi kkf dha. Kanaaf, qorataan mata- duree "Xiinxala sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan: Aanaa Jaarsoo kan walitti qabaman" jedhu irratti xiyyeeffachuun qorannoo gaggeesse.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoo tokko gaggeessuuf sababoonni nama kakaasan jiraachuu qabu. Kanaafuu, qorataan qorannoo kana gaggeessuuf kan kakaase: Sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan waan dagatamaniif; Qabiyyee fi faayidaa sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan walitti qabee xiinxaluuuf. Akka qorataan kun namoota umuriin raaganiifi odeeffannoo Waajjira Aadaafi Tuuriziimii Aanaa Jaarsoo irraa argateen bara durii kaasee hawaasni Oromoo naannoo kana jiraatan akkuma hawaasa Oromoo biroo sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan yooma isaa eegganii bal'inaan itti fayyadamuun dhuunfaan yookiin gareen hojii isaanii gaggeessaa turan. Haa ta'u malee, sirboonni kunniin dagatamaniiru.

Yeroo tokko tokko afoola irratti jijjiiramni bu'uuraa barbaachisaa ta'uu danda'a. Yeroo biraa immoo, barbaachisaa ta'ee mul'achuu dhiisuu danda'a. Kunis, gahee gooroon afoolaa sun hawaasa sanaaf qabuufi jijjiirama waliigalaa hawaasichaafi naannoo hawaasni sun jiraatutti dhufaa jiru waliin walqabata jechuun (Georges and Jones, 1995:320) ibsu. Akkuma beekamu jijjiirama gooroo afoolarratti dhufu keessatti haala jireenya hawaasaa murteessadha. Kunis, yoo hawaasichi sirnaan itti fayyadamu ta'e jijjiiramni ni argama. Jijjiiramni kunis, yoo afoolli sun dhiibbaa hawaasa irratti kan fidu ta'e barbaachisaadha. Garuu, yoo kan dhiibba hin finne ta'e jijjiiramuun isaa hawaasa sanaaf gaarii miti jechuudha.

Kanaaf, qorataan qabiyyeefi faayidaan sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan maal maal akka ta'an. Akkasumas, sirboota akkamiifi yoomessa kami keessatti akka gaggeeffamu, adda baasuuf qorannoo kana gaggeesse. Itti dabalees, falaasama Oromoon ofii uumee jiruufi jireenya isaa keessatti afaaniifi gochan hanga har'atti itti fayyadamaa ture dhaloonni ammaa sirboota kanatti fayyadamee jiraachuu dhiisuu irraan kan ka'e hafa yookiin badaa jira. Kanaaf, akka itti fayyadamaniif faayidaafi qabiyyee sirboota kanaa hubachisuun dhalootni haaraa itti fufsiisu qabu yaada jedhu qabaachuun qorannoo kana geggeesse. Haaluma kanaan qorannoon kun gaaffilee armaan gadii bu'uura taasifatee gaggeeffame.

- Gosootni Sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan maal fa'i ?
- Sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan yoomiifi eessatti gaggeeffamu?
- Qabiyyeen sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan maal maali?
- Sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan faayidaalee akkamii qabu?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoowwan qorannoo kanaas bakka lamatti qoodamu. Isaanis: kaayyoo gooroofi kaayyoowwan gooreedha.

1.3.1 Kaayyoo gooroo

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan xiinxaluudha.

1.3.2 Kaayyoowwan Gooree

- ❖ Gosootni sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan ibsuu;
- ❖ Raawwii sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffataniifi akaakuu isaanii ibsuu;
- ❖ Qabiyyeewwan sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan akaakuu hojiichaan waliin agarsiisu;
- ❖ Faayidaalee sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan xiinxaluu.

1.4 Barbaachiisummaa Qorannichaa

Barbaachisummaan qorannichaa inni bu'uura sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan adda baafachuun: gosootaa, yoomessa, qabiyyeefi faayidaalee isaanii agarsiisuudha.

Akkuma beekamu, hawaasni Oromoo qabiyyeewwan sirboota hojii garaa garaatti gargaaramee durii kaasee hojiiwwan adda addaa ittiin dalagaa ture.. Yeroo ammaa immoo, sirboota hojii sababoota adda addaa irraan kan ka'e xiyyeeffannoo itti kennamaa akka hinjirre qorataan odeeffannoo argateen hubatee jira. Kanaaf, faayidaa isaa akka hubataniif qorannoo mata-duree kana irratti geggeessuun barbaachisaa ta'e itti mul'ate. Walumaagalatti, barbaachisummaan qorannoo kanaas:

- ✓ Qabiyyeewwan sirboota hojii dagataman adda addaa uummata Oromootiif ifatti baasuuf;
- ✓ Namoota ogbarruu Oromoo irratti hojjetaniif daandii ta'a;
- ✓ Namoota qorannoo mata-duree kana fakkaatu gaggeessuu barbaadaniif ka'umsa ta'a;

1.5 Daangaa Qorannichaa

Fooklooriin baay'ee bal'aafi wantoota hedduu ofkeessatti kan hammatuudha. Wanta bal'aa ta'e kana immoo, iddoo tokkotti qorachuun daran walxaxaa waan taasisuuf qorannichi bu'a-qabeessummaa, amanamummaafi iftoominni isaa gadi bu'uu danda'a. Akkasumas, qorannoo tokko daangaa yeroo kenname keessatti xumuranii bu'aa isaa dhiyeessuufis ta'e, humnaafi baasii gahaa waan barbaaduuf daangaa qorannichaa murteessuun barbaachisaadha. Waan kana ta'eef, mata-duree "Xiinxala sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan Aanaa Jaarsoo keessatti" jedhu keessatti qabiyyee fi faayidaalee sirboota hojii irratti xiyyeeffatan gama hawasummaafi diinagdeen xiinxalurratti daanga'ee qorataan qorannoo kana adeemsiise. Qorannoo kana osoo Godinaaleefi Aanaalee naannoo Oromiyaa keessaa jiran mara keessatti gaggeessuun bu'aa argamu mul'isanii, baay'ee gaarii ture. Garuu, kana gochuun immoo humna namaa, yeroofi baasii guddaa waan barbaaduuf ulfaataadha. Kanaaf, Godina Wallagga Lixaatti, Aanaa Jaarsoo, Gandoota shan irratti daanga'ee gaggeeffamee jira.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu wantoonni hedduun qorataa mudachuu danda'u. Akkuma kana qorataa kanaas rokkooleen mudatan keessaa: hojii idilee isaa waliin waan walfaana gaggeesseef yeroon gahaa dhimma kana gadifageenyaan qorachuuf dhabuu isaa; Sababa fageenyarraan kan ka'e gorsaa isaa waliin yeroo yerootti walquunnamuu dhiisu; bakka hojiin itti gaggeeffametti qorataa kitaabolee wabii akka garaatti argachuu dhabu.

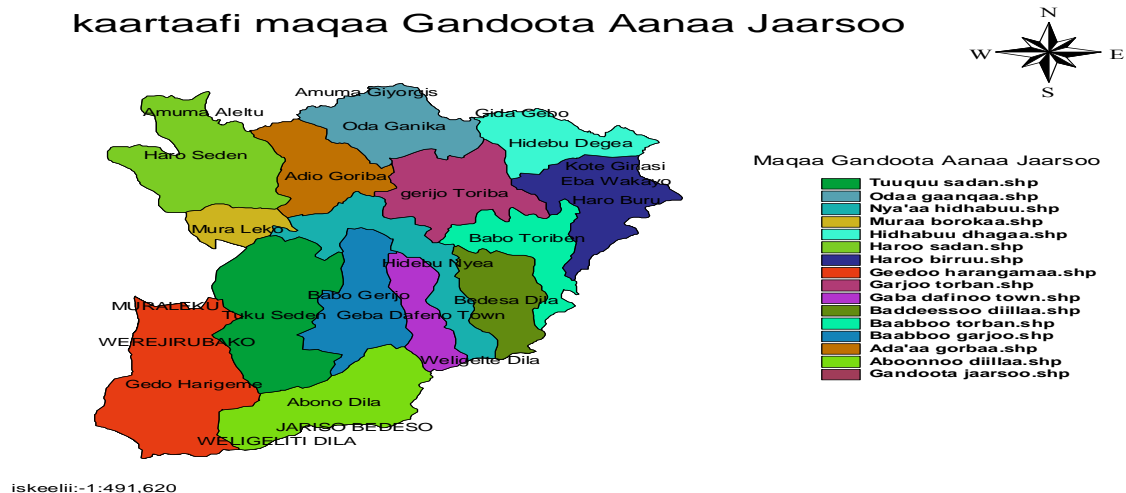
Hojiiwwan tokko tokko qaroominarraa ka'e kan humnanamatiin raawwatamaa turan wantoota adda addaan raawwatamuuf bakka bu'uufamaa dhufuufi odeef-himtoonni odeeffannoo ga'aa akka barbaadameetti kennuuf waan of quusachuufi kkf dha. Haa ta'u malee, hanqinalee olitti tarreefaman kanneen qorataan bifa isaa danda'ameen keessa bahuun qorannoo kana gaggeesse.

1.7 Qindoomina Qorannichaa

Qorataan mata duree Xiinxala sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan: Godina Wallagga Lixaa Aanaa Jaarsoo kan walitti qaban jedhu boqonnaalee shanitti qooduun dhiyeesse. Isaanis: boqonnaa tokkoffaa keessatti: seenduubee qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqina qorannichaa, qindoominaafi haala waliigalaa aanichaatu duraa duubaan dhiyaate.

Boqonnaa lammaffaa keessatti immoo, sakatta'a barruu dhimma mata-duree qorannoo kana ilaallatu, yaadota hayyoota adda addaan deggeramee dhiyaate. Boqonnaa sadaffaa keessatti mala akamtaatti fayyadamee odeeffannoon bifa garaagaraan fanaanname jechaan ibsamee jirachuu kan ibsuudha Boqonnaa araffaan bakka itti ragaalee bifa garaagaraan funaanaame qaaceffameefi itti hiikuameedha. Boqonnaan shanaffaan keessatti yaada cuunfaa, argannoofi yaboon walduraa duubaan boqonnaalee shanitti qoodamuun dhiyaassee jira.

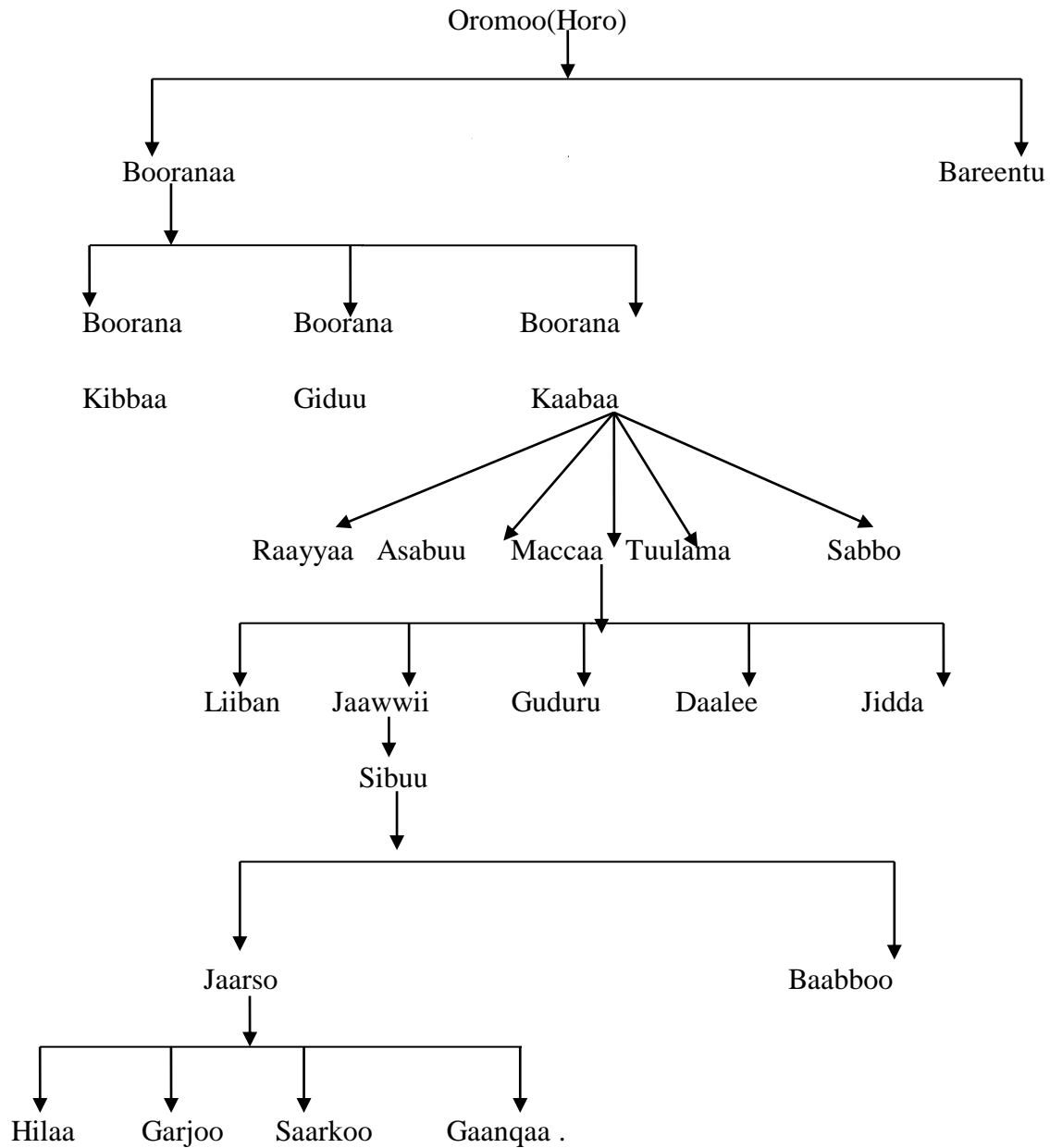
1.8 Haala waliigala Aanaa Jaarsoo

Suuraal: Kaartaa Aanaa Jaarsoo (madda: Waajjira Lafaa Aanaa Jaarsoo)

1.8.1 Hidda Latiinsa Oromoo Jaarsoo

(Madda: Abbaa Gadaa Wallagga Lixaa obbo Eebbaa Biduu.)

Sabni Oromoo sanyii Kuush irraa kan dhufe yoo ta’u, karaa kaabaa, kibbaa, bahaa, lixaafi giddu-galeessa biyya Itoophiyaa keessa kan jiraatuufi uummata gaanfa Afiriikaa jedhama.

Uummatni Jaarsoo, kallatti Lixaan Oromiyaa lixaa keessatti kan argaman sanyii Oromoo Maccaati. Macci immoo, ijoollee shan qaba. Isaanis: Liiban, Jaawwii, Guduruu, Daaleefi Jidda yoo ta'an; Jaawwi Oromoo Maccaa keessaa ilma isa tokko yoo ta'u, ilmaan sagal (9) qaba.

Isaan keessaa: Sibun ilma hangafaati. Sibunis, Baabboofi Jaarso ilmaan jedhaman lama yoo dhalchu; Jaarsos, Sibuu ilma quxusuuti. Jaarso ilmaan afur qaba isaanis: Garjo, Ilaa, Gaanqaa fi, Saarko jedhamu. Isaan kunniinis, Aanaa Jaarsoo keessa kallatti arfaniin kan arganiidha. Garjo kallattii Kaaba Bahaan, Gaanqaa kallattii Kaaban, Ilaan kallattii Kaabaa, Bahaafi lixaan, Sarko immoo kallattii Kibbaan Aanaa Jaarsoo keessa uummata faca'ee jiraachaa jiruudha. (Madda: Abbaa Gadaa Wallagga Lixaa obbo Eebbaa Biduu.)

1.8.2 Seenaa Hundeeffama Aanaa Jaarsoofi Moggaasa Magaalaa Gabaa Dafinoo

Aanaan Jaarsoo maqaa Jaarsoo jedhamu kan argachuu dandeesse bara duriidha namni Sibuu jedhamu naannoo kana jiraataa ture, dulluma isa keessa durba fuudhee ilma irraa dhalche. Ilma isa kanas sababa bara dulluma isaa keessa argateef Jaarsoo jedhe moggaasse. Kanarraa ka'uun naannoo kun nama Jaarsoo jedhamu irraa maqaa Jaarsoo jedhu argachuu dandeesse. Magaalaan Gabaa Dafinoo magaalaa Aanaa kanaa yoo taatu, ALH tti bara 1940 keessa goota beekamaa Aanaa Jaarsoo yeroo sana kan ture Obbo Waacoo Dabalootiin hundeeffamte.

Maqaa Gabaa Dafinoo kana kan argattes yeroo sanatti Obbo Waacoo Sanyoo isaa Aadde Baacoo Taatoo nama jedhamtu irraa ka'uun **Gabaa Sanyoo** jechuun moggaase. Namni kun maqaa kana haa laatuuf malee guyyaa gabaa Dafinoo waan ta'eef uummanni Aanichaa **Sanyo Gabaya** Yookiin **Gabaa Dafinoo** jedhee waama yookiin moggaasse jechuudha. Garuu dhagaan jiru kan duraan obbo Waacoon moggaasan gabaa sanyoo /maqaa haadha manaa isaa ishee seeran alaa/ tiin jechuudha. Gabaan kunis, duratti kan ittiin waamamaa turte **Gabaa kennaa** yoo ta'u, innis kan Ganda Gaanqaa Hawwasii jedhamu keessatti argamudha. Obbo Waacoonis bakka Gabaa kana kan jijjiireef, sababa gabaan sanyoo isaarra waan fagaateef bakka isheetti dhiyoo ta'e yaadeeti. (Madda: Obbo Eebbaa Biduu jiraata Aanaa Jaarsoo)

1.8.3 Argamaafi Bal'ina Lafaa

Aanaa Jaarsoo magaalaa guddoo biyyatti Finfinneerraa 525 km akkasumas, Magaalaa guddoo Godina Wallagga Lixaa Gimbiirraa gara lixaatti 103km fagaatee kan argamtuudha.

Yeroo ammaa Aanaa Jaarsoo karaa bahaan Aanaa Najjoo, karaa lixaan Aanaa Baabboo Gaambel, karaa kibbaan Aanaa Gullisoo fi karaa kaabaan Aanaa Lataa sibuun kan daangeeffamteedha. Bal'inni lafa aanichaa iskuuri km 491,620 yoo ta'u, olka'insa lafaan meetira 1300-2600m kan taateefi teesuma lafaa %85 diriiraa, %10 lafa dachaafi %5 immoo garreen kan ta'eedha. (Madda: Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Jaarsoo)

1.8.4 Baayina Uummataa

Aanaan Jaarsoo gandoota baadiyyaa 14fi gandoota bulchiinsa magaalaa 2 kan qabduufi baay'ina uummata baadiyyaa dhiira 35,118 dhalaa 29,796 waliigala 64,914fi baay'ina uummata magaalaa dhiira 1923 dhalaa 2111 waliigala 4034 waliigatti baay'ina uummata magaalaa fi baadiyyaa aanichaa 68,948 akka ta'an ragaa istaatkisii bara 1999 mul'isutti aanicha keessa jiraatu. Kanneen keessaas, qonnaan bulaan 85%, Daldaltoonni 5% hojjettoonni moottummaa 7% kanneen biroon 3% ta'u. (Madda: Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Jaarsoo)

1.8.5 Haala Qilleensaa

Haalli qilleensaa aanaa Jaarsoo rooba, aduu, diilala, buubbee kan qabu, tampereechera 18.25c° kan beekamuudha. Akkasumas, %90 badda daree, %10 immoo gammoojjii dha.

1.8.6 Aadaa Uummata Aanichaa

1.8.6.1 Aadaa Hojii

Akkuma hawaasni kamiyyuu jireenya isaa guyyaa guyyatti fooyyeffachuuf yookiin ittiin jiraachuuf hojii hojjetu, uummanni Oromoo aanaa Jaarsoo keessa jiraatan hojii adda addaa irratti hirmaatu. Keessattuu, qote-bulaan naannoo kana jiraatan adda hojii qaban keessaa waliin yookiin aadaa walgargaarsaa kan beekamuudha. Isaanis: daboofi daadoodha.

Daboon kan namni hojjechiiffatu dursee kadhatuudha. Namoonni daboo kadhataniis, kanneen: ooyiruu bal'aa qaban, nama humna hin qabne yookiin umurii raaganiifi nama harka qaleessa/ haadha hiyyeessaa/ warra ta'aniidha. Daadon gosa hojii walgargaarsaa ta'ee kan dugda walii baasan yookiin kan dabare dabareen walii hojjetaniidha. Yeroo baay'ee daadoo kan waliin hojjetan namoota umurii wal-gitaniidha. Kan biraan immoo dhuunfaan kan dalaganiidha.

Inni kun illee hojii nama tokko qofa hirmaachisu akkasumas, bakka daadoofi daboon hin raawwanneetti kan namoonni qofaa isaanii raawwataniidha. (Madda: Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Jaarsoo)

1.8.6.2 Aadaa Nyaataafi Dhugaatii

Akkuma uummatabiroo uummatni Oromoo aadaa nyaataafi dhugaatii boonsaa niqabu. Uummatni Oromoo Aanaa Jaarsoo jiraatan aadaa nyaataafi dhugaatii ittiin beekaman keessaa: aadaa nyaataa isaan beekamoo ta'an: kochee, ancootee, buna qalaa, coocoo, caccabsaa, itittuu, cuukkoo, cumboo, unkuroo, maxinoo, maroo, irra diboo, akaayii yoo ta'an, dhugaatiin aadaa naannoo kanatti hedduminaan beekamaniifi hawaasa aanichaa biratti fudhatama guddaa qabanis: farsoo, buqurii, booka(daadhii)fi araqee aadaafi kkfdha. (Madda: WaajjiraAadaafi Tuurizimii Aanaa Jaarsoo)

1.8.6.3 Aadaa Fuudhaafi Heeruma Oromoo Aanaa Jaarsoo

Aanaa kana keessa aadaa fuudhaafi heerumaa hedduutu argamu. Isaanis:

I Naqata: Aadaa fuudhaafi heerumaa aanichaa keessaa isa kabajamaafi beekamaadha. Kunis, adeemsa mataa isaa kan warra gurbaafi intalan keessa darbamu qaba. Adeemsa kana keessaa inni jalqabaa ilaallanaadha. Kunis karaa lamaan ta'uu danda'a: kan gurbaan bakka cidhaa, ayyaanaafi mana dhaqee ilaallatuufi kan warri gurbaa gurbaan osoo hin beekin ofuma isaanitii dhaqanii mana warra intalaatti ilaallaniidha.

Bifa lamaaniin erga walii galanii guyyaa beellamaa kaa'awachuun jaarsooliin haasadhaaf deddeebi'uu eegaluu. Yoo milkiin tole seera guutee mana dhaqee fuudha, garuu, yoo milkiin hinlaanneef ta'e, dhiisee kan biraa barbaadata.

II. Waliigaltee: Kunis waliigaltee gurbaafi intalaan warri isaan osoo hin beekin karaa bakkee kan xumuramuudha. Aadaan fuudhaafi heerumaa gosa kanaa yeroo ammaa baay'inaan aanichaa keessatti gaggeeffamaa kan jiruudha

III. Aseenaa: Inni kun immoo kan intalli gurbaa jaallatu iddii cirattee, hukooti naqattee, ganama barii dhaqxee ikattee dhagalasuudhaan utubaa manaa qabatti. Isaan booda warri gurbaa intala kanaan deemi jechuu hindanda'an.

Sababni isaas, akka aadaatti durbi bifa kanaan dhuftee deebisuun waan hin danda'amneef, jara lachuu eebbisuun akka isaan abbaa manaafi haadha manaa ta'an godhu.

IV. Sabbat-Marii: gurbaan fuudhuuf humna yookiin horii yoo dhabe akkasumas, intalli yoo isaa hin jaalanne ta'e, gosa fuudhaafi heerumaa gaggeeffamuudha. Kunis, muka uurgeessaa jedhamu

cabsatee hiriyoota isaatti kennata. Isaan booda deemanii mana warra intalaa dhaquun maqaa ishee waamu yoo isheen hawwatu itti iliilchuu, hanga warri intalaa intala kennanifti naannoo sana turanii fudhatanii galu jechuudha.

V.Sigabii: dhirri hinfuudhin yookiin qeerroon dubartii abbaan manaa irra hin jerretti galuudhaan kan fuudhuudha. Gurbaan ishee fuudhe kun isheedhaaf ergama.

VI.Dhaala: Abbaan manaa sababa garaagaraan yoo jalaa du'e obbeelessi isaa yookiin fira isaa keessaa kan fuudhuudha. Kunis, tokkoffaa ijoolleen isaa akka nama biraan hin hacuucamneef, lammaffaa immoo, qabeenyi inni qabu nama biraaf akka hintaaneef kan raawwatuudha.

VII. Hirpha: Kan gurbaan haadhi manaa jalaa duute akka aadaa Oromootti obbeeletti haadha manaa ishee quxusuu fuudhuudha. Inni kunis akkuma dhaala ijoolleefi qabeenyaan nama du'ee ormaaf akka hintaane yaadanii kan raawwatuudha.

VIII. Butii: Gosa fuudhaafi heeruma naannoo kanaa keessaa tokko ta'ee kan osoo intalli hinjaalatiin gurbaan dirqiin daboo kadhatee fudhatee galuudha.

Inni kunis, booda warra intalatti jaasoolii ergachuun waan gabbaruu qabu gabbaree kan itti araaramuudha. Haa ta'u malee, aadaa fuudhaafi heerumaa kun akka aadaa boodatti hafatti ilaalamee hafa jira. (Madda: Obbo Eebbaa Biduu Abbaa Gadaa Wallagga Lixaa)

1.8.7 Diinagdee Aanichaa

Diinagdeen uummata aanichaas irra jireessan qonnaa irratti kan bu'uurefame jiru yoo ta'u, omisha midhaan kanneen akka: Boqqolloo, Daagujjaa, Mishingaa, Xaafii, Garbuu, Nuugii, Buna, Baaqelaa, Ataraafi kkf yeroo omishaman, kanneen keessaa: Boqqolloo, Daagujjaafi Bishingaan omisha bal'inaan aanaa kana keessatti omishamuudha. Isaan kanneen keessaa Boqqoolloon yeroo lama kan omishamuudha. Innis, Boneefi qee'ee jedhamuun beekama.

Boqqoolloon Boneen baatii Amajjii keessa facaasamee baatii Waxabajjii keessa asheetni isaa nyaatama. Qee'een immoo, Arfaasaa facaasamee waqtii biraa kan nyaatamuudha.

Daagujjaa, Bishingaa, Xaafii, Arfaasaa lafa qopheessuun baatii Caamsaa- Adoolessaatti facaasuun kunuunsi barbaachisu godhamuun Baatii Sadaasaa hanga Amajjiitti kan sassaabamuudha. Keessattuu baatii fulbaanaa jalqabatti Daagujjaatti saafa'u; Mishingaafi

Boqqollootti qoricha fara aramaa naquun kuununsa barbaachisu godhuuf . Gama biraan horsiisa loonii, hoolaa, Kote-duudaa, lukkuufi kkfaan aanicha keessatti ni gaggeeffama. Aadaan hojii walgaargarsaa, gaddaafi gammachuu waliin qoodachuufi kanneen biroon aanicha keessatti bifa gaariin ni argama. (Madda: Waajjira Qonnaa Aanaa Jaarsoo)

1.8.8 Bu’uuraalee misoomaa

Bu’uuraalee misoomaa kanneen jedhaman mana barumsaa, buufata fayyaa, ibsaa, daandii, teelee fi bishaan dhugaatii qulqulluu yoo ta’an, Aanaan Jaarsoo magaalaa sadarkaasaa eeggate ta’uu baatuuyyuu kanneen niqabdi. Isaanis : daandii cirrachaan uffifame magaalaa Najjoofi Beegii kan wal quunnamsiisu, akkasumas, Daandii gandoota baadiyyaa tajaajilan niqabdi. Akkasumas, Ibsaafi bishaan qulqulluu dhugaatiif oolu gandoota muraasaafi magaalaa aanichaa keessatti tajaajila quubsa kennuu yoo baatuuyyuu kan jiraatudha. Dabalataanis, Teelee(mana bilbilaa), manneen barnootaafi buufataalee fayyaa kan qabdu yoo ta’u, Manneen barnootaa: oolmaa daa’immanii afur (4), Kutaa 1-4 shan(5), 5-8 kudha saddeet(18), 9-10 lama(2)fi Qophaa’ina tokko(1), walumaagalatti Mana Barumsaa digdamii sagal(29)qabdi. Buufata fayyaa lama(2)fi eksiteenshinii(killaa) fayyaa kudha saddeet(18)qabaachuun beekamti.

(Madda: WaajjiraAadaafi Tuurizimii aanaa Jaarsoo)

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1 Fookloorii

Fooklooriif hayyootni garaagaraan yeroo adda addaatti hiika garaa garaa kennaa turan. Kanneen keessas: Leach,(1996) “Folklore is the generic term to designate the custom, beliefs, traditions, tales, magical practices, proverbs, songs, etc in short the accumulated knowledge of homogenous unsophisticated people” jedha. Yaanni kunins, Fooklooriin jecha dimshaashaa barsiifataalee, amantiilee, achii as dhuftee, durdurii, gochoota hin amanamnee, mammaaksaalee, sirbootaafi kkf qabata; gabaabaatti, kuufama beekumsaa hawaasa hin qaroomnee tokko bakka bu'a yaada jedhu kan qabuudha..

Fooklooriin falaasama, aadaa, hawaasummaa fi eenyummaa garee hawaasa waliin jiraatanii waliigalaa bartee hawaasichaa irratti hundaa'ee kan afaaniin dhalootaa gara dhalootatti haala addaan afaaniin, ogummaan, muuziqaan, sochii qaaman, taphaan, baacoon, duudhaan, ogummaa harkaafi aartiwwan biroon kan ibsudha (Finnegan,1992:4).

Akkasumas, Smiz, M. and Stephen (2005:12) irratti bifa armaan gadiin kaa'anii jiru.

Folklore is informally learned unofficial knowledge about the world, our selves, our communities, our belief, our cultures, and our traditions that is expressed creatively through words, musics, customs, actions, behaviors and materials. It is also the interactive, dynamic process of creating, communicating and performing as we share that knowledge with other people

Kana jechuunis, fooklooriin osoo itti hin yaadin kan baratamu, beekumsa dhaabbataa kan hintaane, waa'ee addunyaa, waa'ee keenya, waa'ee uummataa keenyaa, waa'ee amantaa keenyaa, waa'ee aadaa keenyaafi barsiifataalee keenya jechatti, muuziqaatti, gochatti amalaafi meeshaaleetti gargaaramuun oguma/kalaqa/ hawaasaa kan ibsudha. Akkasumas walitti hidhaminsaafi raawwii beekumsa waljijjiiruu keessa uumamaa kan deemudha.

Ramilan(2005:14) akka barreessetti, fookilooriin karaa ittiin namonni naannoo tokko icciitii uumamaa waaqaafi lafaa qaban ibsatan, haala uumama iddoo jiraatanii ittiin calaqqisiisaniidha. Sababnisaas, qabiyyee fooklooriifi walitti dhufeenya namootaafi naannoo isaa gadifageenyaan ifatti waan namatti agarsiisuufidha jechuun ibsa.

Fooklooriin hawaasummaa, meeshaalee hambaafi afoola hawaasaa waliigalaati. Aadaan hawaasaa kanneen akka taphoota adda addaa, shubbisa, hojiiwwan amantaa kan hammatu, meeshaan aadaa, ogummaawwan ijaarsa garaa garaafi akkasumas, afoolli hawaasaa: faaruwwan, dur duriwwan, afseenaa, mammaaksaafi hiibboo kan ofjalatti qabatu dha. Encyclopedia , (1983: 498) “Folklore in its broadest sense is the part of the culture. Customs and belief of society that is based popular traditional. It is produced by community and is usually transmitted oral by demonstration”. Yaada kanarraa kan hubatamu fooklooriin yeroo bal’iffamee ilaallamu aadaa, barsiifataafi gochoowwan hawaasaa, duudhaa beekamaa irratti kan hundaa’uudha. Kan uumamuus, hawaasummaan ta’e, afaaniin dhalootaa dhalootatti kan daddarbu ta’uu isaati.

Walumaagalatti, fooklooriin wantoota naannoo keenyatti argaman mara akka ibsu yoo ta’u, kanneen keessaa sirbi afoola sochii qaamaafi sagaleen waliin qindaa’ee dhiyaachuu akka danda’u yaadota hayyoota armaan oolii irra nihubachuu dndeenyeera.

2.1.1 Faayidaa Fookloorii

Faayidaa fooklooriin jiruufi jireenya hawaasa tokko keessatti qabu hedduudha. Beektonni kunniin fooklooriin hawaasa tokko gama hawaasummaatiin, siyaasaatiin, aadaatiin, seenaatiifi k.k.f ilaalchisee faayidaa hedduu kan qabu ta’u isaa eeru. Bascom (1965:290) yoo ibsu, “To scope from limits or impositions the cultural places on us. We scope from the every day by enjoying folklore, and it also can allow us to express thoughts or feeling, that are appropriate in every day society.” Fooklooriin wantoota aadaa hawaasaa keessatti akka hinraawwanne dhorkamaa ta’aniif dhiibbaa aadaa jalaa akka ba’aniif faayidaa qaba. Kanaaf fooklooriin dhiibbaa aadaa (hawaasaa) jalaa akka ba’aniif gargaara.

Misgaanuu (2011:12), “Fooklooriin madda ragaati. Kunis, qorannoowwan aadaa duudhaafi haala uummata tokko keessatti bifa madda ragaatiin waan dhiyaatuuf uummata madda ragaa barreefamaa hin qabneef madda qorannoo ta’ee fooklooriin ni tajaajila” jedha. Akkasumas, fooklooriin uummata seenaa barreefamaa qabu birratti akka meeshaa sirna siyaasaa, aartii, barnoota, diinagdeefi hawaasummaa keessatti nitajaajila. Akkasumas, gita-qabsoo keessatti gahee olaanaa qaba (Dorson, 1972).

Bukenya, (1994: 99) yoo ibsu, “...in addition to serving as raw evidence which is equal to written texts, folklore helps people to rationalize the past of their communities to justify their present” jedha. Kana jechuunis, fookilooriin akkuma ogbarruu faayidaa inni hawaasaaf kennu cinaatti hawaasi tokko muuxannoo kanaan dura keessa darbe isa ammaa wajjin walbira qabee akka jiruufi jireenya isaa gaggeeffatu taasisa jechuudha.

Georges and Jones (1995:314) yoo ibsan Fooklooriin hawaasa tokko keessatti kallattii hedduutiin akka waa gumaachu mirkaneessa. Fookloorii gargaaramee hawaasni walbarsiisa, dudhaa hawaasaa toora qabsiisa, fooyyessa, waa’ee eenyummaa, seenaa addunyaa isaa beeksifata, ittiin bashannana, walbashannansiisas. Hawaasni bifa ‘ammayoomeen’ har’a seerawwan, amantiifi siyaasaan walbulchu dhakaa bu’uuraa kan tahe, bekumsa fookloorii irra dhaabbateeti. Har’as duukaa jira; borus biraa hinhafu. Bifuma walfakkaatuun hayyoonni kunneen (fuula:170), irratti I, “...it is the case that in folklore implicit world views principles and themes are made explicit,” jedhu. Fooklooriin hubannaa hawaasa tokkoofi ergaa isaan dabarsuu barbaadani otoo homaa hindhoksin akka ifa baasu agarsiisa. Kana jechuun fooklooriin daawwitii hawaasni tokko keessatti ittiin of ilaallu akka tahe agarsiisa.

Akkasumas, Fileen (2016: 44) Georges and Jones (1995) wabeefachuun yammuu ibsu, “Beekamtaan uummata barsiisuuf, jijjiirama amala gaarii fiduuf, safuu hawaasaa to’achuuf, eenyummaa uummata tokkoo uummata biraaf beeksiisuuf, walumaagalatti, bu’uura jiruufi jireenya dhala namaa (hawaasa tokkoo)ti waan ta’eef gadifageenyaan qorachuun murteessaa dha.”

Gama biraan, Fedhasaan (2013: 28) yammuu ibsu, “Namoonni baay’een afoola gargaaramanii jireenya keessa jiran qeequ; waan gaarii deeggeru; isa gadhees nimormu; dhaloota ittiin gorsu, akkeekkachiisus” jedha.

Yaaduma kana Fakede(1991:20) akka ibsetti, sirboonni, geerarsi, mammaaksi, durduriwwan, haalli jireenya hawaasaa, naamusa gaarii, jechamoota, haala itti dhugan/nyaatan, uffatan, itti taa’an, dubbataniifi kkf keessatti adeemsa barsiisa. Haala kanaan daa’immaniifi dargaggoonni amala isaanii daa’imumaadhaan kallattii gaarummaatiin akka bocaman barsiisa.

2.1.2 Gosoota Fookloorii

Qorattoonni fookloorii amala dhuunfaafi ibsa isaa irratti hundaa’uun fookloorii bakka hedduutti qoodu. Hayyuun Dorson.R (1972:2) “...folklore can be divided into four categories. These are termed the Oral literature, the material culture, the social folk custom and the performing folk arts. Each of this is, in turn divided into different subdivision.” Akka yaada hayyuu kanaatti, fookloorii iddoo afuritti qoodama. Isaanis: Meeshaa aadaa, afoola, aartiifi duudhaa hawaasaa jechuun kaa’eera. Isaan kunis, qabxiiwwan garaagaraatti qoqqoodamu.

2.1.2.1 Afoola

Afoolli kalaqa sammuu keessatti qindaa’uun kan afaaniin himamuudha. Kana keessatti, haalli kuufamaafi lufiinsa afaaniin malee barreefamaan miti. Wanti afaaniin lufaa dhufe kun baattuu seenaa, eenyummaa, falaasama, ilaalcha, duudhaa, safuu, dinagdee, amantii, siyaasa, beekumsaa fi muuxannoo dhala namaa baatanii as gahaniidha (Misgaanuu,2011). Geetachoon (2008:114) irratti yaada kana deeggeruun, “Afoolli gosa og-barruu ta’ee aadaa, seenaafi eenyummaa hawaasaa himinsa afaaniin dhalootaaf akka dabarsuu eera.” Kanaafuu, afoolli aartii jechaa yookiin og-barruu dubbii jedhamuu ni danda’a. sababni isaas, wanta sammuu keessatti qindaa’etu afaaniin himama waan ta’eef.

Akkasumas, hawaasni Oromoo afoola gargaaramee ittiin walbashannansiisa, walbarsiisa, duudhaa hawaasaa kallattii qabsiisa, ittiin walto’ata, eenyummaa isaa waliif ibsa, seenaa isaa ittiin waliif dabarsa, ogbarruuwwan yeroo ammaa kanaafis bu’uura akka ta’e ni addeessu (Georges and Jones,1995:314).

Afoolli haalli naannoo ofii kan iittiin hubatamu, haala jiruufi jireenya hawaasaa, akkaataa jireenya dhala namaa hunda kan hammatuudha (Dundes,1965).

Yaada kana ilaalchisee, Asafaan(2009:23) “Akkuma dhalli namaa daawwitii keessatti ofilaalu, afoolli haala jiruufi jireenya dhala namaa isa ta’us isa hintaanee kan ifa baasee agarsiisuudha” jedha. Kana jechuun immoo wanti kamiyyuu afoola jalaa kan hindhookanne ta’uu isaa agarsiisa.

2.1.2.2 Duudhaa Hawaasaa

Duudhaa hawaasaafi wanta aadaa baayyee walitti dhiyaatu. Dorsan(1972:3) akka jedhutti, Duudhaan hawaasaa gochaafi ogummaa dhuunfaa irra xiyyeeffannaa kan itti godhu hariiroo

yookiin walitti dhufeenya gareerratti jechuun ibsa. Duudhaan hawaasaa uummata keessatti umrii dheeraa kan lakkoofsiseefi hawaasni hundaa itti waliigalee fudhateedha.

Kutaa kana keessatti kan ramadamaan kabaja ayyaanaa, qoricha aadaa, tapha aadaa waaqeffannaafi guddina sadarkaa (kabaja) namaati.

2.1.2.3 Meeshaa Aadaa

Namoonni fedhii meeshaafi xinsammuu guuttachuufi dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha kan hojjetan wantoota ijaan mul'ataniif harkaan qabamuu danda'aniidha. Yaada kana Misgaanuun(2011:15) akka ibsetti, “wanti aadaa kan gurraan dhagaa'amu yookiin kan afaaniin dubbatamurra kan ijaan ilaalamuudha. Wanti aadaa kunis, aadaa, amantiifi falaasama hawaasaa bifa ilaalamuufi harkaan qabamuutiin kan labata tokkorraa isa biraatti ittiin darbuudha.” Akka yaada kanaatti wanti aadaa kan harkaan qabamus ta'ee ijaan mul'atu kalaqa uummataa waan ta'eef dhalootaa dhalootatti kan darbuudha.

2.1.2.4 Aartii Duudhaa Hawaasaa

Aartiin duudhaa hawaasaa raawwii sochii qaaman walqabatuufi gochoota ijaan mul'atan ta'ee bifa nama hawwatuun kan dhiyaatudha. Yaaduma kana ilaalchisee Melakneh(2006) yeroo ibsu, aartii duudhaa ogummaa aartii hawaasa tokkoo yoo ta'u, gosa mul'ina fookloorii bifa faaruwwan duudhaa, ragada, diraamaa, tapha fardaafi kkf kanneen sochii qaaman qindaa'anii waan dhiyaataniidha. Aartiin duudhaa kalaqa aadaatiin kan argame yoo ta'u, ogummaa sochii qaamaatiin qindaa'ee waan dhiyaatuf dandeettiin fedhii nama hawwachuu isaatii cimaadha. Kanaaf, haala salphaan fookloorii uummata tokkoo calaqqisiisuufi dhalootaa dhalootatti dabarsuu kan danda'uudha.

Gama biraatiin, aartiin duudhaa hawaasaa keessatti wantoonni dhiyaatan bifa miidhaginaan kan guutameefi yoomessa murtaawaa keessatti kan dhiyaatudha. Yaada kana ilaalchisee Van Gennep, (1960) akka ibsetti, Aartiin duudhaa hawaasaa keessatti weedduun yookaan sirboonni dhiyaatan akkaataafi gosoota sirba waan sanaaf dhiyaatan qaba.

Afoolli sirna fuudhaafi heerumaa keessattis haa ta'uu, sirna tokko ibsuuf iyyuu qoqqoodinsa adda addaatu keessatti argama. Kana jechuun sirbis ta'e, afoolli biroon sirna sana bareechuu keessatti gaheefi yoomessaa mataa isaanii qabu jechuun ibsee jira.

Yoomessaafi dalaga aartii keessatti hojiin tokko yeroo dhiyaatu haala hojii sana ibsu qaba. Fakkeenyaaf, qabiyyee hojii aartii gadda ibsu bakka gadda ibsuu danda'utti dhiyaachuu qaba. Akkasumas, sirba jaalalaatu sirbama yoo ta'e bakka habaaboon jiru; waa'ee wareegamtoota Oromoo siidaa Calanqoofi Aanolee; hojiin aartii misooma irratti xiyyeeffate taanan immoo, ooyiruu midhaanii xiyyeeffannoo keessa galchuudhaan hojjechuun daran filatamaa akka ta'e ibsee jira (Filee,2016: 222).

Akkaataa aartiin duudhaa kun ittiin raawwatamu keessaa: waljala darbuu, bifa geengoo uumuun, sarara uumuun, sochii qaamaatiin deeggeru wajjiin walqabata. Haalli sochiin qaamaa kunniin itti raawwatamus ol-uutaaluun, lafarra shochoo'uun, iddoo tokko dhaabbachuuniifi kkf akka ta'uu danda'u(Solomon, 2007:216) ibsee jira. Sochiin kun immoo, umurii irratti hundaa'ee kan raawwatamuufi akkaataafi gosa afoolaa irratti hundaa'ee kan ijoolleen weeddistuufi namni buleessi weeddisu akkaataa bilchina sammuu irratti hundaa'ee garaagaraa ta'a jechuudha.

Aartii duudha hawaasaa keessatti dalagaafi hirmaattoonni jiraachuun murteessadha. Kunis, ergaa afoolli sun qabatee jiru dalagaafi hirmaattootan waan dhugoomuuf. Yaada kan ilaachiftee Finnegan (1970:12) akka gaditti ibsiti;

It is always essential to raise points which seem only secondary in the case of written literature questions about the details of performers, audience and occasion. To ignore these in an oral work is to risk missing much of the subtlety, flexibility and originality of its creator and further more to fail to give consideration to the aesthetic canons of these intimately concerned in the production and reception of this form of literature

Ogbarruu barreeffamaa yoo ta'e bakka kan dhaggeeffatuufi jalaa qabu hin jirreetti ta'uun barreessuufi qopheessuu ni danda'ama. Afoola keessatti garuu, waa'ee gochaa dagachuun waa baay'ee hir'isuu nidanda'ama. Ergaan darbullee ni bushaa'a. Uumama isaa gadhisa. Walumaagalatti, afoolli gachaa malee dhiyaatu, nyaata ittoo malee nyaatamu waliin tokkoodha jechuun nidanda'ama. Kanaafuu, amaloota afoola keessaa gochi gahee olaanaa qaba.

Aartii sochii qaama ilaalchisee Bauman (1974:293) yaada armaan gadii kaa'a;

Performance as a mode of spoken verbal communication consists in the assumption of responsibility to an audience for a display of communicative competence. Performance involves on the part of the performer an assumption of accountability to an audience for the way in which communication is carried out, above and beyond its referential content. From the point of view of the audience, the act of expression on the part of the performer is thus marked as subject to evaluation for the

way it is done, for the relative skill and effectiveness of the performer's display of competence. Performance thus calls forth special attention to and heightened awareness of the act of expression, and gives license to the audience to regard the act of expression and the performer with special intensity.

Akka waraabbiin olii agarsiisutti aartiin sochii qaamaa sochii qaamaan dabalamee iddoo daawwattoonni jiratti yaada qalbii daawwattootaa bifa hawwachuu danda'uun kan dhiyaatuu fi yaada afaaniin jedhamu dhugoomsuuf kan gargaaruudha. Kunis, sochii qaamaa dabalachuun iddoo daawwattoonni jiranitti bifa miira dhaggeeffattootaa qirqirsuu danda'uun meeshaalee aadaa adda addaafi sochii qaamaa hirm aattotaan huurruubamee kan dhiyaatuudha.

Walumaagalatti, aartiin duudhaa ogummaawan afoola humna dhageettii keessa namaa jechoota hawwataa ta'een kan yaadotaafi ergaa ijoo ta'an dhalootaa dhalootatti ittiin dabarsan kalaqa hawaasaati. Aartii keessatti waan ijaan mul'atu (visual) kan ta'e kun sochiin wal qabata. Sochiin aartii immoo, waliirra fageenya hawaasa afaan tokko dubbataniifi aadaa tokko keessa jiraatan garaagaraa ta'uu danda'a. Akkaataa aartii sanatti sochii qaamaa dabalaachuun bareedina duudhaa sanaatiif gumachu sanarratti xiyyeeffata jechuudha. Dhimmoonni aartii duudhaa jalatti ilaalaman kanneen akka sirbaa yookiin faaruu duudhaa, sirna boo'ichaa, gugsii fardaa, doo'ii yookiin diraamaa jechaafi jecha maleefi kkf yoomessa isaan irratti hundaa'uun sirna garaagaraa irratti bakka gareen uummataa walitti qabamanitti kan dhiyaatanii dha.

Aartii duudhaa hawaasaa sochii qaamaan kan mul'atuudha. Gama aartii Oromoon yoo ilaalle kanneen akka sirboota adda addaa, diraamaa akkasumas, sochii qaamaatiin muuziqaan dhihaatu kutaa kana jalatti kan ramadamuudha.

Muuziqaan aadaa muuziqaa ammayyaa irraa kan adda taasisu: aadaa, seenaa, naannoofi kkf hawaasa tokkoo kan bu'uureffatu, yeedalloo aadaa kan fayyadamu, dhikkisni sagalee kan aadaa, meeshaaleen muuziqaa wantoota naannootti argamaniirraa kan tolfamaniifi aadaa hawaasa tokkoo kanneen calaqqisiisan akka ta'an ibsa (Solomon, 2007).

Kana jechuun muuziqaan aadaa meeshaalee yookiin akkaatan raawwii isaa kan ammayyaarra wanti adda taasisu, seenaa, aadaa, naannoo itti gaggeeffamu giddu-galeefachuun kan dhiyaatudha.

Hawaasni tokko muuziqaa aadaa wajjin ta'uun yookiin meeshaa muuziqaa ala uffaannaaa aadaa mataasaa uffaachuu, meeshaalee muuziqaa aadaa wantoota naannoo isaa jiran irraa hojjetaman harkatti qabachuun sochii qaamaa akka aadaa saba tokkootti kan taasifamuudha. Finnegan, (1992) irratti akka ibsituti, Hurruubummaan gocha qabatamaa yeroo keessatti, qorannoo bifa qabu, woggoota darban keessatti kan raawwatame, muuxannoo waliigalaa hurruubummaa amalaafi yoomessa isaa irratti baay'inaan xiyyeeffatan walquunnamsiisuuf gochimti ni gargaara. Gaaffileen as keessatti ka'anis: akkamittiifi eessatti hurruubummaan gochicha keessatti dhugaatti mul'ate? Akkamitti qindaa'aan yookiin qophaa'an? Eenyutu achi jira? Akkamitti argaman?, Maaltu isaaniirra eegama? Akkamitti hirmaattoonni kaayyoo gooree barbaadameefi jamaan isaanii hubachiisan? Akkamitti gaggeeffame yookiin akkamitti gochichi jireecha guyyuu isaaniin gargar bu'uu danda'a? kanneen jedhaniif deebiii kennuu qaba jechuun ibsiti.

Akkasumas, Finnegan, (1970) yoo ibsitu: "The significance of performance in oral literature goal beyond more matters of definition for the nature of performs impact of particular literary form being exhibited," jetti. Akkuma armaan olitti tuqame barbaachisummaan hurruubbii afoolli dhiiga, fooniifi lafee qabatee hiikaa argachuu kan danda'u dalaga irratti hundaa'ee ta'uusaati.

Diraamaa Aadaadalagawwaan daawwatoota bashaannansiisuuf yookiin barsiisuuf kaayyoo godhate osoo hintaane, sochii, falaasama, amantaa, amantiifi kkf jireenya hawaasaa guyyuu keessatti ittiin ibsuuf, akkasumas, sirna kabajannaafi jiruufi jireenya addunyaa calaqqisiisuuf kan dhiyyaatudha (Solomon 2007: 246) .do'iin aadaa dhimma hawaasummaa tokko bu'uura godhachuun taatota garaagaraa keessatti hirmaachisuun waltajjiirratti daawwatootaaf kan dhiyaatu oguma aadaati. Yaada kana fakkaatu akka ibsetti, diraamaan aadaa ofdanda'ee hawaasa keessatti kan qophaa'u miti.

2.1.3 Sirba

Hayyoonni yeroo adda addaatti sirbaaf hiika ni kennu. Kanneen keessaa: Gamechu, (2003:6) akka addeessutti, "Song is a short metrical composition intended for singing alyric and balled" jedha. Sirbi yookaan weedduun kan safara gabaabaa ofkeessaa qabuufi kan weedduu yookaan sirba garaagaraa sirbuuf fayyaduudha.

Siirbi keessatti gahee guddaa kan qabu hurruubummaadha. Kunis, amala sirbi ittiin beekamu keessaa isa tokkoodha. Hurruubbiin kunis, bakkaa bakkatti garaagar ta'uu danda'a. Fedhasaa,(2013:52-53) akka armaan gaditti ibsa;

Jecha 'sirba' jedhu kun sochii qaamaa akka ta'etti beekamuu danda'a. Haa ta'uu malee, sochii qaamaa osoo hintaane, walaloo yeedaloon sagaleeffamee hurruubummaan dhugoomu dha. Sochiin qaamaa garuu, maqaa ittiin beekamu qaba. Innis, hurruubbii jedhama. Naannoo Oromiyaa keessattis hurruubbii gosa adda addaatu argama. Fakkeenyaaf , shagooyyee, dhiichisa, mirrisa, geelloo, kumkummeefi kkfnfa'a kaasuu dandeenya. Egaa, sirbi walaloo yeedaloon wallifamu yommuu ta'u, sochiin qaamaa ammo hurruubbii yeedaloo sana waliin deemuudha. Kanaafuu, sirbi hurruubbii walqabata jechuudha.

Bauman, (1992:73) yoo ibsu “song is a short poem or other set of word or set to music or meant to be sung and a brief composition written or adapted for singing” jechuun ibsa. Yaadni kunis, sirbi walaloo gabaabduu yookiin tuuta jechootaa yookiin muuziqaan kan dhiyaatu yookiin kan faarfatamuufi barreeffama ifaa yookiin sirbamun kan amalateeffameedha.

Sirbi jechaafi gochaan walitti qindaa'uun raawwaatuudha. Yaada kana ilaalchistee, Finnegan (1970:2), Afwalaloon hiikumti isaa gocha sagantaa murtaa'e irratti jechootaan qindeessuu irratti kan hirkatu ta'ee, bakka gochaan hinjirretti hafee afwalaloon jiraachuu akka hindandeenye caqastee jirti. Kunis kan geeraru yoo jiraate kan si'eessu hin oolu; kan weellisu yoo jiraate kan jalaa qabu jiraachuu ni mala; Kan jedhuuf kan jalaa qabu kan dhaggeeffatu gidduutti quunnamtii walirraa hin cinne ni mul'ata. Wal quunnamtiin giddu isaanitti argamu immoo, hurruubummaan kan mul'tudha.

Gama biraatiin sirbi jechaafi gochaan yookiin hurruubummaan kan guutamee, sagaleefi gocha walfaana qindeessuun dhiyaatuudha. Kana ilaalchisanii, Simsfi Stephens,(2005:128) yoo ibsan, “Performance is an expressive activity that requires participations, heightens recognized our enjoyment of experiences, invites response. In order for a performance to “happen” a setting must exist and participants (performers and audience) must be present” jedhu.

Hurruubummaan dalaga hirmaanaa barbaaduufi ergaan isaa kan hubatamu, akkasumas, muuxannoowwan argannu agarsiisuuf bifa mul'atuun qindeessinee kanibsinuudha. Hurruubummaan raawwatamuuf, yoomessa qabatamaa, himaattota barbaachisa.

Finnegan, (1976) , “There are the cases when the performer introduces variation on older pieces or even totally new forms in terms of the detailed wording the structure or the content”. Yaada

kanarraa wanti hubannu dalagaan afwalaloo tokko jijjirama afwalaloo keessatti ga'ee akka qabuudha. Jijjirraamni inni fiduu danda'uus afwalaloo sana hanga tokko yookiin guutummaan bifa, jecha sana, caasaa yookin qabiyyee jijjiiruu kan danda'u ta'uu hubachiisa.

Sirbi dhimma sirbamuuf irratti hundaa'uun gosoota adda addaatti qoodama. Isaanis: sirba jalaalaa, sirba cidhaa, sirba hojii, sirba ajjeesaafi kkf fa'adha. Qoqqooddiin kunis, waan inni sirbamuuf irratti bu'uuruun raawwatame (Fedhasaa, 2013:53). Dabalataanis Beekaan (2015:62-65)tti gosoonni sirbaa: faaruu jaalala, mararoo, faaruu gootaa, faaruu waaqaafi faaruu loonii jechuun ramaduuf yaaleera

Gama biraatiin, Fennegan, (2012) Sirboota Afrikaa bakka gurguddaa afuritti qooddi. Isaanis: special purpose songs(sirboota lolaa, sirboota adamoofi sirboota hojii), lyric songs(sirboota fuudhaafi heerumaa, sirboota jaalalaa, faaruu loonii...), Topical and political songsfi children songs and rhymes jechuun akkaataa kanaan qooddee jirti.

2.1.3.1 Sirba Jaalalaa

Sirbi jaalalaa gosoota sirbaa keessaa tokko ta'ee, jaalalaaf alatti sababa adda addaaf kan sirbamuudha. (Beekaan, 2015: 63) Tasammaa (2004: 13) waabeffachuun yoo ibsu, Weedduun jaalalaa Oromoo yeroo baay'ee yeroo dhimma hojii walgaargarsaa (daboo, jigii, kan akka haamaafi dugda walfudhachuu, yeroo ciraa ciran, lafa soqaniifi qonnoo qotan), yeroo kophummaan isaanitti dhaga'amu, yeroo umurii fuudhaafi heerumaa keessa galan, utuu lafa gabaa dhaqanii, utuu horii tiksanii, utuu karaa dheeraa deemanii, ergaa miira isaanii keessa jiru obsa itti argachuufi aara itti galfachuuf meeshaa dhimma itti ba'amudha jechuun ibsa.

2.3.1.2 Sirba Gootaa

Sirbi gootaa gosoota sirbaa/ faaruu keessa tokko ta'ee, gootummaa ibsuuf kan taajajiluudha. Beekaan, (2015:64), Gemechu, (2003) wabeffachuun yoo ibsu, Faaruun gootaa faaruu Oromoo keessaa kan inni ittiin Oromoon waliisaa faarsuudha. Kunis, weedduu lolaafi ajjeessaa of keessatti haammachuu danda'a. Yeroo dhiironni oromoo lolaaf ka'an kan faarfatuudha" jedha. Sirbi gootaa kun yeroo baay'ee, bifa geerarsan kan geeggeeffamu yoo ta'u, innis bakka garaa garaatti dhimma garaa garaaf kan geeramuudha. Geerarsi bakka garaa garaatti geerarama. Lafa jigiitti, iddoo cidhaatti yookiin waamichaatti geeraramuu danda'a. akkasumas,

bakka tikaafi eegichaatti lafa ittiin dhiisifachuuf, halkan ittiin waarisiisuuf geeraramuu danda'a jechuun addeessee jira.

Geerarsi kan nama ajjeese qofa miti. Namoonni yeroo karaa adeeman, yeroo hojii hojjetan of onneessuufis haata'uu mukuuf baasuuf nigeeraru. Namoonni deegoon(harka qaldheessonnis) yeroo baay'ee geerarsaan rakkoo isaaniifi haala jireenya isaanii ibsu(Asaffaa, 2008:44).

2.1.3.3 Sirboota Hojii

Sirboonni hojii yeroo baay'ee bakkeewwan teeknooloojiin ammayyaa hin babal'atiinitti kan sirbaman yoo ta'u, dhuunfaanis ta'e, gareen sirbamu kan danda'amaniidha.

Yeroo baay'ee garuu gareen kan sirbamuudha (Leach,1996). Kana jechuun sirboonni hojii yeroo baay'ee akkuma gareen hojii hojjetanitti kan sirbamuufi meeshaa tokko illee osoo hinfayyadamin kan gaggeeffamu ta'uusaa ibsa.

Sirboonni hojii sirba yeroo hojii hojjetan yookiin raawwatan sirbamu ta'ee, karaa itti hojjettoonni miirawwan waa'ee hojii isaaniifi haala ittiin hojjechaa jiran ibsataniidha. Akkasumas, sirboonni hojii sababoota garaagaraaf kan sirbaman, sababoon kunnunis: Miiraafi sodaa qaban ittiin ibsachuuf, hojii walgargaarsaafi hojii gochaa jajjaabessuuf, yaadota adda addaafi seenaa ittiin ibsachuufi Dhiphina jalaa milquufi hojiichi sirriitti akka hojjetamuuf kan sirbamu dha. Dabalaatan, sirboonni hojii gaaleewwan xixiqqaadhaan kan ijaaramuufi irra jireessan yaa'aa walaloo buufata toora lamaa hanga afurii gidduun ijaaramee kan sirbamudha.

Itti dabalees, dhuunfaafi gareen kan sirbamu ofkeessa kan qabuufi dura bu'uun kan jedhuufi wal jalaa qabuun kan gaggeeffamu ta'u isaa toora intarneetii <https://www.thoughtco.com.>what>. are... kanarratti ibsameera

Finnegan, (2012: 225) irratti akka ibsututti, Sirboonni hojii yeroo baay'ee jechoota salphaatti waamamu danda'aniifi jechoota hiik-maleessa ta'an kan walalicha bu'a-qabeessummaan isaa nama dura bu'ee weeddissuufi kanneen jalaa qabaniin gaggeeffamu jechuun ibsite jirti.

Dabalataan, Encyclopedia (1993: vol.11) akka ibsututti, "Asong can have one of the types of these are art song and folk songs. In the case of a folk song, the song necessarily does not need music composition" jedha. Weedduun bakka lamatti qoodama. Isaanis, weedduu ammayyaafi aadaa yoo ta'an, kan aadaa, dirqaamatti meeshaa muuziqaa kan barbaadu miti. Akkasumas,

(fuula, 863) “Folk sorg si one of the most eduring forms of folk literature (oral literature) typically asong that lives in oral traditional, learned through hering and perfoming that reading disseminated with in families and restricted social net work” Weedduun aadaa gosa og-afaanii yeroo dheeraaf jiraatu ta’ee, keessattuu weedduun aadaa gosa og-afaanii keessatti argamu kan karaa dhaga’uufi hojjechuun baratamu kan maatiifi garee hawaasaa murtaa’aa biratti bal’inaan argamudha.

Sirboonni hojii sirba yeroo mara bakka hojiitti kan sirbamu ta’ee, kan hojjettoota keessatti fedhii omisha gaarii akka argataniif jajjabeessuufi abdii keessatti horuudha.

Akkasumas, sirboonni kunniin, yeroo baay’ee kan namoonni wata’uun sagalee walqixxeeffatan sirbaniidha toora intarneetii <https://www.britannica.com>art>work...> .

Gama biraatiin, Fennegan (2012: 226) akkasi jechuun ibsiti, Sirboonni hojii baay’een garee namoota waliin hojjetaniin kan sirbamuudha, garuu sirboonni hojii qofaa sirbamanis ni jiru. Fakkeenyaaf, dubartiin qofaa yeroo boqqoolloo tumtu haala yeroo sanaa keessatti daanga’uun wanta isheetti dhaga’amu fedhii dhuunfaa ishee ibsatti. Akkasumas, yeroo dheeraaf sirba gareen gaggeeffamu caalaa kan sirbituudha jechuun ibsitee jirti.

Wiirtuu Jiildii-8 (1999:143-147) irratti Dirribeen akka ibsitetti sirboonni aadaa yeroo midhaan tumaafi daakuu kan dubbartootan yookiin shamarraniin raawwatamu ta’ee, dadhabbiin yookiin nuffii akka isaanitti hindhaga’amne sirbaa kan ittiin hojii hojjetaniidha. Sirboota kana keessatti waan adda addaa kasuun kan jaalatan nifaarsu; kan jibbaan immoo nituffatu.

Fennegan, (1992) akka armaan gaditti ibsiti;

Rhythmic work songs while grinding corn or paddling a boat are instances of this singing or declaiming while walking on one’s own, or personal songs while herding cattle. Some might argue that absence of audience means that these are not ‘real performance’. They may still be illuminating however in their contrast or comparation with ‘full performance’. Some too the ‘same’ songs are performed to an audience, and there may also be senses in which there is an actual or imagined secondary audience.

Yaadi waraabbii ooliirra akka hubannutti, Sirboonni hojii yeroo qofaa tumaa tumaan yookiin bidiruu oofan akkasumas, qofaa sirbaa yeroo deeman, yeroo saawwa tiksan sirba dhuunfaa yookin qofaa sirbamudha. As keessatti hirmaattoota yookiin jamaa dhaburra kan ka’e hurruubummaa dhugaatu itti hir’ata. Kun immoo, kan hurruubummaa guutuu qabuun yeroo

walmadaalchifnu ibsa barbaachisu kennuun itti hanqata. Sirboonni akkasii kan hurruuba hirmaattotaan dhugooma yookiin hiika kan argatuudha.

Walumaagalatti, sirboonni hojii yeroo hojiin tokko raawwatamu kan gaggeeffamuufi gareedhaan yookiin dhuunfaan kan namoonni hojii sanaan walqabsiisanii sirbaniidha.

Sirboonni hojii jireenya hawaasummaa uummata Oromoo keessatti gahee olaanaa qaba. Akkasumas, yeroo hojii waan gaggeeffamuuf hojiichi akka qixan hojjetamuuf gahee guddaa taphata.

Yaada kana ilaalchisuun Tafarii, (2006) akka ibsetti, Namni tokko yeroo hojii isaatii milkaa'uufi sodaa tokko malee jabaatee akka hojjetuuf, hamilee hojii akka horatuuf jiruufi jireenya isaa akka mo'atuuf sirboota hojiitti gargaarama jechuun ibseera. Kanaaf namoonni dhuunfaanis ta'e, gamtaan hojii baay'ee dadhabsiisaafi ulfaataa ta'e, yeroohojjetan nuffii tokko malee si'aayinaan akka raawwaataniif gaheen afoolli hojii qabu olaanaadha.

Finnegan (1970) irratti akka ibsitetti, sirboonni hojii hirmaattota hojii walduukaa hiriirsuu, gurmeessuufi miira waliin hojjechuu uumuurra darbee jabinaan akka hojettaniif nikakaasa jechuun ibsiti.

Hirmaattonni hojii qonnaas ta'e kan biroorratti hirmaatan jalqabaa hanga dhummati afoola yookiin sirboota hojii adda addaatti fayyadamuun: wal mirqaansaa hojjetu; Yaadaafi ilaalcha hojiifi waliif qabanfi ciminaafi dadhabbina jiru ibsu.

Hojiin gamtaan hojjetamu kanneen akka daboo yookiin guuzaa keessatti namni kamiyyuu walto'ata. Eenyu onneedhaan yookiin garaadhaan akka hojjetuufi eenyu akka hin hojjenne ilaalchisee walbarsiisuuf, walhubachiisuuf, walqeequuf gahee afoolli oromoo qabu olaanaadha. Fakkeenyaaf namoota dadhaboo; dhibahuummaan duuba namootaa adeemuu fakkeessanii ni sirbu. Namoota hojiitti ciccimoo ta'an afoolatti fayyadamuun ni jajjabeessa; ni jeja; yookiin faarsaa adeema. Akkasumas, kanneen aadaa hojii badaa qaban yookiin amala kashallabumm qaban immoo, ni qeequ; nibalaaleffatu. Amalli akkasii fudhatama waan hinqabneef. Garuu, amala akkasii kannen qaban callisee bira hin darbu ni gorsa; amala akkasii irraa akka of sirreessan yookiin of qusatan ni barsiisa. Ta'uu baannaan garuu afoolawwan adda addaatti fayyadamuun ni qeeqa; ni balaaleffatas jechuun kaa'ee jira (Wiirtuu Jiildii 10, 2005:123-140).

Finnegaan(1970:270) “Song can be used to report and comment on current affairs, for political pressure for propaganda and to reflect and mould public opinion”jetti. Kana jechuunis, sirbi gabaasuufi dhimmoota yeroo irratti qeeqa kennuu, dhibbaa siyaasaaf kakaasuufi yaada ofii calaqqisiisuufi yaada uummataa ibsuuf kan gargaaruudha.

Afwalaloon Oromoo kan sabni Oromoo gadda, gammachuu, jibba, jaalala, gadiraa, haalota siyaasaa abbootii aangoo sirnoota darbaniifi keessa jiran ittiin komachuuf, waan barri itti fide ittiin yaadachuufi barsiisuuf kan gargaarudha. Afwalaloon Oromoo akkuma afoola Oromoo kanneen biroo dhalootaa dhalootatti kan darbu afaaniin. Yeroo daddarbus kan yeedaloo qabu yeedaloo isaa waliin, kan hin qabnees akkuma jirutti kan darbudha. Keessattuu kan afoola Oromoo adda godhu afwalaloon isaa kan yeedaloo faana darbuu danda’an kan akka weedduu jaalalaa, weedduu cidhaa, sirboota hojiifi kkfdha. Af walaloo sochii qaamaaf sagaleetii ala dabarsuun rakkisaa dha (wiirtuu jildii 9, 2001:8).

Akka Allan Dundes (1965:277) jedhutti, bifti fookloorii hayyuu ogbarruuf gad aanaa, hayyuu hawaasummaaf ammoo ol aanaa ta’ee kan faayiduu dha. Gaaffiin cimaan maalummaa fookloorii /madda fookloorii/ yookiin ammoo akkaataa tamsa’ina fookloorii miti. Gaaffiin cimaan, ‘Fooklooriin garee hawaasa irraa madduuf maal hojjeta?’kan jedhudha.

Fakkeenyaaf, sirbitoonni maaliif sirbu? Dhaggeeffattoonni yeroo isaan sirban, yoomiifi eessatti dhaggeeffatu? Faayidaaleen fookloorii hedduufi gosa adda addaati. Kanneen keessaa bebbeekamoon dhaloota haaraa barsiisuu, yaada ykn fedhii tokkummaa garee cimsuu, haala gareen sun amaloota ofittummaafi ol aantummaa nama tokkoo ittiin adabu uumuu, meeshaa hawaasni diddaa ittiin mul’isu ta’uu (providing socially sanctioned ways for individuals to act superior to or censure other individuals), dhugaa jirurraa baqachiisuun mirqaansuufi bashannansiisuun (offering an enjoyable escape from reality), akkasumas hojii dadhabsiisaafi nuffisiisaa taphatti jijjiiruun (and converting dull work into play). (Sirbi hojii, geerarsi yeroo karaa deemaniifi yeroo duulaa geeraran, weedduun yeroo halkan lagaa midhaan eeganitti kan weeddisan kan dhumaa kanaaf fakkeenya gaariidha. Mukuu baasuuf qofa osoo hin taane, jajjabeessuufi akka wal jabeessan, tumsan, caalaatti mala raawwii qabaatan gochuuf bu’aa qaba). Walumaagalatti yaada hayyoota kanneen akka ibsutti sirboonni hojii jiruufi jireenya hawasaa keessatti faayidaalee hedduu akka kennu ni hubachiisa.

2.2 Yaaxxinaalee Qorannoon Kun Bu'uureffate

Qorattoonni fookloorii firiiwwan fookloorii adda addaa irratti yeroo qorannoo gaggeessaan adeemsa qorannoo isaanii fuulleeffachuuf, akkasumas, ragaa ittiin qoratan kallattii isaa kaawwachuuf yaaxinaalee adda addaatti akka fayyadaman qorannoon ni ibsu. Kanaaf qorataan mata-duree kan ittiin qo'achuuf kan gargaaru yaaxxinaalee faayidaafi haalawaa filatee jira.

2.2.1 Yaaxina Faayidaa

Hayyoon fookloorii firiiwwan fookloorii xiinxaluuf yaaxinni itti fayyadaman keessaa inni tokko yaaxina faayidaa akka ta'e Sims and Stephens (2005:174) ibsaniiru. Yaaxxina kanatti adda durummaan kan fayyadame 'William bascom' akka ta'eefi faayidaa fooklooriis: barsiisuu, dhiibbaa aadaa namarratti taasisu jalaa milquuf, aadaa kunuunsuuf, qeequuf, jajjaabessuufi beekamtii kennuuf, akka tajaajilu hayyoonni armaan olitti tuqaman ibsaniiru. Kanaaf, qorattoonni tokko tokko akaakuuwwan fookloorii adda addaa xiinxaluuf yaaxxina kana akka bu'uureffatan ni hubanna.

Haata'u malee, yaaxxinni kun, faayidaa fookloorii agarsiisuuf akkuma cimina qabu hanqina qabaachuu isaas Simsfi Stephens (2005:176-177) akkaataa armaan gadiin ibsaniiru;

Functionalism implies that groups stay the same across time and societies are unchanging. Working with this methodology, the functions approach is always conservative and static; the functions themselves are conservative. Functional analyses, then, is a historical, suggesting that the text was used. Or the performance occurred for the same reason regardless of context. Another problem with functionalism is that reinforces the elitist notion that the educated, trained folklorist understands the meaning of group better than the folk group.

Akkuma waraabbi olii kanarraatti ibsametti, yaaxxinni faayidaa jedhamee kan beekamu, gareen hawaasaa firiiwwan fooklooriitti fayyadamu yeroofi hawaasan osoo hin jijjiiramni kan turu ta'uu isaa ibsa. Gama biraatiin immoo, fooklooriin haalawa irratti hundaa'ee akka dalagamu dagata. Kana malees, qorattoonni fookloorii hiikkoo akaakuu fookloorii gareewwan hawaasaa itti fayyadamu caalaa kan beeku godheeti fudhata. Kanaaf, haalawaaf iddoo olaanaa hin kennu jechuudha. Haa ta'uu, malee yaaxxinni kun faayidaa gooroowwan fooklooriin qaban waan xiinxaluuf, akkuma kana firiiwwan fookloorii kan ta'e sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan yaaxxina kana bu'uura godhachuun kan xiinxalamuudha.

Karaa biraatiin sirboonni hojii gargaaramanii diinagdee, hawaasummaa, seenaafi hawwii kan ittiin mul'isan yookiin cimee akka itti fufu gochuun akka danda'amu faayidaan fooklorii kun ni agarsiisa. Ammas sirboota hojii gargaaramnee aadaan hawaasaa walitti fufiinsa qabaachuun yeroo dheeraaf osoo hindagatamin labataa labatatti cimee akka daddarbu taasisuun waan danda'amuuf yaaxxinni fooklorii kun ragaa sirba kanaa madaaluuf gahee qaba. Hawaasni Oromoo sirboota hojii gargaaramnee waan jireenya hawaasummaa keessatti hinbarbaachiifne akka hinbabal'anne gochuu bira darbee akka dhabamu taasisa. Sababa kanaaf faayidaan fooklorii kunis ragaa mata duree kanaa madaaluuf barbaachisaadha.

2.2.2 Yaaxxina Haalawaa

Akaakuuwwan fooklorii qorachuuf hayyoonni yaaxina haalawa fooklorii akka fayyadaman barreeffamoonni qorannoo adda addaa ni ibsu. Yaaxinni kunis, yoomessaafi haalawa kam keessatti akkaataa kamiin fookloriin akka dhiyaate kan xiyyeeffatuudha.

Yaaxxinnii kun bara 1960 afooleewwan dargaggoota ta'aniin Yuuniversitoota Indiyaanaafi Pennislavaaniyaa keessatti kanneen leenjii Doktorummaa afoolarratti fudhataa turaniin eegale.

Waa'ee yaaxxina haalawaaa ilaalchisee, Dorson (1972:45) irratti yoo ibsu, "...the folklore concept apply not to a text but to an event in time in which a tradition is performed or communicated". Akka yaada kanaatti afoola tokko qo'achuun kan danda'amu, waan raawwatee taa'erraa otoo hinta'iin waan raawwachaa jiru bu'uura godhachuuni. Kunis haala qabatamaa afoolli sun keessatti hurruubamu, akkaataa itti hurruubamu, waantota yeroo hurruubbii hurruubaan dhimma itti bahu, walumaagalatti yoomessa sana keessatti argamuun waan afaaniifi gochaan raawwatu faana bu'uun kan geggeeffamu ta'uu nu hubachiisa.

Kanumaa wajiin kan walsimate sirboonni hojii jireenya hawaasummaa keessatti ga'een hirmaattotaa maal akka ta'e, qabiyyee firiiwwan fooklorii akkaataa itti dalagaman, yeroofi iddoo itti sirbamu qorannoo keessatti hiikkoon isaan qaban yaaxxina haalawa fooklorii bu'uureffachuun xinxaluun ni danda'ama. Kana ilaalchisee, Sim and stephens(2005:136) yoo ibsan, "The physical setting and social situations in which members of folklore group share folklore as well as the relationships among audience members and performers, make up the context of performance" jedhu. Yaadni kunis, haalawa adda addaa keessatti walitti dhufeenyi

hirmaattotaafi dhiyeessitootaa firiiwwan foolkloriin dalagamaniif hannisaa cimaa akka ta'an yaanni waraabbii armaan oliitti tuqame ni hubachisa.

2.3 Sakatta'a Barruu Walfakkii

Kutaa kana keessatti waraqaalee qorannoo kana waliin kan walitti dhufeenya qaban yookiin walfakkaatan kan keessatti dhiyaatuudha. Kanaaf, mata-duree sirboota hojii jireenya hawaasummaa keessatti jedhu irratti qorannoon kallattiin gaggeeffame jiraachuu baateyyuu, qorannoowwan kanaan dura gaggeeffaman keessa kanneen mata-duree kanatti dhiyaatan bifa armaan gadiin ilaalleen jira.

1.Faayoo Qaadiroo, bara 2009/2017, Xiinxala Shoobdoo, af-walaloo tumaa midhaanii: Godina Harargee Lixaa, Aanaa Xuulloo, yuunivarsiitii Finfinneetti waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf gaggeeffame kan shoobdoo, afwalaloo tumaa midhaanii xiinxalu irratti xiyyeeffateedha.Innis, akaakuu sirba hojii keessaa tokko ta'ee, kan tumaa midhaanii mishingaafi boqqoolloo irratti warra dhiiraa qofaan sirbamuudha. Faayidaan isaas, hojiirratti walsi'eessuu, seenaa dabarsuu, qajeelfama adeemsa midhaan itti tumamu waliilaachuufi kkf dha.Qabiyyeen sirba/walaloo/ kanaa maatii warra abbaa daboo faarsuu, quuqama ibsuu, qeequufi kkfdha.

Walfakkiin qorannoo kana waliin qabus, faayidaan sirboota hojiifi Shoobdoo, af-walaloo tumaa midhaanii: hojjetootaaf si'aayina kennuun akka hojiicha fiixaan baasaniif gargaaru isaa ibsamee jiraafi kan ittiin quuqama ittiin ibsatan, ittiin waa qeeqaan akka ta'e ibsu; Garaagarummaan isaanii immoo, qorannoon kun akka ibsutti hawaasni Aanaa Jaarsoo yeroo Xaafii dha'uu/cagadu/ kan sirbu yoo ta'u, sirba hojii midhaan dha'iinsaa jedhama. Akkasumas, walaloon sirba kan Faayoofi kan qorannoo kana dhuunfaafi gareen sirbaman irratti xiyyeeffatee gaggeeffamuun, akkasumas, sirboonni hojii dabalataan gootomsuuf/cimsuuf, komee wayii agarsiisuuf akka gargaaru; yeroo, diinagdeefi hawwii mul'isurratti ga'ee akka qabu bira gahuun qorannoo kanarraa adda ta'e jechuudha.

2.Tigisti Sanbataa bara, 2005tti mata-duree: "Qaaccessa qabiyyee af-walaloo Oromoo waltajjii hawaasummaa haala af-walaloo Salalee" kan jedhu Yuunivarsiitii Finfinneetti waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf adeemsifte sakatta'amee jira.Qorannoon Tigisti Sabataafi qorannoo kanaa inni guddaan qabiyyee sirboota fuudhaafi heerumaafi sirba daboo yeroo haamaa qaaccessu irratti kan xiyyeeffatudha.

Akkasumas, Sirba hojii yeroo haamaa qaaccessuun, hawaasummaa akka mul'isu, diinagdee akka argiisuu; faayidaalee akka wal-jajjabeessuu, akkeekachisuu, qeequu qabu bira geesseeti. Kanaaf gama kanaan qorannoo kana waliin walfakkii qabaatu.

Gama biraatin qorannoon kun qabiyyee, faayidaafi yoomessa sirboota hojii adda addaa qaacceessuun, akkasumas, sirboonni kunniin faayidaalee kan akka: qeequu, gootomsuu, jajachuu, komachuuf, gorsuuf akka oolan; diinagdee, hawaasummaa, hawwii, seenaa, yeroo mul'isurratti akka xiyyeeffatan bira ga'uun qorannookanarraa adda ta'a.

3. Dirribee Qana'aa, bara 1999 mata-duree: Walaloo Diikkoofi Qabiyyee: Godina Harargee Lixaa jedhu kan Wiirtuu, Jiildii-8 keessatti argamu Sakatta'een jira. Kaayyoon qorannoo kanaa qabiyyee sirba aadaa diikkoo: sirba tumaafi daakuu qaacceessuu irratti kan xiyyeeffateedha. Qabiyyeewwan sirboota kanneenis: tuffii, gargar bay'insaa, waa'ee qabeenyaa, jaalalaafi miidhaginaa yoo ta'a, sirboonni kunniin yeroo hojii akka sirbamaniifi yeroo ammatti qaroomina irraa kan ka'e, qabatamati akka hin jirre kan ibsudha.

Kanaaf mata-duree qorannoo kana waliin walfakkiin qabu keessaa: laman keessatti sirboonni jiraan kan sirboota gosa adda addaa fakkeenyaaf, sirba fuudhaafi heerumaa, sirba jaalalaafi kkf sirbaa hojiin kun akka raawwatu ibsu. Garaagarummaan isaanii immoo, kan Dirribee sirboota tumaafi daakuu qofa, qorannoon kun immoo, sirboota hojii, qonnaa, haamaa, midhaan dha'iinsaafi siribsiisaa, gaaguraa, aramaa, aannan raasuu, tumaafi daakuu daakuu kan qaaccessedha. Akkasumas, sirbi hojii tumaa Dirribeen akka dhuunfaan sirbamutti ibsite; qorannoon kun immoogareedhaanis akka sirbamu ibse jira.

4. Diras Dhugoo, bara 1999, mata-duree: sirna midhaan dha'iinsaafi faaruu loonii: Godina Shawaa Kibba Lixaatti Aanaa Toleefi Soddoo akkasumas, Aanaa Walisootti" jedhu kan Wiirtuu Jiildii-8 keessatti argamu qorannoo kanaan wal fakkii isaanii ilaallamee jira. Kaayyoonni qorannoo kanaa sirna midhaan dha'iinsaafi faaruu loonii yeroo hojii kanaa faarfatamu qaacceessuu yoo ta'u, qorannoo koo keessatti yeroo midhaan dha'iinsaa sirboota sirbaniifi yeroo siribsiisaa faaruu loonii faarfataman qaacceffamee jiraachuun kun wal-fakkii isaanii kan agarsiisu yoo ta'u, qorannoon Diras sirna midhaan dha'iinsaafi faaruu loonii; qorannoo koo immoo sirboota hojii irratti xiyyeeffachuun adda ta'u.

Akkasumas, qorannoo Diras irraa qorannoo kana kan adda godhe biraan faaruun loonii kan yeroo siribsiisaa yoo ta'u, midhaan dha'iinsi immoo kan naman raawwatuufi sirbi isaa faaru loonii irra adda kan ta'eedha.

5. Sa'aadaa Aliyyuu, bara 2012 qorannoo biraan mata-duree: Qaacceessa qabiyyee daboo Godina Jimmaa Aanaa Dedoo jedhu irratti waraqaa qorannoo ulaagaa Digirii tokkoffaa guuttachuuf Yuunivarsiitii Jimmaatti dhiyaate, kaayyoon qorannoo ishee qabiyyee siboota daboo godina Jimmaa Aanaa Dedoo qaaccessuu irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u, sirboota daboo yeroo haamaa, yeroo midhaan dha'iinsaafi yeroo aramaa qaaccessitee jirti. Akkasumas, sirboonni kunniin: hawaasummaa dagaagsuu, si'aay'inaan hojchuuf, gorsa lachuuf kan gaargaru akka ta'e bira geessee jiraachuun qorannoo koo waliin walfakkeessa.

Haata'u malee, qorannoon kun sirboota hojii gareefi dhuunfaan sirbaman qaaccessuun, qabiyyeen sirboota hojii: hawaasummaa, diinagdee, yeroo, hawwiifi seenaa kan mul'isan ta'uun; faayidaaleen isaanii: gootomsuuf, qeequuf, komachuuf, jajachuufi gorsa laachuu akka danda'an bira gahuun adda ta'a jechuudha.

Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannichaa

3.1 Saxaxa Qorannoo

Qorannoo tokko adeemsiisuu keessatti kallattii raawwii qorannichaa maal akka ta'e ibsamuun barbaachisaadha. Dhimmoonni qorannicha keessatti akka bu'uuratti ilaallaman maal irratti akka xiyyeeffatamuu qaban addaan baasuun beekuun qorannicha haala barbaadameen raawwachuuf nama gargaara. Saxaxa qorannoo ilaalchisee, Vector(2009:203) akkas jechuun ibsa, "The research design is plan of action that allows the researcher to know/to paraphrase/where they came from, where they are and where they are going" jedha. Yaada kanarraa kan hubatamu, adeemsi saxaxa qorannoo karoora hojii kan qorataan beekuu qabu, kan eessa akka inni ka'e, eessarra akka jiruufi eessa akka inni ga'u kan murteessuudha.

Akkasumas, Addunyaan(2011:64) irratti, "Qorannoonm tokko kan murteessuu, gaaffiiwwan qorannichi deebisuuf deemu, kaayyoo isaafi akaakuwwan odeeffannoo argannuti," jechuun kaa'ee jira. Kanaaf, qorataan qorannoo kanaaf mala akkamtaa fayyadamee kan gaggeesse yoo ta'u, odeeffannoon odeef-keennitootarraa argame jechaan ibsi itti kennamee jira. Akkasumas, tooftaalee odeeffannoo funaansaaf itti fayyadame: daawwannaa, marii gareefi af-gaaffii yoo ta'an, odeeffannoo argaman akka barbaachisummaa isaanitti erga qoodamanii jechaan qaaccessessee jira.

3.2 Madda Odeeffannoo

Qorannoo gaggeeffamu tokko keessatti maddi odeeffannoo beekun barbaachisaadha. Maddi odeeffannoo qorannoo kanaa qaama dhimmi isaa ilaallatu irraa kallattiin funaannachuun kan argamuudha. Kanaaf, qorataan madda odeeffannoo tokkoffaa fayyadame. Qorannoo tokko adeemsiisuuf ragaa gaha kan argamus madda ragaa tokkoffaadhaan. Kanaaf, madda odeeffannoo qorannoo kanaa hawaasa Aanaa Jaarsoo keessaa kanneen kaayyicha galmaan ga'u jedhamee amanameetu madda odeeffannichaa ta'an. Yaada kana ilaalchisee, Addunyaan, (2011:18) madda ragaa tokkoffaa qorataan tokko qaaman biratti argamee qorannoo isaa kan gaggeessuudha. Odeeffannoo qorannoo sanaaf ta'u fuulaa fuulatti ragaa barbaade argata. Kana irraa ka'uun qorataan qorannoo kanaaf madda odeeffannoo tokkoffaa filatee hojiirra oolchee jira.

3.3 Iddattoofi Mala Iddatteessuu

3.3.1 Iddattoo

Iddattoo filachuu ilaalchisee Dastaa, (2013:132) Jroclin (2006) wabeeffachuun akka ibsetti, iddattoo filachuun adeemsa hawaasa tokko irraa odeeffannoo argachuudhaaf namoota sana keessaa filachuun odeeffannoo irraa fudhachuun itti dhimma bahuudha. Sababa iddattoo filachuun barbaachisuuf irraawwatamtoota hundarraa odeeffannoo sassaabachuun waan hin danda'amneef tooftaan kun irraawwatamtoota hunda bakka ni bu'u jedhamee waan itti amanameefidha.

Kanaaf, iddattoowwan qorannoo kanaaf filataman, bakkaafi yeroo sirboonni hojii sirbaman yoo ta'u, isaanis: ganda Garjoo Torbanitti yeroo haamaa daagujjaafi midhaan/Xaafii/ dha'iinsaa waqtii bonaa, ganda Baabboo Garjootti, yeroo qonnaa waqtii arfaasaafi ganda Nya'aa Hidhabuutti yeroo aannan raasuu waqti arfaasaa yoo ta'u, iddattoon kun kan namoota yoomessa uumamaa keessatti sirboota hojii sirbaa hojjetan haala raawwii isaanii waliin waraabamee jira.

3.3.2 Mala Iddatteessuu

Iddatteessuun hirmaattota waliigalaa keessaa kanneen bakka bu'uu danda'an filachuudha. Akkaataa yeroofi baajeta irratti hundaa'uun baay'ina waliigalaa irraa daangaa iddattoo addaan baafachuun iddattoo bakka bu'uu murteessuudha. Qorataan mata-duree kanaaf mala mijataa kan ta'e mala iddatteessuu miti carraatti fayyadame. Mala iddatteessuu miti carraa ta'an keessaa: akkayyoo darbaa dabarsatti fayyadame.

Malli iddatteessuu akkayyoo kan qorataan kaayyoo qorannichaa irratti hundaa'uun iddattoo ittiin filatuudha. Addunyaan (2011:67) Berg (2001) wabeeffachuun mala barbaachisummaa iddatteessuu ilaalchisee yoo ibsu, qorataan tokko beekumsa dhimmicharratti qaburraa ka'ee kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda'u akka kaayyoo qorannichaatti eenyuun osoon filadhee odeeffannoo gahaa naaf kennuu danda'a? Jechuun qorannoo isaa galmaan gahuuf iddattoon kun filatama jechuun barreessee jira.

Mala iddatteessuu darban dabarsaa dhimma tokkoratti nama beeknu irraa ka'uun nama kan biraa dhimmicharratti beekumsa gahaa qabu iyyaafachuun bira ga'uun odeeffannoon kan funaanamuu dha.

Yaaduma kana ilaalchisee Denscobe (2007:17) iddattoo iyyaafannoon adeemsa keessa duukaa bu'uun kan nama tokko irraa gara itti aanutti eeruudha jechuun ibsa. Kanaaf, iddatteessuu akkayyoo fi darbaa dabarsaa fayyadamuun hirmaattoota yookiin iddattoo filachuun hojiirra oolchee jira.

3.4 Tooftaalee Ittiin Odeeffannoon Funaanamu

Milkaa'ina qorannoo tokkoof qorataan mala odeeffannoo ittiin funaanamu addaan baasee beekuun barbaachisaadha. Milkaa'ina qorannoo kanaatiif qorataan tooftaalee kanaa gadii fayyadamuun odeeffannoo qorannichaaf ta'uu malan funaane jira.

3.4.1 Daawwannaa

Qorannoon kun mata-duree Xiinxala sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan Aanaa Jaarsoo kan walitti qabaman jedhu irratti xiyyeeffate. Dhimma mata- duree kanaaf odeeffannoon daawwannaan fuunanamu murteessaa waan ta'eef qorataan yoomessa hojiiwwan keessatti argamuun odeeffannoo funaannate xiinxalee jira. Kunis yoomessa uumamaa bakka hojiiichaatti argamuun hojiiicha keessatti hirmaachaa sirboota hojii funaannate xiinxalee jira. Ragaalee tokko tokko bakka ifa hintaanetti yaadannoo qabachuun dhumarratti gaafate. Bakka yaada amansiisaa ta'e hin arganettis namoota biroo gaafachuun yaada isaa gabbifate.

Haaluma kanaan qorataan gandoota iddattoof filataman keessaa Ganda Garjoo Torbanitti gaafa 7/5/2010 hojii haamaafi yeroo Xaafii dha'iinsaa gaafa 5/6/2010 hojiiicha keessatti hirmaachaa, sirboota hojii haamaafi sirboota hojii midhaan dha'iinsaa, akkasums, Ganda Baabboo Garjoottigaafa 25/9/2010 hojii qotiisaafi Ganda Nya'aa Hidhabuutti gaafa 18/8/2010 yeroo aannan raasuu daawwachuun sirboota hojii qonnaafi sirboota hojii aannan raasuu suur-sagaleefi yaadannoo qabachuun kan guurate boqonnaa afur keessatti xiinxalamee jira.

3.4.2 Marii Garee

Ragaalee gahaa qorannoo tokkoof barbaachisu meeshaalee funaansa odeeffannoo tokko qofaan argachuun rakkisaadha. Waan kana ta'eef, af-gaaffii gareedhaaf mijataa ta'eefi kaayyoo qorannichaa bu'uura godhatee qopheessuun barbaachisaadha.

Yaaduma kana fakkaatu David,E. (2004:230) yemmuu ibsu, "Fucos groups can be allow cost way of collecting data; but require aconsiderable amount of coopration and enthusian from participants." Akka yaada kanatti, marii garee xiyyeeffatamee karaa baasii gadaanaatiin

odeeffannoo walitti qabachuuf hedduu gargaara. Tahas, tokkummaafi fedhii cimaa od- himoota (namoota garicha keessatti hirmaatan) kanneen irraa barbaachisaadha. Neuman (2007:88) akka ibsetti isa namni tokko beeku inni biraan hinbeeku; kan tokko dagate inni biraan itti dabaluun ni danda'a.

Kanaaf, odeeffannoo dabalataa kan daawwannaafi afgaaffiin argaman gabbisuuf kan tokko dagatee tokko yaadachuu danda'a yaada jedhu qabachuun qorataan namoota waa'ee sirboota yeroo hojii irratti beekumsa filate. Namootni sirboota hojii irratti beekumsaafi muuxannoo qaban jedhame yaadamu namoota ja'a garee xiqqaafi guddaatti qooduun gaaffii qabxii mariif keenname irratti maree gaggeessan hordoofuun yaadannoo barbaachisaa ta'e qabachuun odeeffannoo funaannate akka walfakkii isaanitti odeeffannoo afgaaffiifi daawwannaan argaman waliin boqonnaa afur keessatti xiinxalamee jira.

3.4.3 Af-gaaffii

Af-gaaffiin goosota odeeffannoon ittiin funaannamu keessaa isa tokko ta'ee kan qorataafi od-himaan fuulleetti wal arganii odeeffannoo walii kennaniidha. Odeeffannoo af-gaaffiiwwaniin funaannamu wanti gaarii taasisu qorataan gaaffii sirriitti ifa godhee akka ibsuuf od-himaan gaafachuu danda'uu isaati (Dastaa, 2013:111). Karaa biroon Dastaa (2013:112) Yaalew (2006) wabeeffachuun cimina mala odeeffannoo af-gaaffiin funaannamu akka armaan gadiitti ibsa. "Af-gaaffiin yeroo barbaachise fooyyaa'uu akka danda'uufi yeroo gaaffii odeeffannoon funaannu kan afaaniin dubbatu caalaa sochii od-kennitoota irraa odeeffannoo dabalataa argachuufi kan kana fakkaatuuf faayidaa cimaa qaba" jedha.

Kana malees, namoota dubbisuufi barreessuu hindandeenye yaada isaanii osoo hinhambisin ibsuu waan danda'aniif. Akkasumas, yeroo barbaadameetti bifa kanaan odeeffannoo argachuun waan danda'amuuf, qorataan namoota beekumsaafi muuxannoo dhimma mata-duree kana irratti qaban saddeet tokkoo tokkoo isaaniiif gaaffilee banamoo ta'aniifi ibsa barbaadan sagal sagal qopheessuun sagalee isaanii waraabuun odeeffannoon funaanname xiinxalamee jira.

3.5 Mala Qaaccessa Odeeffannoo

Malli odeeffannoon ittiin ibsame mala akkamtaati. Kunis odeeffannoon argame lakkoobsan osoo hintaane jechaan kan ibsameedha.

Haaluma kanarraa ka'uundhaan ragaaleen qorannoo kana keessatti daawwannaa, af-gaaffiifi marii gareen argame mala qorannoo ibsaatti /addeessaatti/ fayyadamuun ibsamee jira.

Odeeffannoo meeshaalee funaansa ragaalee sadaniin (daawwannaa, af-gaaffiifi marii garee) namoota sirboota hojii jireenya hawaasummaa keessatti jedhu irratti hubannoo qabaniin ragaawwan mata-durichaan walqabatan guutummaa, sirrummaafi qulqullinni isaanii ilaalamanii mirkaana'an. Ragaawwan kaayyoo qorannichaa wal hin qabanne battalumatti haqaman. Ragaawwan haala wal fakkeenyaafi akaakuu isaatiin qoqqooduun fudhatame.

3.6 Naamusa qorannoo

Qorannoon yeroo gaggeeffamu adeemsaafi naamusa mataa isaa qaba. Namni qorannoo gaggeessuus of eeggannoo gochuun dhimma qoratu sana seeraan adeemsisuutu irra eggama. Kunis hawaasa sanaan walfakkaatanii akka isaanitti yaaduufi raawwachuun safuu hawaasichaa eegaa itti deemuu qabu. Qorataanis hawaasa kana wajjin turee dursa waan gochuu qabuufi dhimma lagaachuu qabu akka himaniif gaafate. Sana booda bakka hojiitti argamuun waan waraabachuufi suuraa kaasuun barbaachisu of eeggannoon hawaasaaf amanamaa ta'ee jira. Suurrichi maaliif akka oolu dursa itti himuun fedhii qabaachuu isaanii addaan erga baafate booda hojii qorannoo isaa itti fufe.

Boqonnaa Afur: Qaaccessaafi Hiika Odeeffannoo

Hawaasni Oromoo akkuma hawaasa kamii aadaa hojii mataasaa kan ittiin jiruufi jireenya isaa gaggeeffatu niqaba. Aadaan hojiiwwan kanneenis : qonnaa, horsiisa loonii gaagura hidhuufi hojiiwwan mana keessaa dubartootan raawwataman nijiru . Hojiin qonnaas, hojiiwwan adda addaa ofkeessatti haammata. Isaanis: qotiisa, haamaa, midhaan sassaabbii, aramaafi kanneen biroodha. Loon kan horsiifaniif, jiruufi jireenya dhala namaa keessatti bu'aa hedduu waan argamsisaniif. Kunis, bu'aa qaama isaanii argamu irratti hojiiwwan qonnaa sadarkaa garaa garaatti ittiin waan raawwataniif . Hojiiwwan hawaasa Oromoon raawwataman biroonis, kannen akka: gaagura hidhuufi hojiiwwan mana keessaa (tumaa midhaanii, aannan raasuufi daakuu daakuufaa)dha.

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, hojiiwwan kanneen kan raawwataman gamtaadhaan yookiin dhuunfaadhaan. Hojiiwwan gamtaan hojjetamu daboo yookiin daadoo kan raawwatuudha. Daboon kadhatamanii waan dhaqaniif dugda walii baasuun dirqama miti, garuu, daadoon keessatti dugda walii baasuun dirqama waan ta'eef, dabareen kan walgargaaraniidha

Egaa walumaagalatti, hawaasni Oromoo hojiiwwan adda addaa gareen yookiin dhuunfaan gaafa dalagu sirboota hojii hojiiwwan sanaa waliin walqabatan sirbaa hojii isaanii dadhabbiifi nuffii tokko malee kan raawwataniidha. Kanaaf, boqonnaa kana keessatti: gosootaafi yoomessa sirboota hojii, qabiyyee sirboota hojiifi faayidaa sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan Aanaa Jaarsoo walitti qabaman ilaalchisee ragaa bifa afgaaffii, daawwannaa marii gareen funaanametuu akka armaan gaditti ibsamani jiru.

4.1 Xiinxala Gosootaafi Yoomessa Sirboota Oromoo Hojii Irratti Xiyyeeffatan

Akka od-himtoonni jedhanitti sirboonni hojii irratti xiyyeeffatan baay'een yeroo hojiichi raawwatu sirbaman akkaataa hojiichatiin kan gaggeeffamaniidha. Isaanis, gariin kan gareedhaan gaggeeffaman yoo ta'an, gariin immoo, dhuunfaan hojiicha dadhabbiifi mukuu ooluuf kan sirbaniidha. Sirboonni kunniinis: yeroo qonnaa, yeroo haamaa, yeroo siribiisaa oogdii, yeroo midhaan /xaafii/ dha'iinsaa, kan hojiin booda galgala sirbaman, yeroo gaagura hidhuu, yeroo aramaa midhaanii, yeroo aannan raasuu, yeroo tumaa midhaaniifi yeroo daakuu daakaafaadha.

4.1.1 Sirboota Yeroo Haamaa

Akka od-himtoonni jedhanitti haamaan hojii yeroo baay'ee uummanni Oromoo naannoo kana jiraatan gamtaadhaan (daboofi daadoon) hojjetaniidha. Kan haamaanis, gosoota miidhaanii kanneen akka: Daagujjaa, Xaafii, Garbuufi Qamadii yoo ta'an, isaanis waqtii, bonaa yeroo midhaan kanneen bilchaataniidha. Haamaanis bifa hammayyaan konkolaataadhaan, akkasumas, bifa aadaatiin immoo, haamtuudhaan kan haamamudha. Hawaasni yookiin qonnaan bultoonni Aanaa Jaarsoo gosoota midhaanii isaan omishan: Daagujjaa, Garbuufi Xaafii yoo ta'an, Daagujjaan omisha bal'inaan aanicha keessatti omishamudha. Uummanni aanichaas akkuma uummata Oromoo biroo jireenya hawaasummaa kan qabu yoo ta'u, daboofi daadoon haamaa irratti hirmaatu. Meeshaan ittiin haamanis, haamtuu jedhama. Innis mukaafi siibila irraa tolchama.

Akkasumas, abbaan daboo yookiin maatiin daboo kadhatan daboof dhangaa nyaataafi dhugaatii kanneen akka: faarsoo, daabboo, mulluu, buddeena, qullubbiifi kkfaa qopheessu. Daboon yookiin daadoodhaan yeroo haamaa haamaan sirboota hojii yeroo haamaa adda addaa sirbaa osoo hinnuffiin akkasumas, hindadhabiin hawaasummaan hojjetu. Sirboonni hojii yeroo haamaa gareen waljalaa qabuun kan sirbamudha. Namni dura bu'ee sirbicha dha'uuf wallee yookiin nama qooqa bareedaafi beekumsa sirbichaa qabu yoo ta'u, kanneen biroon immoo, warreen jalaa qaban cooktuu jedhamu.

Suuraa 3: Yeroo haamaa Amajjii 7/5/2010 hawaasa ganda Garjoo Torbaniin

Siiyyee siiyyee siiyyees egaa

yaa lafoo dabeessillee (2*)

Kan jedhu kun Yoo ilaalle, ‘Siyyee’ jechi jedhu nama yeroo hojiin hojjetamu wallee ta’uun namoota gareen hojjetan sirban siyyeessuudha. ‘Siyyees egaa yaa lafoo dabeessillee’ yaadrimeen gaalee kanaa immoo, nama hojiitti laafaa, dadhabaa, dhiba’aa yookiin nama si’aay’inaan hojii hinhojjene illee jajjabeessi yookiin onnachiisi akkan hojjetu taasisi jechuudha. Akkasumas, akkuma aadaatti hawaasni Oromoo yeroo daboo kadhatee haamaa haamsifatu nyaataafi dhugaatii qopheessuuf keessaa: faarsoon isa tokkoodha. Miseensonni daboo bakka hojiitti yoo faarsoo dhuguu barbaadan akkas jechuun dhaamsa dabarfatu:

‘Faarsoon nutti hanquudha

Eenyuutu areere dhugaa

Garjoo dugdi arbuudha

Eenyuutu dhaqee na fidaa’

Asitti wanti hubannu namootni yeroo hojii hojjetan maatii daboo dhaqaniif kallattiidhaan ni dheebboonne faarsoo nu fidaa hin jedhan. Kanaaf, faarsoo nuuf qophaa’e asitti nuuf haa dhufu dhuguu barbaanne kan jedhuufi sanyiin daboo baneef arjaa waan ta’aniif nyaataafi dhugaatii qophaa’e maaliif nuuf hin kennamu yaada jidhu komee dhiyeeffachuuf jecha sirba kana sirbu. Egaa walumaagalatti, sirbi kun gosa sirboota hojii yeroo haamaa ta’uusaafi yeroo sirbaa hojjetan saffisa hojiicha akka dabalni hubatama.

Sirba siyyee siyyee jedhu kun kan uummatni Oromoo yeroo midhaan haamatu gamtaan hojjeta yookiin walgargaara sirbaniidha. Yemmuu gamtaan hojjetus, sirboota hojii gosa hojiichaa walqabateen waljalaa qabuun kan gareen sirbu. Sirba kanaanis, hawaasummaa isaa, diinagdee isaafi kkf ittiin ibsata. Akkasumas, ittiin waljajjabeessuu, wal jajuu, walkomachuu, walqeequufi kkf tiif itti fayyadama.

Gama biraatiin Daboon akka haamatti baheen ganama sirba kanatti aanu waljalaa qabuun kan sirban yoo ta’u, wallee dura bu’ee jedhu kanneen biroon immoo jalaa qabuun walharkaa fudhanii kan sirbaniidha.

Haaleeluun yaseedha

Hin oolin lafeedha(2*)

Mulluun hin mi’oofuu yoo mi’eessan malee

Cuundhurri hin si'ooftuu yoo si'eessan malee

Ani baddeessa hinnyaadhu obboleessa goosu

Ani dabeessa hin jaallu obboleessa kooyyuu

(Madda: Obbo Tolasaa Kitilaa Ganda Baabboo, 28/9/2010)

Sirbi armaan olii sirboota hojii yeroo haamaa keessa tokko ta'ee, kan daboon ganama akka haamaa eegalaniin sirbaniifi wal gootomsuuf kan gaggeeffamudha. Kunis, akka daboon hojii irraa hin hafneefi jabaatanii akka hojjeetaniif jajjabeessa. Fakkeenyaaf , **haa leeluun yaseedha hin ooliin lafeedha** kan jedhu walii wajjin hojjechuun gaarii akka ta'eefi hojiin hawaasummaan akkasii jaalalaa, aantummaa walii isaanii dagaagsuuf yookiin jiruufi jireenya hawaasaa calaqqisiisuuf kan sirbamudha. Jechi 'lafee' jedhu hawaasa Oromoo biratti kan akka kabajaatti ilaalamudha. Abbalu lafee qaba jechuun nama hawaasa keessatti jireenya hawaasummaatti amanu yookiin aantummaa kan beeku, kan namaa ho'u jechuudha. Gama biraatiin, 'Mulluun hin mi'ooftuu yoo mi'eessan malee Cuundhurri hin siyooftuu yoo si'eessan malee' Kan jedhu yoo ilaalle mulluun nyaata yeroo baayee daboof qophaa'uudha. Cuundhurri immoo, nama yeroo hojii hojjetan booda deemu yookiin kan dhimma hin baafne dhiba'aa jechuudha. Sirbi kunis, akkuma mulluun yoo waliin mi'eessanii nyaatan malee nyaanni isaa nama nuffisiisu, nama yeroo hojii hojjetu duuba nama deemu yoo si'eessan yookiin jajjabeessan malee hojiitti hin cimne ta'uu kan agarsiisuudh. Kanaaf, sirbi armaan oolii sirboota hojii yeroo haamaa keessaa tokko ta'ee, kan daboo yookiin namootni hojii irratti hirmaatan wal gootomsuuf yookiin walcimsuuf sirban ta'uu isaa hubanna.

Yaa guyyee qaata guyyaate..... haa guyyaatuu

Utuun beekuu ..... lolli saafaa wayyaa

(Madda: Tolasaa Kitilaa Ganda Baabboo Garjoo, 28/9/2010,

Sirbi armaan olii kunis sirba hojii yeroo haamaa ta'ee, kan daboon yookiin namoota gareen hojjetaniin bakka haamaatti sirbaniidha.

Innis yeroo haamaa eegalan osoo hintaane erga saafaan ba'e yookiin guyyaa ta'e kan sirbamudha. Sirba kanaanis, dhaamsa garaa garaa dabarfatu. **Yaa guyyee qaata guyyaate** kan jedhu keessatti guyyeen daboo yookiin namoota hojiicha irratti hirmaachaa jiran yoo ta'u, yeroon

guyyaa yookiin waaree ta'e akka jechuuti. **Haa guyyaatu lolli saafaa wayyaa** Kan jedhu immoo, yaadrimee isaa yoo ilaalle waa'ee lolaa osoo hin taane akkaataa hojiichaa kan ibsudha. Innis, yeroo waaree ta'u aduun sirriitti waan ba'uuf midhaan ariitiin haamaama yookiin sirriitti kukkutuu danda'u. Kanaaf midhaanichi dafee akka haamamuuf/si'aatuuf/ yeroo saafaan ba'uun gaarii ta'uusaa ibsu barbaadanitu.

Sirbi gadii kun immoo, kan bakka haamaatti namoota haamaa haamaniin gara dhummati sirbamu ta'ee, kan ittiin waljajjabeessaniidha. Akkasumas, akkaataa ittiin dalagaa jiran kan ittiin ibsaniidha.

Harsasiin harsasiin naanneessa roobeem dhageessee

Taarsaseen taarsaseen naanneessa reebeem goofareeshee

(Madda: Obbo Karoorsaa Ofga'aa Ganda Odaa Gaanqaa, 14/7/2010)

Kunis kan ibsu yeroo haamaa haaman fuula qabatanii gidduu gidduu kutuun akkaataa itti haaman kan ibsuudha. Toora 2^{ffaa} irratti kan argamu, fuula fuulan gidduu ba'uun akka itti haamaniifi goofaree/ jalamii midhaanii yookiin kan ija midhaanii baate bakka itti kutaan kan ibsu yoo ta'u, akkaataa itti fuula qabatanii haaman agarsiisa.

Qorreehoo qorreehoo qeensa murraaree

Olleehoo olleehoo keessa bullaaree

Ilaa yaa haadha ammayyaa yaa haadha ammayyaa garee

Hin oliin yaa haadha koo situ dallaa naa dhale

(Madda : Obbo Tasammaa Likkaasaa, ganda Baabboo Garjoo 5/8/2010)

Sirbi kunis, gosa sirboota yeroo haamaa ta'ee, kan daboon dhumarratti yeroo hojii keessaa galuun ga'u bakka haamaatti sirbaniidha. Innis, namoonni hojii hojjetaa jiran abbaa hojjechifatuun nigala yeroon ga'eera jedhan dhaamsa ittiin kan dabarfataniidha.

Fakkeenya, **Qorreehoo qorreehoo qeensa murraaree** jechuun haammenneera ija midhaanii kukkunneera qarmii isaa haamutu nu hafee jechuu barbaadaniiti. **Olleehoo olleehoo keessa bullaaree** kan jedhu immoo, guyyaa guutuu as oollee, amma immoo yeroon waan ga'eef ni gala jechuudha.

Luguciiin luguciiin qeeransa fiixee

Hin jiruu, hin fidduu ni fiixee

Qullubbii dheengadda bittee eda fiixee (Madda: Obbo Nagaraa Hundee Ganda Garjoo Torban 12/8/2010)

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, Sirbi armaan olii immoo, daboon haamaa keessaa erga galee yeroo mana ga’u kan sirbaniidha. Akkuma aadaa Oromoo naannoo kanatti daboof kan qophaa’u daabboofi mulluun alatti qullubbiin isa biraadha. Haati daboo qullubbii falfaaltee daboodhaaf daabboo irratti dhaqxi. Egaa daboon yoo kun hinjiraanne yookiin xiqqate, sirba olii kanaan ergaa dabarfatu. Kanarraas wanti hubatamu uummatni Oromoo sirboota hojii kanatti fayyadamuun wanta isatti hanqate akka ibsachuu danda’uudha.

Walumaagalatti, sirboonni olii kunniin sirboota hojii yeroo haamaa yoo ta’an, kan namootni yeroo gareen haaman gamtoominaan sirbaniidha. Kunis, hojjetoonni sirbichatti fayyadamuun hojiin kun nuffii fi dadhabbi malee bu’a-qabeessummaan akka raawwatuuf gahee guddaa qaba. Akkasumas, wantoota jiruufi jireenya isaanii keessatti mudatu kan ittiin ibsataniifi saffisa hojii sun ittiin raawwatu kan dabaluu danda’uudha.

4.1.2 Sirboota Yeroo Midhaan Dha’iinsaa

Akka qorataan daawwannaa godhee irra xiinxaletti, Midhaan dha’iinsi hojii namoonni cimdii cimdiiin hojjeatan ta’e kan ulee laaafaan dabaree dabaree rukutuun Xaafiifi cidii isaa gargar baasaniidha. Innis, erga qotiyoodhaan siribsiisanii gara dhumaatti toora galchuun kan raawwatu yoo ta’u, yeroo hojii kana raawwatan jechoota bifa walaloo qabu fayyadamuun sirbaa kan hojjetaniidha.

Suuraa5: yeroo midhaan dha'iinsaa (5/6/2010 hawaasa ganda Garjoo torbaniin)

Yaa abbee	Yaa abbee
Daadoodhaam	Daadoodhaam
Na murii	Na murii
Eephi	Eephi
Cidiidhaam	Xaafiidhaam
Gad hurii	kan duriim
Heephoodham	Yeroodhaam
Bukkeedha	Buqqeedha
Haa buluu	Haa dhumuu

Sirba hojii waytii midhaan dha'iinsaa oliirraa wanti xiinxalamu yeroo kanatti namootni miira waldorgommiifi xiiqii keessa wal galchuun hojiicha si'aa'inaan akka hojjetan kan godhudha. Ulee isaan ittiin dha'an jiidha waan ta'eef akka gaariitti rukutee cidiifi midhaan adda baasa. Akkaataan itti hojjeetaniifi sirboonni isaan sirban walitti hidhata qabu. Innis, duukaa sochii isaanii hojichaaf taasisaniin sagaleen isaanii qajeela. Kun immoo, sirboonni akkasii gochaan walqabachuu kan agarsiisuudha. Hojii kana keessatti dhimmoota baay'ee eerun kan walseexessu. Fakkeenya: **gad hurii** sirriitti rukuti lafatti baasi yookiin ciddiifi callaa addaan baasi jechuudha. **Kan duriim** durumaa sirriitti rukuta har'a qofa mitii yookiin durii kaasee cimaa ta'usaa kan ibsatudha.

Akkasumas, sirba hojii kanaan wal jajjabeessuuf jecha wantoota adda addaa kasaanii walqeequu, bira darbanii ittiin waan nyaatan yookiin wanta dhugan qeequ. Fakkeenyaaf, **“Bukkeedhaam”** jechuun bakka ati rukutaa jirtu gara maddiiti jechuudha. **“Buqqeedhaam”** Kan jedhu ittoon ittiin nyaata nyaate buqqee ta,usaa himuu barbaadanitu. Akkasumas, **“Hephoodhaam”** **“yeroodhaam”** kan jedhu immoo, hephoodhaam jechuun kan ati nyaate ittoo isaa hephoodhakanaaf akkasi jabatee jirta jechuu yemmuu ta’u, namni inni tokko immoo yeroodhaam jedha. Kana jechuun immoo,humnaan qabaa yookiin dargaggeessa kanaaf yeroo kooti hindadhabuu jechuu barbaadeeti.

‘Haa buluu- haa dhumu’ yoo jedhu immoo haa buluu jechuun dadhabeera jedhee himachuu yoo barbaadu ta’u, haa dhumu kan jedhu immoo, xumuru qabna yaada jedu ofkeessaa qaba.Kun immoo akka aadaa hojii wal gargaarsaafi hawaasummaa qabataniif namoota keessatti fedha uuma.

4.1.3 Sirboota Yeroo Gaagura Hidhanii

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, uummatni Oromoo naannoo kanaa hojii qonnaafi horsiisa loon alatti hojii gaaguraa hojjechuun jireenya isaanii kan ittiin fooyyeffataniidha. Kunis gaagura dhahee muka gubbaa fanisuun kaannisni itti galtee damma yeroo isheen dammeesitu kan itti fayyadamaniidha. Gaagurri bifa aadaafi bifa ammayyaan kan qophaa’u yoo ta’u, uummanni Oromoo Aanaa Jaarsoo kan aadaatti fayyadamuun damma omishu. Meeshaaleen gaagurri irraa tolchamus: muka sooyyomaa, bajaaree, hidda geeboofi faltii horiifaadha. Namni hundi muka yaabee gaagura hin hidhu, kan gaagura hidhu nama ogummaa gaaguraa hidhu qabuufi nama dandeettii muka yaabuu qabuudha. Namoonni akkasis, **‘gaagura hiituu’** yookiin **‘Gaaguree’** jedhama. Innis, kan hidhamu yeroo Birraa yoo ta’u, Arfaasaa jalqaba irratti ni buufama.

Gaafa gaagurri hidhamu wanti barbaachisu keessaa tokko funyoodha. Innis gaagura yaabsiisuuf tajaajila. Gaagurri kan muka irratti hidhamuuf akka Kaannisni mana godhatee itti galtee damma keessatti dammeessituuf. Yeroo gaagura hidhan watoonni saaffefataman keessaa: funyoon kan ergisaa yoo ta’e, bule malee hin galu. Sababni isaas, Kaannisni keessa hinbulu jedhanii waan amananiif. Akkasumas, mukti gogaan yoo muka irraa bu’e, fudhanii manatti hin galan. Kunis, dammichi kooshimaa/gogaa/ ta’a jedhanii waan amananiif. Egaa namni gaagura hidhu yeroo funyoodhaan gaaguraol harkisu harkaan waamaa akkas jedha:

Yeehee yeehee yeehee

Gala hin ooliin

Galii keessa ooli

Caalliyaa koottu

Calcal itti godhi

Akka durba Caalliyaa

Sibuu koottu

Sibsib itti godhi

Akka durba sibuu (Madda: Obbo Nagaraa Hundee, 12/8/2010, Obbo Maaramaa Goobanaa Ganda Garjoo Torban ,Ganda Ada'aa Gorbaa, gaafa 2/7/2010)

Walaloo olii toora 1-3tti jiru keessatti, kan namni gaagura hidhu hawwii kaannisni gaagurrichaatti akka galituuf qabu yoo ta'u, gala hin oolii gali keessa olii kan jedhu yaada lama kan ibsudha. Tokkoffaa itti seeni kan jedhuufi kan birooni immoo erga galtee keessa jiraanyu jechuudha. Walaloo toora 4-7tti jiru immoo, kaannisa gaaguratti hawwachuun alatti, kan hawwasni gosa caalliyaa ta'aniifi kan sibuu ta'an ittiin wal tuqaniidha. Kunis, hawaasni sibuu kanneen bakka qorannoo kana yoo ta'an Caalliyaa immoo, olla warreen kanaati. Hawaasni kunniin kan walitti heerumsiisuufi walfuusiisudha. Kanaaf gama kanaan illee akkaataa walitti dhufeenya isaanii ni ibsatu.

Abbaa keef dhibba ta'i

Goommattuuf jibba ta'i

Walaloon Sirba olii kun kan uummatni Oromoo fedhii omisha isaaf qabu ittiin ibsatudha. Fakkeenyaaf, **Abbaa keef dhibba ta'i**, abbaa qabeenyaaf bu'aa gaarii argamsiisi, gaagurri kun akka damma baay'ee godhatuuf fedhii qaban kan mul'saniidha. Akkasumas, **Goommattuuf jibba ta'i** kan jedhu immoo, nama akka damma gaarii namni hinargamneef inaaftuuf hin dammeesiniif yaada jedhuufi wanta hin barbaachiifne kan ittiin balaaleffataniidha. Askeessatti Goommattuu jechuun nama waan namni godhatuutti inaaftu yookiin jibbitu jechuudha.

Walumaagalatti, sirbi kun kan nomoonni yeroo gaagura hidhatan dhuunfaa sirbaa raawwatan ta'ee, hawwii omisha damma gaarii argachuurra darbee akkaataa waliin jireenya isaanii ittiin ibsataniidha.

4.1.4 Sirboota Yeroo Jaatanii Manaa

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, guyyaa manni ijaaramee raawwatu yookiin man-duuchii irratti shamarran ollaafi kan warra mana ijaaratani walta'uun kan sirban sirba jaatanii jedhama. Sirbi kunis sababa manni ijaarameef waan sirbamuuf sirboota hojii keessatti ramadama. Kaayyoo sirba kana inni guddaan gammachuu manni ijaarama ittiin ibsachuuf. Kan sirbanis shamarran yoo ta'an, isaanis warreen mana ijaarataniifi oollaa isaanii ta'u.

Sooyyeehoo sooyye jaatanii

Mana jaatanii бага ijaaratani

Baga ijaaratani mana baatanii

Karaa dugdaa dugda dheeraatan

Abbaan durbaa durba seeratan

Goreen bulaa mana keessanii

Goree hinbuluu mana keessanii

Marmeen kufaa morma kee jalaa

Akka arcuumee lagaa Sooyye jaatanii

(Madda: Aadde BersuuTamasgeen, Ganda Nya'aa Hidhabuu, 13/7/2010)

Yaada sirba olii kanarraa wanti hubatamu, uummanni Oromoo gochaa namni tokko godhatetti gammaduu isaa sirban akka mul'ifatu kan agarsiisuudha. Innis shamarran guyyaa manni ijaaramee raawwatu addooyyee(hiriyyaa) isaanii waliin walwaamuun kan sirbaniidha.

Kaayyoon sirba kanaa gammachuu mana ijaaramee ibsachuuf. Fakkeenyaaf, **mana jaatanii бага ijaarratanii, бага ijaaratani mana baatani** kan jedhu tokkoffaa mana haaraa бага ijaaratani yookiin mana jireenyaa бага ijaarattan kan jedhudha. Lammaffaa immoo, erga ijaaratan бага mannicha keessa jiraachuu eegaltan jechuu barbaadaniti. Akkasumas, askeessatti shamarran jaalala walii isaaniifi hawwii jaalala qabanii sirba kanatti fayyadamuun ni ibsatu jechuudha.

4.1.5 Sirboota Yeroo Aramaa midhaanii

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, aramaan gosa hojii yeroo baay'ee dubartootan raawwatuu dha. Innis midhaan kanneen akka boqqoolloofi bishingaa keessatti biqilaa hin barbaachifne buqqisuu yoo ta'u, harkaan kan hojjetamudha. Hojiin kun yeroo ammatti, bifa biraan yookiin qooda harkan araman qoricha fara aramaatti fayyadamuun kan gaggeeffamaa jirudha. Haa ta'u malee, osoo malli kun hin argamin duri gaafa aramaa aramaan namoonni ittiin hojii butachuuf yookiin jabaatanii hojjechuuf sirba ni sirbu. Innis, waljalaa qabuun kan raawwatu yoo ta'u, sirboota jaalalaafi ayyaanaa sirbaa kan hojjetaniidha.

Abaaboo abaaboo yaa abaabilee

Yaa shirree yoo roobni roobeehoo

Daddarbaa Masqalaa bukoo baalaan tolchuu

Kan sarbaan battalaa duboo raasaa koottuu

Yaa hiriyyee naan gitaa sifudheen waa lixaa

Mana Waaqoon lixaa yoo waaqi nu dadhabee

Koottu aramaa aramna tuufoo bubbuqifna

Naqamteefi Diggaayii baallee waraqataa

Nama arga jibbaan baay'ee safarataa

Adeemmii jarjare taa'ee dubbii hinhimuu

Kan foolii dadhabee taa'ee mudhii haa hiikuu

Daddarba masqalaa bukoo baalaan tolchuu

Yaa shirree roobaa yaa suurrayyoo

Mana abbaa Guduruu gurrattii gurguruu

Gargar nu hinbaasin waaqni gubbasaanii

Gurrattii gurguruu yaa durbayyoo(Madda: Aadde Bersuu Tamasgeen Ganda Nya'aa Hidhabuu,13/7/2010, Aadde Baashatuu Qana'aa,Ganda Ada'aa Gorbaa, 2/7/2010)

Sirba olii irraa wanti hubatamu, kan yeroo aramaa araman dubartoonni waliin sirban yoo ta'u, kan kan sirbamuuf, dadhabbiifi nuffii malee hojiicha fiixn baafachuuf akkasumas,wantoota adda

addaa ittiin ibsatu. Yeroofi wantoota jiruufi jireenya isaanii keessatti isaan mudatu illee kan ittiin ibsaniidha. Fakkeenya,

Mana abbaa Guduruu gurrattii gurguruu

Gargar nu hinbaasin waaqni gubbaasanii

Kan jedhu hawwii walii wajjin jiraachuu yookiin tokkummaadhaan hojjechuu qaban kan agarsiisuudha. Kun immoo kan agarsiisu hawaasummaa kan jaalataniifi kan itti amanan ta'u hubachiisa. Akkasumas, bo'oo walaloo sirba olii kana keessatti 'koottu aramaa bubbuqifna midhaani keessaa' kan jedhu fedhii hojii kan waliin raawwachuuf qaban kan mul'isuufi maal akka hojjechaa jiran agarsiisa.

Gama biraatiin hojii kun yeroo Masqalaa kan raawwatu ta'usaa walaloo sirba olii bo'oo sadaffaa irratti kan agarsiisuudha. Kanaaf sirbi olii kun kan dubartoonni yeroo aramaa araman ittiin hojii dadhabbi malee raawwachuuf sirban waan ta'eef, sirba hojii jedhama.

4.1.6 Sirboota Yeroo Aannan Raasuu

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, gosti hojii kun manatti dubartoota kan raawwatu ta'ee, hojii nama tokko giddu-galeeffateedha. Innis, uummanni Oromoo bu'aa loon irra argatu keessaa aannan elmame walitti kuusuun erga itite kan raasaniidha. Yeroo raasan kana, aannan itite dhadhaafi baaduutti addaan ba'a. Haa ta'u malee, sababa bakka dheechisa bal'aa dhabuufi loon muraasa kunuunsu tarsiimoo misooma qonnaa irraa ba'een loon akka xiqqatan duukaa kana aannan loonis hir'atee jira. Kanaaf inni dur hidhanii raarasuun raasan hafee luka/gudeeda/ irratti raasu. As keessatti meeshaa aadaa kanneen akka: Qabee kan itti elman, Guuchuma kan itti kuusanifi Abuubbii kan ittiin raasaniidha. Meeshaaleen kunniinis, buqqee duudaa irra kan tolfamaniidha.

Egaa dubartoonni yeroo hojii kana irratti hirmaatan akka hinnuffineef yookiin hindadhabneef sirba irra-deddeebi'anii sirbaa hojjetu.

Suuraa 6: Yeroo aannan raasanii 18/8/2010, ganda Nya'aa Hidhabuutti

Abuubbii abuubbii naa bahi

Abuubbii hudhookoo naa bahi

Hudhoo sararaakoo naa bahi

Hanga mataa Ayyaantuu naa bahi....

Hidheen si raarasaa naa bahi

Gabaatti si baasaa naa bahi

Walaloo sirba olii kana irraa wanti hubatamu, kan dubartiin yeroo fedhiifi hawwii jiruufi jireenya isheefooyyeeffachuuf qabdu kallattii kanaan akka ibsachuu danda'eessu kan agarsiisuudha. Akkasumas, yeroo gabaaba keessatti aannan raasanii dhadhaa baasuuf osoo hin hindadhabiin akka raawwataniif kan fayyadudha. Walumaagalatt,i walaloo sirba olii: hawwii aannan sun dhadhaa guddaa akka ba'uuf qabaniifi dhadhaa kana immoo gurguruun qarshiitti akka jijjiirachuu barbaadan ittiin ibsachuuf kan gargaarudha. Gama biraan immoo, yeroo hojii kana raawwatan si'a'iinaan raawwachuuf kan sirbaniidha. Akkasumas, sochii, sagaleefi hojiichi kan waliin qindaa'eedha yookiin akkaataa, ittiin raawwatan kan mul'isuudha.

4.1.7 Sirboota Yeroo Tumaa midhaan

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, tumaa jechuun gosa midhaanii kan akka: boqqolloo, Nuugiifi biqila faarsoof ta’u mooyyeetti naquun muka mooyyeen irra deddeebi’anii kan tumaniidha. Haala qabatamaa yeroo ammaa jiruun hojii kun qooda mooyyeedhan tumaan baabura midhaaniitti fayyadamaa kan jiraniidha. Kanarraa ka’e humna namaan raawwachuun hafa dhufeera. Haa ta’u malee, osoo malli kun hinargamin dura uummanni Oromoo naannoo kanaa mala inni midhaan isaa ittiin bulleeffachaa ture keessaa tumaan isa tokkoodha. Tumaan hojii gareen yookiin nama lama gidduutti raawwatuudha. Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, haalli ittiin tumaniifi sirbichi wal bu’uureffata. Innis ariitiin waan tumaniif sirbichillee duukuma ariitii kan raawwatudha. Akkasumas, itti fufinsan osoo hara hingalchatiin hojiin kun yeroo dheeraaf akka hinture, sirbichillee duukuma gabaabate irra deddeebiin kan sirbamudha.

Dorgaan dorgee boqqolloodha

Abbaan tumuu humna qaba

Kan dadhabee ulfa qaba

Ulfa raachaa si maaracha

Ulfa haantuutaa ittiin duta (Af-gaaffii: Ganda Nya’aa Hidhabuu, ganda Ada’aa Gorbaa Aadde Bersuu Tamasgeen, Aadde Baashatuu Qana’aa 13/7/2010 , 2/7/2010)

Sirba kanarraa wanti hubatamu, namoonni hojii akkasii keessatti yeroo qooda fudhatan miira wal-dorgoommii keessa galuun saffisan hojiicha raawwatu. Sochii, sagaleefi akkaataa hojiichi itti raawwatuun walaloon sirbichaallee dhiyaata. Kun immoo, yeroo gabaabaa keessatti hedduminaan hojjechuun jireenya isaanii fooyyeffachuuf isaan gargara. Sochiifi sagaleen isaan ittiin sirban haala hojiichaa kan bu’uureffateedha. Akkasumas, walii isaanii seexessuun kan raawwataniidha. Fakkeenyaaf, **abbaan tumuu human qaba** kan jedhu namni walitti fufiinsan tumu cimaadha akka jechuuti. Yeroo kana miira dorgoommii keessa waan jiraniif cimina isaanii mul’isuuf hamileedhaan hojjetu. Akkasumas, akka hindadhabneefi hamilee godhatanii hojjetaniif kan gargaaruudha. **Kan dadhabee ulfa qaba** kan jedhu immoo, akkuma beekamu namni ulfa ta’e nidadhaba waan ta’eef, ati dadhabaadha ittiin jedhanii waan ceepha’aniif isa jala ba’uuf namni sun hamilee godhate tuma jechuudha. Gaafa sirbi kun sirbamu immoo, namni dadhabe illee seexaa godhachuun jabaatee tumicha tuma.

4.1.8 Sirboota Yeroo Daakuu Daakanii

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, Daakuun kan namoonni yeroo durii qaroominni hin jirre midhaan gosa adda adda nyaataaf yookiin dhugaatii garaagaraa ittiin naquuf dhagaa irratti bulleessaniidha. Kunis, dubartootan kan raawwatuudha. Akkasumas hojii nama tokkoon yeroo tokkotti hojjetamudha. Yeroo hojii kana dalagan nuffii malee akka raawwataniif sirboota adda addaa sirbu. Sirboonni kunis, kan jaalalaa, kan fuudhaafi heerumaa yookiin kan biroo ta'uu danda'a.

Yaa hurri rooba dirrisaa

Qalee wal nyaata firrisaa

Yoona ni marata biyyisaa

Yaa hurri rooba dirrisaa

Soddeen in kolfa firrisaa

Ciiseen geerara dinnisaa

Daakuun yaabee dirrisaa

Adeeman kolfa dirrisaa

Gingeen seexana girrisaa

Qalee wal nyaata firrisaa

Yoona ni marata biyyisaa(Madda: Ganda Nya'aa Hidhabuu, ganda Ada'aa Gorbaa Aadde Bersuu Tamasgeen, Aadde Bashaatuu Qana'aa 13/7/2010 , 2/7/2010)

Sirbi olii kan agarsiisu, ittiin hojii sana dadhabii fi mukuu oolun raawwachuuf kan tajaajiludha. Sirbi kunis, waa'ee hojiicha kan ibsu osoo hin taane, kan itti fayyadamuun hojii hojjetaniidha. Askeessatti dubartoonni yeroo qofa hojjetan mukuu ooluf yookiin akka hin dadhabneef kan sirbaniidha. Yeroo hojii kan hojjetan dubartoonni waan isaanitti dhaga'ame fedhii keessoo isaanii weeddisu jechuudha.

Walumaagalatti, sirboonni hojii yeroo hojii kan sirbamaniidha. Akkasumas, hojii garee raawwatu keessatti sirboonni hojii garee namoota lamaafi isaa ol gidduutti kan gaggeeffamu yoo ta'u, hojii nama tokko giddu-galeeffatu keessatti immoo dhuunfaan kan sirbamudha.

4.1.9 Faaruu Qotiyyoo Yeroo Qonnaa

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, qonnaan bultoonni yeroo qotiisaa qotiyyoo nifaarsu. Kaayyoon faaruu kanas, qotiyyoon jabaate akka qotuuf jedhaniiti. Kun immoo, jabachuun qotiyyoo nama qonnaa sana raawwatuuf waan bu'aa qabuuf. Kanaaf qonnaa maqaa qotiyyoo waamuun bifa adda addaan qotiyyoo ni faarsu. Fakkeenya:

Goobee ol hoofaa !

Ol hoofaa kormakoo

Goobee gooba filaa

Marqaan inni gaafa filaa

Kanuma keessa jiraa

Ol hoofaa korma koo kottu

(Madda: Obbo Nagaraa Hundee Ganda Garjoo Torban 12/8/2010)

Akka od-himaan kun jedhutti, namoonni hojii qonnaa keessatti qotiyyoon isaanii bifa adda addaan jajjabina kenneef. Yeroo bakka itti deebifatan ga'an yookiin osoo qotaa jiran maqaa qotiyyoo waamuun akkaataa kanan qotiyyoo isaa jajjabeessu. Fakkeenyaaf, **Goobee gooba filaa** jechuun kan goobni isaa ol dhaabbataafi guddaa ta'e jechuu yoo ta'u, cimina yookiin qaama qotiyyoo sana kan ibsudha. Akkasumas, **marqaan inni gaafa filaa kanuma keessa jiraa** gaafa jedhu immoo, kan qotee nama nyaachisu si jedhee qotiyyoo sana jachuu isaa agarsiisa. Asitti qotiyyoo waan kana gurraan dhaga'ee hin hubatu, garuu, namni sun akka waan qotiyyoon isa dhaga'aa jirutti fudhachuun bifa kanaan ofii isaas, qotiyyoo isaas, si'eessa. Kanaaf, yeroo qonnaa bifa kanaan jaalala looniif qabanillee akka ibsatan agarsiisa.

4.1.10 Faaruu Yeroo Siribsiisaa

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, Midhaan haamamee, bissii bissii hidhamee, ooygidiitti erga guuramee booda, loon (qotiyyoo) itti naqanii siribsiisu yookiin callaafi cidii addaan baasu. Meeshaaleen hojii kana keessatti itti fayyadaman: qorbiifi haxxooftuu yoo ta'an, qorbiin muka qalaa mataarraa bal'oo qabudha; haxxooftuun immoo, muka dame isaa qaqqalaa ta'ee kan chidiifi callaa addaan foo'uudha. Midhaan akka wal ga'ee bulla'uuf yeroo sadii hanga afurii qorbiin urgufanii ni gagaalgalchu.

Wagtii midhaan kun siribsiisamu, baatii Amajjiifi Gurraan- dhala keessaadha. Sababnisaas, baatii kana lamaan roobni waaan hin jirreef, itti roobee midhaan hin balleessu. Yeroo kana, kabajaafi jaalala loon isaaniif qaban faarsuun kan ibsaniidha.

Suuraa yeroo siribsiisaa

Suuraa4.Yeroo siribsiisaa Ganda Garjoo Torbanitti

Loon yaa loonishee loon yaa loonishee

Loon yaa loonishee afaaniin huuba guurii

Loon yaa loonishee dibatan miidhagsoo

Loon yaa loonishee dhangaa qabaneessoo

Sin faarsaa dhaggeeffadhuu

Kotteedhaan callaa gaggeefadhuu

Mee tumii lama mee tumii lama

Kotteedhaan mooyyee qabdaa

(Madda:: Obbo Gammachuu Tolaa gaafa 5/6/2010 ganda Garjoo torban)

Yaadni walaloo faaruu olii irraa akka hubannutti, uummatni Oromoo yeroo loonitti fayyadamee hojii raawwatu bu'aa isaan qabaniifi akkaataa isaan itti raawwatan bifa kanaan ibsu. Walaloon bo'oo 2^{ffaa} irratti argamu, kan qotiyyoon yeroo siribsiisaa cidii nyaachaa hojjetu agarsiisuudha. Walaloo bo'oo 4-5 irratti argamu immoo, dhadhaan nyaata yookiin dhangaa mi'eessuurra darbee soogdaafi mirmixni akka hingubneef niqabaneessa. Akkasumas, warren shamarranii rifeensa isaanitti dibachuun itti nimiidhagfatu.

Baaduunis, akkasuma ittoo ta'uun yookiin nama dhukkubsatuuf illee daran barbaachisaadha. Akkasumas, walaloo toora 6-8tti jiran yoo ilaalle hojii sana keessatti loon kotteedhaan bu'aa akka buusa jiran yookiin callaafi cidii sirriitti gargar akka baasaa jiran kan agarsiisuudha. Kanaaf sirboota hojii keessatti faayidaalee loonii bifa armaan oliin ni ibsamu jechuudha.

4.1.11 Faaruu Gaafa Hojii Galgala Looniifi Midhaan Ittiin Faarsan

Akka odeef-himtoonni jedhanitti, hawasni Oromoo hojiiwwan adda addaa irratti gaafa hirmaachaa oolani galgala erga irbaata nyaatanii jedhan osoo wal eebbisee mana isatti hin galiin faaruu adda addaa faarsu. Gaafa hojiiwwan kana daboon dhangaa, qophaa'e nyaatee faaruu dhimma hojii, qabeenya(looniifi midhaan) isaanii ibsan walduuraa duuban faarsu. Faaruun kunis nooruu yaa buddeenaafi saawwaadha. Isaan kanas armaan gaditti haa ilaallu;

Nooruu Yaa Buddeena

Faaruu yeroo hojii keessaa galanii galgala irbaata booda namoonni ittiin midhaanfi waaqa ittiin faarsaniidha. Innis gareedhaan waljalaa qabuun kan raawwatan yoo ta'u kan dura bu'ee dhahu nooroo yaa budeenna yemmuu jedhu kanneen biroon immoo nooruu yaa buddeena jechuun wal harkaa fudhanii buddeena faarsu.

Kan dura bu'ee dha'uKan jalaa qaban

Nooruu yaa buddeena.....Nooruu yaa buddeena

Buddeenni buddeena.....Nooruu yaa budeena

Kan iji futteenaaa.....Nooruu yaa buddeena (Madda: Obbo Tasammaa Likkaasaa, ganda Baabboo Garjoo, 5/8/2010)

Walaloon faaruu olii kun kan ibsu, uummatni Oromoo buddeena simachuuf kan faarsudha. Nooruu jechuun бага dhufte jedhanii safuu buddeenaaf qaban kan ibsataniidha. Kunis, yeroo sanatti nyaatni akka dhiyaachaafii jiru faaruun kan mul'isudha. Kan iji futteenaa yoo jedhu immoo akkuma beekamu buddeena yeroo qallisanii tolchaan irratti kan mul'atudha.

Kan waliin jedhan

Qiraacii baaritti hurgufuu

Midhaaniifi waaqiif ugumuu

Nooruu yaa buddeenaa

Siif argaan milikiyee

Kunis, ulfina namoonni waaqaafi midhaan isaaniif qaban kan ittiin ibsaniidha. Midhaaniifi waaqiif ugumuu yeroo jechan safuu midhaaniifi waaqaaf qaban ittiin ibsachuuf. Waaqayyoo kan isaan jiraachisu ta'uufi namni immoo jiraachuuf midhaan akka murteessaa ta'e bifa kanaan kan ibsataniidha.

Buddeenni mana Abdataa.....nooruu yaa buddeenaa

Mana Abdoo Galoo.....nooruu yaa buddeenaa

Gama biraatiin faaruu kana keessetti buddeena mana walii isaan maqaa walii isaanii waamuun ittiin wal faarsu. Askeessatti buddeenni kun kan nama hundaaf ta'u ittiin mul'isuuf maqaa namoota naannoo isaanitti argaman waltarree faarsu. Kana jechuun namni kamiyyuu isa malee jiraachuu waan hindandeenyeef iddoo hundatti kan argamuu ta'uufi keessattilee kan eenyu gaarii akka ta'e ittiin qeequidha.

Walumaagalatti, faaruun olii kana irraa akka hubatamutti, uummatni Oromoo hojii keessa oolee manatti yeroo galu waaqaafi midhaani akkaataa kanaan faarsa. Kunis, yeroo hojiiwwan kan akka: haamaa, qonnaa, mana ijaarsaa keessaa oolan galgala faaruu kanaan diinagdee, hawaasummaa, seenaafi kkf ittiin ibsatu. Garuu, xiyyeeffannoon faaruu kanaa inni guddaan midhaan faarsu irrattiidha.

Saawwaa

Saawwaanis, faaruu galgala daboon irbaata booda nooruu yaa buddeenatti aansuun loon kallatti garaa garaan ittiin faarsaniidha. Innis, loon jireenya dhala namaa waliin hidhata karaa bu'aa isaanirra argamu, faayidaa qama isaaniifi gahee hojii qonnaa keessatti qabaniin kan faarsaniidha. Gama biraatiin immoo saawwaan qaban ergaa waliif kan itti dabarsaniidha. Faaruun kunis, gareen wal jalaa qabuun kan faarfataniidha.

Kan dha'uu

Kanneen jala qaban

Sawwaahii yaa saawwaanii..... Sawwaahii yaa saawwaanii

Yaa sandabilee koo yaa sawwaahii... Sawwaahii yaa saawwaanii

Foon irbaata ta'e yaa sawwaahii..... Sawwaahii yaa saawwaanii

Gaanfi waancaa ta'e yaa sawwaahii... Sawwaahii yaa saawwaanii

Kotteen sinii tahe yaa sawwaahii.....Sawwaahii yaa saawwaanii

(Madda: Obbo Nagaraa Hundee Ganda Garjoo Torban 12/8/2010)

Faaruu kana keessatti bu'aa loon kallatti qaama isaaniin qaban kan agarsiisuudha. kunis foon loonii nyaataaf kan oolu, akkasumas, gaanfaafi kotteen isaanillee meeshaa ta'e dhala nama akka tajaajilu ibsunkan ittiin loon leellisaniidha. Sababa isaan loon hojii keessatti qooda waan fudhataniif kabajaafi jaalala isaaniif qaban ibsu jechuudha.

Sokkoruu caccabsaa yaa sawwaahii..... Sawwaahii yaa saawwaanii

Bosonuu dammaaksaa yaa sawwaahii..... Sawwaahii yaa saawwaanii

Duukaa jira abbaan sawwaa yaa sawwaahii.....Sawwaahii yaa saawwaanii

Ulee lama baatee yaa sawwaahii..... Sawwaahii yaa saawwaanii

Ulee lama baachifatee yaa sawwaahii..... Sawwaahii yaa saawwaanii

(Madda: Obbo Nagaraa Hundee Ganda Garjoo Torban 12/8/2010)

Kan waliin faarsan

Sawwaahiin qoti jettaa

Gorroo abbaatu hordataa

Anaan maal godhi jettaa

Roorroo abbaatu dhowwataa yaa sawwaahii(Madda: Obbo Nagaraa Hundee, Ganda Garjoo Torban, 12/8/2010)

Jechuun saawwan qaban wanta namarra ga'uu danda'u kan himaniidha. Gorroo abbaatu hordataa kan jedhu yeroo mana ijaaran utubaa manaa kan dhaabbatu abbaa manaa ta'uusaa ibsa.

Akka aadaa Oromootti manni kan itti waamamu abbaa manaan waan ta'eef, akkasumas, maatiin mana tokko ittiin hogganamu abbaa warraan waan ta'eef ittii waamamni isa ta'a jechuudha. Roorroo abbaatu dhowwata kan jedhuu immoo kan uummatni Oromoo saawwan qabee haccuucaa irra ga'a ture ibsatu yoo ta'u, innis dhaamsa si malee waa'ee mirga keef kan falmu hinjiru jedhanii ittiin waliisaanii kakaasuuf faarsaniidha. Kanaaf faaruu kana tti fayyadamuun quuqama keessa isaanni jiru kan himataniidha.

Walumaagalatti, faaruun kun faaruu nooruu yaa buddeenaa jedhutti aansuun kan jedhamu yoo ta'u, kan hawaasni Oromoo jaalalaafi kabaja loon isaaf qabu, ittiin ibsatudha. Akkasumas, miidhama loon irra ga'uu fakkeessannii eenyummaa isaanii walhubachiisuuf kan faarsaniidha.

4.1.12 Geerarsa Yeroo Qonnaa

Qonnaan hojii gareedhaan yookiin dhuunfaan hojjetamudha. Innis yeroo adda addaa gaggeeffama. Qonni Aanaa Jaarsoo keessatti gaggeeffamu kan aadaati yookiin qona humna namaafi qotiyyoodhaan qotamuudha. Kunis, akka naannoo qorannoo kun itti gaggeeffameetti yeroo Gannaa, Birraa, Bonaafi Arfaasaa qotama. Yeroo Arfaasaa baqaaqsaa lafa Daagujjaa, Bishingaa, Xaafiifi kkfaatu raawwata. Yeroo Gannaa gosa midhaanii kanneenitu meessama yookiin facaasama. Yeroo Birraa lafa qoocootu qotama. Akkasumas, yeroo bonaa boqqolloo boneetu qotama. Kanaaf qonni hojii waggaa guutuu gaggeeffamuudha. Meeshaaleen qonnaa aadaa keessatti tajaajilanis: nooyee (qonyee, babbaatee, maarashaa, dhitaafi gubbeedha), harqoota (ciiqirtiifi hudhaa), hordaafi harkisaa kan nooyeefi harqoota wal quunnaamsiisu ofkeessatti hammata.

Akka odeef-keennitoonni jedhanitti, yeroo qonnaa namoonni nuffii tokko malee ittiin jabaatanii hojjechuuf, qotiyyoo jajjabeessuuf, yookiin jiruufi jireenya ofii ittiin ibsachuuf sirbaa kan dalaganiidha.

Suuraayeroo qonnaa

Suuraa 2: Suuraa yeroo Qonnaa: 25/9/2010 Ganda Baaboo Garjootu

Qotiiyyoon qottuu wayyaa

Kan qottee ganna baatuu

Walaloon kun qotiiyyoon qonna irratti sadarkaa garaa garaan kan ilaalamani ta'u kan ibsudha. Kunis, uummatni Oromoo qonaaf kan collee yookiin hojiiirratti cimaa ta'an filatu. Sababni isaas, humna waan qabduuf ganna guutuu qotuun bu'aa argamsiisuu dandeessi. Garuu yoo cimtuu hintaane hojii kan addaan kutchisiisuu waan dandeessuuf bifa kanaan hawwi cimina qotiiyyoo isaaniif qaban ibsatu.

Qottuun hanciinooftuu wayyaa

Kan hordaa jala baatuu

Namoonni hojii qonna irratti hirmaatan kanneen kaayyoo qabatan yookiin kan seexaa qabu akka ta'e walaloon geerarsa kanaa ni ibsa. Askeessatti hojii qonnaa dadhabsiisa waan ta'eef, namni dhiibba'an hojii qonna irratti akka hin barbaachifne qeequu barbaadaniiti.

Arfaasaa si'a duraa qotiiyyootu nama dhibaa

Qotanii bukkeessanii sanyiiu nama dhibaa

Walaloo kana keessatti, yeroon qonnaan itti eegalu arfaasa akka ta'e, yeroo sanaaf qotiyyoon bona guutuu marga ga'aa ta'e hin argatiin baate arfaasaa hojii kana irratti gahumsa dhabuu akka dandeessu hubachisa.

Yoo qonnaan raawwatu immoo hanqinni sanyii akka nama mudachuu danda'u ibsa. Sababni isaas, akka beekamu yeroo gannaa namoonni baayyeen midhaan ni fiixu. Kanaaf, gama kanaan sanyii kaa'achuuf barbaachisaa akka ta'e akeekachuuf kan geeraramuudha.

Walumaagalatti, Geerarsi armaan olii kanarraa wanti hubatamu namni qofaa yeroo qonnaa qotu nuffiifi dadhabbii jala ba'uuf yookiin miliquuf kan sirbu yoo ta'u, geerarsa kana keessatti quuqama qabu yookiin wanta isaanitti dhaga'amu kan ittiin ibsata. Kanaaf kunis qotiyyoon cimtuun sirriitti akka qottuu/gannaa guutuu/ qotaa ba'u danda'u ishee yookiin gaarii akka taate kan ibsuufi namni seexaa qabu qonna irratti gaarii akka ta'e /hojii kana irratti bu'a gaarii akka argamsiisu/ bo'oo 1-4tti kan ibsudha. Akkasumas bo'oo 5-6 irratti barbaachisummaa sanyiifi qotiyyoo yookiin hanqinni sanyiifi qotiyyoo qonna midhaanii keessatti nama mudachuu akka danda'u kan agarsiisuudha.

4.1.13 Geerarsa Daadhii Gaafa Hojii Galgala Gaggeeffamu

Akka odeef-keennittonni jedhanitti, namoonni hojiin booda galgala faaruu nooruufi saawwaatti aansudhaan dhangaa gaafa sana qophaa'u keessaa bifa geerarsan kan ibsaniidha. Kunis, jalqabaa hanga dhumatti nama tokkoon kan jedhamuudha. Askeessatti quuqa qabaniif komee kallatti adda addaan qaban kan ittiin ibsataniidha. Akka aadaa Oromoo naannoo kanatti duri dhugaatii daboof qophaa'u keessaa daadhii/bookni/ isa tokkoodha. Haa ta'u malee, daadhiin yeroo hundaa yookiin iddoo hundatti daboof hinqophaa'u . Sababnisaas, namni akkuma qabeenyaan walcaalutti kan humni isaa hindandeenye hinqopheessu. Daboonis warreen akkasii hindhiphisaan. Garuu nama ofdanda'u yoon turse illee geerarsan qeequun akka dhufuuf godhu.

Daadhii, yaa daadhii Yaa daadhii

Daadhii yaa barmoollee yaa daadhii

Ammaan si bitadhaa yaa daadhii

Gaafuman namoome yaa daadhii

Daadhiin gola jirtii yaa daadhii

Kan cuqqaalaan cidii yaa daadhii

Daadhiin gadi wixxifti yaa daadhii

Goorroo duuba dhufuufi yaa daadhii

Buufuun ol ittifti yaa daadhii

Bor duuba dhuguufi yaa daadhii(Madda: Obbo Tasamaa Likkaasaa, Ganda Baabboo Garjoo, 5/8/2010)

Geerarsi kunis, kan daboon dabareen waa'ee daadhiidha geeraran yoo ta'u, toora walaloo 1-3tti jiru irratti namni kun jireenya gadi aanaa akka jeraatu ibsudha. Gaafuman namoome yeroo jedhu isa ammaarra jireenya fooyya'aa gaafan jiraadhu jechuu isaati. Akkasumas, namni daadhii naqatu jireenya fooyya'aa kan jiraatan ta'ullee ni agarsiisa. Kun immoo sadarkaan jireenya namaa walcaaluu akka danda'u agarsiisa. Walaloo toora 4-5tti jiru immoo, bakka daadhii itti argamuufi akkaataa daadhiin itti qophaa'u kan agarsiisudha. Toora^{ffaa} hanga dhumatti immoo, quuqama dhimma dhugaatii kun jalaa ture ibsachuu irratti xiyyeeffate. Akkasums, hawaasarra adda bahuun dhuunfaan waa godhachuun sirrii akka hintaane askeessatti ni hubachisa. Komii warra daboo irraa qabaniillee kan ittiin agarsiisaniidha.

Walumaagalatti, Geerarsi kun hojiin booda galgala yeroo hojii idileen ala yeroo mana ijaarsaa illee kan gaggeeffamu akka ta'eefi kan itti fayyadamanii wantoota jiruufi jireenya keessatti raawwatu ittiin qeeqan yookiin ibsaniidha.

4.2 Qabiyyee Sirboota Hojii

Akka od-himtoonni jedhanitti sirboonni hojii jireenya hawaasummaa keessatti, wantoota hedduu agarsiisuu danda'u. Qabiyyee jechuun dhaamsa yookiin ergaa wanti tokko ofkeessatti haammaatu /qabatu /yoo ta'u, sirboonni hojii jireenya hawaasaa keessatti qabiyyee adda addaa agarsiisu. Haa ta'uu malee, qabiyyee sirboota hojii guutumma guutuutti ibsuun ulfaata ta'uyyuu, kanneen akka: diinagdee, hawaasummaa, yeroo, hawwiifi seenaa qabiyyeewwan sirbootni hojii mul'isan yookiin agarsiisaniidha. Isaanis, bifa armaan gadiin qaacceffamee jira

4.2.1 Diinagdee Mul'isurratti

Jiraachuun diinagdee guddina biyya tokkoof baay'ee murteessaadha. Dhalli namaa tattaaffii hojii ghahaa ta'e yoo godhe, salphaatti diinagdee isaa fooyyeeffachaa deema.

Kanaaf hawaasni Oromoo aadaa hojii kan mataasaa qaba. Aadaa hojii qabaachuun immoo, diinagdeen ofii daran akka guddatu taasisa. Gama biraan diinagdeen jiraachuun biyya guddisa, dagaagina sammuu argamsiisa yookiin jiruufi jireenya hawaasaa gara fuuldurratti adeemsiisa. Hawaasni Oromoo hojiiwwan adda addaa irratti yeroo hirmaatu sirboota hojii qabeenya isaa ittiin jajjabeeffatu, cimsatu, jajatuufi kkf sirbaa kan hojjetudha. Sirboota hojii kanaan akkuma ittiin walcimsu, walbooharsu, walseexessu, walqeequ qabeenya isaas ittiin mul'isa. Kanaaf sirboonni hojii kunniin dinagdee hawaasichaa ni ibsa. Fakkeenyaaf mee itti aanu yaa ilaallu;

Osoo akka abbaa Raagoo

Soorii yaabbatanii

Sagaliin gulufuu

Yaada sirba hojii olii kanarraa wanti hubatamu, hawaasni Oromoo diinagdee yookiin qabeenya isaaf kabaja guddaa kan qabudha. Innis akkuma loon horsiisee wantoota hedduuf itti fayyadamu kottee dudaa kan ta'an kanneen akka fardaa nihorsiisa. Bo'oo lammaffaarratti Soorii yaabbatanii kan jedhu maqaa fardaa kan namni qabeenya qabu yaabbatee bakka barbaadetti ittiin gulufuudha. Walumaagalatti, sirbi kun namni jabaate hojjete qabeenya gahaa akka horatu kan mul'isudha.

Hidheen si rarraasaa

Gabaatti sibaasaa

Walaloo olii keessatti gabaatti si baasaa kan jedhu yoo fudhanne namni wanta qabu gabaatti geessee gurguuruun qarshii akka argatu kan agarsiisudha. Innis, dubartoonni yeroo aannan raasan kan sirban yoo ta'u, gabaatti kan baasan dhadhaadha. Gabaatti kan ba'uufis qarshiitti jijjiiruf, kun immoo, qabeenya qaban kan agarsiisudha.

4.2.2 Hawaasummaa Mul'isurratti

Ilmi namaa lubbu-qabeeyyii addunyaa kana irra jiraatan keessaa kan adda isa godhu keessa tokko itti yaadee yookiin karoorse hawaasummaan jiraachuudha. Dhalli namaa jiruufi jireenya isaa baay'inaan hawaasummaan kan gaggeeffatuudha. Akkuma kana hawaasa Oromoo biratti hawaasummaan bal'inaan kan beekamuudha. Kunis, hojiiwwan adda addaa irratti yeroo hirmaatu aadaa walgargaarsaa qabu. Walgargaarsa kana keessaa immoo gaddaafi gammachuu, jibbaafi jaalala akkasumas, rakkinaafi bal'ina waliin qoodatu.

Kun immoo jireenya, hawasummaa kan mul'isuudha. Gaafa hojii adda addaa irratti boba'anis, sirboota hojii ittiin hawaasummaa mul'isan ni sirbu. Sirboota sanniin keessaa mee asii gaditti haa ilaallu;

Osoo akka garaakoo

Lammii jaallatanii

Dilbii haammatanii

Deega bira lufuu

Walaloo sirba olii irraa wanti hubatamu, namni tokkummaan yookiin waliigalteen hojjetu bu'aa barbaadu argachuu akka danda'udha. Innis **lammii jaallatanii** kan jedhu, lammii ofii waliin tokkommaa godhatanii jechuudha. **Dilbiin** immoo midhaan nyaatarraa hafee akka aadaa Oromootti, yeroo rakkina yookiin namoota rakkatan ittiin gargaaraniidha. Dilbiin jiraannan deegi jiraachuu waan hin dandeenyeef, sirbi hojii kun akka hawaasni waliin hojjechuun hawaasummaa cimsu kan agarsiisuudha.

Hiriyaan wal taatee

Kan kakattee baatee

Gadheetu garaa hiraa

Aadaa Oromoo keessatti namoonni kaayyoo tokko galmaan gahuuf waliin ba'aan booda hin deebi'an. Jechi '**hiriyyaa**' jedhu kan garaa walii ta'an waliin bahanii waliin galaniidha. **Walta'uu** jechuun namoonni adda addaa walitti dhufanii hojii tokko kan waliin raawwatan jechuudha. Kanaaf, namni waliin mari'atee booda deebi'e hinjaalatamu. Kana jechuun immoo, hawaasni Oromoo waliin hojjechuu, waliin jiraachutti amana waan ta'eef, hawaasummaaf iddoo guddaa kenna. Yeroo hojii irratti hirmaatu sirboota hojiidhaan hawaasummaa isaanii ni mul'isu jechuudha.

4.2.3 Seenaa Mul'isurratti

Seenaa jechuun taateewwan kanaan dura bifa adda addaatiin raawwatamanii darban afaaniin yookiin barreeffamaan dhalootaa dhalootatti kan darbaa deemuudha. Innis wanta gaarii yookiin gaarii hintaane ta'uu danda'a.

Sirboonni hojii irratti xiyyeeffatan seenaa mul'isanis ni jiru. Isaan keessaa mee tokko yaa ilaallu;

Ijaarran ijaarii

Gudunfi jabeessii

Akka abaabayyuu kee

Manni manaa raadaa

Hundatu araadaa

Jabeessi moonaa kee

Uummanni Oromoo manaaf kabaja guddaa kenna. Kanaaf, yeroo mana ijaaru daboo wal kadhatee sirbaan walgorsaafi walakeekkachisaa sirna ho'aadhaan mana ijaarrata. Walaloo sirbaa armaan olii yoo ilaalle namtichi weellisaa jiru lammiin isaa mana cimaafi bareedaa ta'e ijaarratee akka keessa jiraataa ture sirba bo'oowwan walaloo kanaa toora jalqabaa hanga sadiitti jiran akka fakkeenyaatti fudhannee yoo ilaalle Oromoon dur mana kan ijaaru hiddaafi quncee adda addaa waan fayyadamuuf haala yeroo sana manni cimee ittiin ijaaramu sirba kanaan ibsa. Akkasumas, bo'oowwaan dhumaa sadan immoo, abbaan manni kun ijaaramuuf ijoollee durbaa geese(qarree) kan qabu akka ta'e agarsiisa. Sababa kanaaf immoo namni baay'een shamarran kanneenif jecha soddomuuf gara mana kanaa dhaquu abbalu akka jiran ni ibsa. Walumaagalatti, sirbi hojii oolii kun haala kanaan seenaa mul'isuu nidanda'a jechuudha.

4.2.4 Hawwii yookiin fedha ofii mul'isurratti

Hawwii jechuun waan keessa namaa jiru yookiin keessootti kan namatti dhaga'amuudha. Yeroo baay'ee uummanni Oromoo jiruufi jireenya isaaniifi kan nama birootiif fedha yookiin hawwii qaban bifa adda addaan ibsatu. Kanneen isaan ittiin ibsatan keessaa tokko sirboota hojiidhaan. Kunis gara boodatti waan abdatan yookiin wanta namni godhateef illee gammachuu bifa ittiin mul'ifataniidha. Fakkeenyaaf mee asiin gaditti yaa ilaallu;

Yaa xaafii biddeen mooraa

Boris sibira oolaa

Asii na baqadhu

Galii barakadhu

Yaada sirba olii yoo ilaalle, waan lama kan agarsiisuudha. Inni tokko: ‘asii na baqadhu’ kan jedhu yeroo Xaafii haamaan dafee akka xumuramuuf, hawwii qaban kan agarsiisuudha. Inni lammaffaan immoo, ‘galii barakaadhu’ kan jedhu midhaan dafee akka hin dhumneef hawwii qaban agarsiisuuf sirba sirbamudha. Kanaaf bifa kanaan dhimma hojii isaanii ittiin raawwataniifi jaalala qabeenya isaanii qaban kan ittiin agarsiisaniidha.

Mana jaatanii бага ijaaratanii

Baga ijaaratanii mana baatanii

Kunis, yaada lama kan of-keessaa qabuudha. ‘mana jaatanii бага ijaaratii’ kan jedhu, mana haaraa бага ijaaratanii yookiin ijaarachuu nama biraatiif gammachuu mul’isu yoo ta’u, kan biraan immoo ‘baga ijaaratii mana baatanii’ kan jedhu immoo, erga ijaaratanii бага mana haaraa keessa jiraachuu eegaltanii yaada jedhu kan agarsiisuudha. Kanaaf, sirboonni hojii hawwii ofiif qaban irra darbanii gacha namni biraan gohateef illee gammachuu ittiin mul’isunun kaan danda’amu ta’uusaa hubanna.

4.2.5 Yeroo Mul’isurratti

Yeroo jechuun hennaa gochi itti raawwate, raawwatu yookiin raawwachaa jiru kan himudha. Jireenya hawaasa Oromoo keessatti gochoonni yeroon walqabatan hedduutu jiru. Kanneen keessaa aadaan hojii isa tokkoodha. Hojii qonnaa yoo fudhanne waqtii isaa kan eeggatedha. Kana jechuun yeroo kami akka qotamuu qabuufi hin qabne kan beekamuudha. Yeroo baay’ee sirboonni hojii Oromoo yeroo waliin kan walqataniidha. Kanaaf sirboota hojii kanneen yeroo agarsiisanis fakkeenyaan yaa ilaallu;

Galgalooftuu aduu

Citaan qorra fuutee

Yaada bufaata sirba hojii armaan olii kana irraa wanti hubatamu, daboon yookiin namoonni hojii keessa oolani nyaatanii erga dhuganii abbaa daboodhaan nigala jedhanii itti himuuf kan jedhaniidha . Innis **‘galgalooftuu aduu’** jechuun yeroon isaa halkan ta’eera waan ta’eef gara mana keenyaa yeroo deemnu ga’eera jechuu yoo ta’u, **‘citaan qorra fuutee’** kan jedhu immoo akkuma beekamu manni citaan yeroo halkan ta’u diilala uumaa waan deemuuf yeroon deemna jedhanii ibsachuuf kan sirbaniidha. Kanaaf namoonni sirboota hojiin yeroo waantoonni raawwatan ibsachuu ni danda’u jechuudha.

Qarree hoo qeensa murraaree

Oollee hoo keessa bullaaree

Akkuma fakkeenya sirba oolii irratti ilaalle bo'oo lammaffaarra jiru irraa wanti hubatamu, daboon hojii osoo hojjetanii galuu yemmuu barbaadan kan sirbaniidha.

Innis kallattiin abbaa daboon yeroon gaheera jechuurra 'oollee hoo keessa bulaaree' jedhu. Kana jechuun immoo, guyyaa guutuu hojjechaa oolle amma ni ga'a yeroon galmaa ga'eera jedhanii yeroo abbaa daboo yaadachisuf yookiin yeroon galgala ta'uu kan agarsiisu. Kanaaf sirbi kunis yeroo kan agarsiisuudha.

4.3 Faayidaa Sirboota Hojii

Akka od-himtoonni jedhanitti, Sirboonni hojii jireenya hawaasummaa keessatti faayidaalee hedduu qabu. Faayidaa jechuun wanta dalagame yookiin rawwaatame tokko irraa bu'aa argame/argamu kan agarsiisuudha. Bu'aan kunis, bifa mul'atu yookiin hinmulanneen kan argamudha. Hawaasni Oromoo yeroo hojii adda adda irratti hirmaatu sirboota hojii adda addaa sirba. Sirboonni hojii kunniin : kan ittiin hojiitti walgootomsaan /cimsan/, qabeenyaafi walii isaanii kan ittin jajatan, kan ittiin waa komatan, wantoota adda addaa ittiin qeequufi ittiin wal gorsuu yookiin barsiisuuf kan fayyadudha. Yaaduma kana ilaalchisuun Nagarii (1993:8) irratti yoo ibsu, “ogbarruu hinbarreeffamiin afoolli dhugaa jireenya hawaasa Oromoo miidhagsee ibsa” jechuun kaa'ee jira.

Kanaaf sirboonni hojii jiruufi jireenya hawaasa Oromoo kallattii garaagaraan miidhagsee kan ibsuudha. Akkasumas, dhaamsa barbaadan ittiin walii dabarsuuf tajaajila olaanaa kenna. Faayidaalee sirboonni hojii jireenya hawaasummaa Oromoo keessatti kennu:

4.3.1 Gootomsuuf Yookiin Cimsuuf

Wanti guddaan sirboonni hojii jireenya hawaasummaa keessatti barbaachisaniif yeroo hojii akka ittiin jabaatanii hojjetaniif. Gootomsuu jechuun akka namni jabaatee hojii tokko raawwatuuf hamilee kennuufiidha yookiin seexessuu, onnee itti horuu jechuudha. Uummanni Oromoo jiruufi jireenya isaa keessatti yemmuu namni waan tokko hojjetu wanti sun gaarii ta'ee yoo itti argame, hamilee laachufiin aadaa isaati.

Hojiwwan qonnaafi hojiwwan mana keessaa yeroo hojjetan sirboota hojii adda addaan walseexessuun yookiin jajjabeessu. Fakkeenya isaanii mee yaa ilaallu;

Abbaan tumuu humna qaba

Kan dadhabee ulfa qaba

Bo'oo walaloo sirba hojii laman olii kanarraa wanti hubatamu, namoota hojii sana hojjechaa jiran lamaan miira waldorgoommii isaan keessatti akka uumamuuf, namni walitti fufiinsan tumaa sana tumuun kan humna qabuudha, kan dadhabeen ulfaa qaba jechuun akka isaan seexaa goodhatanii tumaniif, onnachisu. Kanaaf sirboota hojii seexessuuf kan oolu ta'uusaa mul'isa.

Haaleeluun yaseedha

Hinoolin lafeedha

Yaada sirba olii kanarraa immoo wanti hubatamu, akka aadaa Oromootti namoonni hojii gareen yeroo hojjetan daboo kadhatamanii yookiin daadoon dabaree dabareen walgaargaru. Namni daboo kadhatame immoo, yeroo baay'ee daboon hawaasummaa waan cimsuuf hin oolu. Kanaaf isa kana jajjabeessuuf, **haa leeluun yaseedha hin oolin lafeedha** jedhanii sirbu. Akka aadaa Oromootti jechi lafee jedhu, iddoo olaanaa qaba. Lafee jechuunis, gama tokkoon aantii yookiin lammiidha jechuudha. Gama biraan immoo, lafeen amanaa jechuudha. Sirba kana keessattis, hin oolin lafeedha jechuun hojichi yookiin daboon kan firaati kanaaf akka hinoole jedhanii wal seexessuuf kan fayyaduudha.

4.3.2 Qabeenyaafi Walii Isaanii Ittin Jajachuuf

Jajuu jechuun maqaa, gocha yookiin raawwii namaa yookiin kan biroo guddisanii ibsuudha. Gama biraan jajjuun akka namni isa duraarra caalsisee hojjetuuf itti dabalani miidhagsanii jajjabeessuudha. Hawaasni Oromoo jireenya isaa keessatti akkuma waan gadhee ta'e, tuffatu, qeequ, waan gaarii jedhee itti amanu immoo, nijajata. Kanas afoolatti fayyadamee yeroo baay'ee kan ibsatuudha. Sirboonni hojii immoo, afoola kanneen keessaa isa tokko waan ta'eef, sirboota kanatti fayyadamee ittiin walii isaa, loon isaa, akkasumas, midhaan isaa faarsa, yookiin jajata. Fakkeenyaaf mee kanneen gadii yaa ilaallu;

Uggum yaa hidda aanba'oo

Yaa bonaan goguu ishee

Uggum yaa hidda Garjoo

Yaa qofaa loluu ishee

Hawaasni Oromoo akkuma qabeenya isaa jajatu walii isaanii ni leellisuu. Sirba olii kanarras, wanti hubatamu jaalalaafi kabaja walii isaaniif qaban kan ittiin agarsiisaniidha. Aanba'oon muka hiddi isaa lafa keessa fagaatee hin jirre waan ta'eef yeroo bonaa dafee goga. Akkasumas, bo'oo dhumaa laman irratti kan argaman, qoomoo yookiin gosa Garjoo jedhamu aanaa kana keessatti argaman jajachuuf kan fayyadamaniidha. Askeessatti Garjoon tokkomee hojii hojjechuu irratti cimaa ta'uu isaa kan ibsuudha. Akkuma beekamu namoonni yaada tokkoon waan tokko irratti hirmaatan immoo waan irratti hirmaatan qixan raawwatu waan ta'eefidha.

Bishingaa isa mataa okoo

Xaafii isa jormooddoo

Boqqoolloo isa kurkufee

Daagujjaa isa mataa tuutaa

Isatu tuuta galchaa

Sirba olii kanarraa akkuma looniifi walii isaanii kabaja laatan faayidaa midhaan qabu bifa kanaan kan ibsaniidha. **Bishingaa isa mataa okkoo** gaafa jedhu, ija baay'ee kan qabaatu yookiin immoo baay'ee filatamaa kan ta'e jechuudha.

Xaafii isa mataa jarmooddoo jechuun immoo dheeraa kan ta'e callaa gaarii kan kennu jechuudha. Akkasumas, **Daagujjaa mataa tuutaa isatu tuuta galcha** kan jedhu immoo, mataa tuutaa yoo jedhu kan ija hedduu qabu kan namoota hedduu quubsu ta'uu isaa kan mul'isudha. Kanaaf sirboota hojiitti fayyadamuun bu'aa hojii isaanii ibsatu jechuudha.

4.3.3 Komachuuf

Komachuu jechuun tajaajila namni namaaf kannutti qufuu dadhabuu jechuudha. Wanta raawwatamu qabu irraa yoo hanga ta'e hanqatee argame kan uumamuudha. Innis akkuma beekamu jireenya dhala namaa keessa hanqinni waan hin dhabaneef oolmaa isaa keessatti kan mul'atudha. Hawaasni Oromoo waan tokko irratti komee yeroo dhiyeeffatu afoola adda addaatti fayyadama. Kanneen keessaa immoo sirboonni hojii tokko waan ta'eef, yeroo hojii hojjetu hanqina isa mudate sirba kanatti gargaaramee ibsata.

Kunis, nyaataafi dhugaatii irratti hanqinni yoo mul'ate, akkasumas, gama uumamaafi nam-tolcheen rakkoon yoo jiraate sirboota hojii kanneen akka armaan gadiidhaan ibsata. Fakkeenyaaf mee gaditti yaa ilaallu.

Obaastu obaastee

Irbaata dagattee

Qalbiin mana galtee

Yaada sirba armaan oliirra wanti hubatamu, faayidaan sirboota hojii kan agarsiisuudha. Innis, namoonni/daboon/ wantoota isaanif dhiyaachuu qabu keessaa yoo waa hanqatee argame sirboota hojii kanneen akka kanatti fayyadamu. **Obaastu obaasteekan** jedhu kallattii dhugaatiin wanti nutti hir'ate hinjiru jechuu yoo ta'u, **irbaata dagattee, qalbiin mana galtee** kan jedhu immoo , nyaata hin arganne yookiin nyaatni nuuf qophaa'e gahaa miti, garuu amma yeroon gaheera gara manatti galaa jechuudha. Egaa askeessatti wanti hubatamu sirba hojii kanatti fayyadamuun daboon komee warra daboorraa qaban ibsachuu danda'u isaaniti.

Garbitiin akkookoo

Gilindiseen deessee

Haati faarsoo kanaa

dhugaas hinjennee

Bulaas hinjennee

maal nu jibbitee teessee?

Yaadni sirba olii kunis kan ibsu, faayidaa sirboonni hojii gama waa komachuu agarsiisuun qabu kan mul'isuudha. Innis walaloo sirba kanaa toora 3^{ffaa} irraa kaanee yoo ilaalle daboon hojii keessaa yeroo galan faarsoo nidhugu, yeroo kanatti haati daboo yoo dabootti faara itti hintoltu ta'e, sirba komeef sirbamudha. Akkuma Oromoon Yemmuu mammaaku “Keessummaan faara buliti” jedhu, yoo dhugaa, nyaadhaa hin jettu ta'e, daboon ni muufatu. Muufannaa kana immoo sirba hojii akkanan ibsachuu akka danda'an ni hubachiisa.

4.3.4 Jiruufi Jireenya Keessatti Waa Qeequuf

Qeequu jechuun wantoota adda addaatti fayyadamuun waan tokko namatti agarsiisuu yookiin hojii namni dalagee tokko tuffachuu, mufachuu, ija gaariin akka ilaallan ibsuufi kkfdha.

Egaa jireenya hawaasa Oromoo keessa akkuma wantoonni gaarii ta'an raawwataman al tokko tokko gaarii kan hintaane ni raawwatama. Oromoon immoo, aadaa isaa keessatti wanta badaa ni balaaleffata; kan gaarii ta'e immoo, ni jajjabeessa. Kanaaf wantoota inni ittiin balaaleffatu keessaa sirboonni hojii isa tokkoodha. Fakkeenyaaf mee sanneen keessa kan gadii yaa ilaallu;

Garbiitiin akkookoo maqaan Basaaliidha

Yaa haadha faarsoo kana bor illee sanbataa

Iftaan guyyaa dhufeen dhagaa si waqaarina

Yaada armaan olii kanarraa wanti hubatamu, daboof erga irbaatni dhiyaateef booda faarsoon nibu'aaf , akka carraa ta'ee faarsoon sun hanqina yoo qabaate kallattiin hanqina sana hinibsan. Sababni isaas, hawasni Oromoo aadaa afoola adda addaatti fayyadame ittiin ergaa dabarfatu waan qabuuf. Askeessattis daboos kun fuuletti haadha faarsoo qeequu waan hin barbaaneef sirba hojii kanaan qeeqan jechuudha. Fakkeenyaaf, bo'oo 3^{ffaa} irratti **Bor illee sanbataa Iftaan guyyaa dhufeen dhagaa si waqaarina** kan jedhu akka ammaa osoo hintaane hawaasni Oromoo midhaan dhagaadhaan daakee nyaata yookiin dhugaatii kan akka faarsoo naqee itti fayyadamaa ture. Akkasumas, guyyaa sanbataa hojii hinhojjetu, guyyaa hojii malee kabajamu waan ta'eef. Faarsoon qalloo waan ta'eef, qalloodha jedhee itti himuuf bor booda dhagaan siif waqaaraa midhaan daakii itti dabali midhaantu itti hanqatee, jechuuf sirba kanaan haadha daboof dhaamsa dabarsu jechuudha.

Tulluu kusii gubbaa

Raafuu buutuun jirtii

Yoo billaan bal jedhe

Yoo offaan xaaxa'e

Naatu duutuun jirtii

Yaadrimeen sirba hojii armaan olii irraa wanti hubatamu, hawaasa Oromoo sodaataf iddoo hin kennu ni tuffata jechuudha. Yeroo hojii hojjetan miseensa kana keessa dabeessatu jira jedhanii sirban qeequ. Dhimmi guddaan bakka kanatti barbaachise kan lola sodaatu qeequ osoo hin taane nama hojii seesu yookiin yaada'u qeequ barbaadaniiti. Namni dabeessi immoo, bakka lolaas, bakka hojitti duubatti waan deebi'uuf hawaasni Oromoo yeroo baay'ee niqeeqa, akkasumas, nijibba.

4.3.5 Gorsa Laachuuf

Gorsa jechuun akka namni tokko waa raawwatuuf kallattii itti agarsiisudha. Sirboonni hojii kallattii waan tokko itti raawwachuu danda’u kennu danda’a.

Kunis namoonni yeroo hojii hojjetan sirboota hojii adda addaatti fayyadamuun waliisaaniif gorsa laatu jechuudha. Fakkeenyaaf mee yaa ilaallu;

Albeenii tumaa kafaa

Naccii sharer godhi

Raacitiin sumaaf hafaa

Mee haamaa walal godhi

Yaadrimeen sirba olii kun kan agarsiisu, jireenya boodaf kan nama gargaaru hojii ta’uusaa ibsa. Kunis, bo’oo dhumaa laman irratti kan argaman ‘raacitii’ jechuun haftee kan gara boodatti haala mijataa akka jiraatan nama gargaaru jechuu yoo ta’u, ‘mee haamaa walal godhi’ kan jedhu immoo akka namni hojjechaa jiru hin daganneef mala ittiin yaadachisaan yookiin gorsa kennanifidha

4.4 Walsimannaa Yaaxxinaalee Qorannoon Kun Bu’uura Godhateefi Sirboota Hojii

Xiinxala sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan jedhu qorachuuf yaaxxina kanatu barbaachisa jedhamee wanti adda bahee taa’e jiraachuu baatus, qoratichi yaaxxinaalee faayidaafi haalawaa mata duree qorannoo kanaa waliin walitti dhiyeenya qabu jedhee waan filateef itti gargaaramee jira. Ragaa mata duree kanaa madaaluuf akkaataan itti fayyadama fookloorii, faayidaa fookloorii, gooroowwan fooklooriifi yaaxxinaalee fookiloorii haala itti aanuun ibsamaniiru.

Fooklooriin bal’inaan aadaa, amantaafi duudhaa hawaasaa irratti kan hundaa’uufi yeroo baay’ee afaaniifi gochaan dhalootaa dhalootatti kan darbuudha. Sirboonni hojii gosoota fookloorii keessaa aartii duudhaa hawaasaa jalatti kan hammatamu ta’ee, aadaa hawaasaa dhalootaa dhalootatti jechaafi gochaan kan dabarsuudha. Kanaaf sirboota hojii hawaasummaa keessatti waljajjabeessu, wal qeequu, walgorsu, waljajachuufikkf kan tajaajiludha.

Hayyuun Dorsan (1972:3-5) irratti gooroowwan fookloorii bakka gurguddoo afuritti qoodeera. Gooroowwan isaa kana keessaa tokko, aartii sochii qaama hawaasaati.

Aartiin sochii qaama hawaasaa kun dalagaa sochii qaamaatiin deeggaramee mul'atudha. Mata dureen qorannoo kanaas sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan xiinxaluudha. Sirboonni hojii immoo, sochii qaamaan mul'ata. Haala kanaan sirbi kun damee fookloorii kana jala galuu waan danda'uuf ragaa kana madaaluu keessatti yaaxxinni haalawaa gahee guddaa qaba.

Yaaxxinni haalawaa kan bu'uura godhatu: sochii, hurruubummaa, sagaleefi yoomessa yoo ta'u, sirboonni hojii tokko tokko haalli raawwii isaanii ulaagaa kana guutee kan argamudha. Kunis, sirbichi akkaataa hojiin sun itti hojjetamu faana deema. Fakkeenyaaf, yeroo haamaa haaman, yeroo midhaan dha'iinsaa, yeroo aannan raasuufi yeroo tumaa tuman yoo fudhanne sirboonni askeessatti sirbaman hojiicha bu'uurefatu yookiin hordofu.

Dorsan (1972:40) yaaxxina qorannoo fooklooriif hedduun akka jiran ibsee jira. Isaan keessaa yaaxxini faayidaafi yaaxxini haalawaa kanneen mata duree kanaan walitti hidhata qabaniidha. Sababni isaas xiyyeeffannoon mata duree qorannoo kanaa haala raawwii, qabiyyee fi faayidaa sirboota hojii qaaccessuu kan jedhurratti waan ta'ee fiidha. Yaaxxini faayidaa fooklooriin saba tokkoo akkamitti akka tajaajilu kan qu'atu yoo ta'u, yaaxxini haalaa immoo, afoola ykn fookloorii tokko qorachuun wanta raawwatamee lafa taa'e osoo hintaane, waan raawwatamaa jiru akkamitti akka raawwatu, maaliin akka raawwatuufi yoomessa hurruubummaan sun keessatti raawwatu fa'a irratti hundoofneeti jedha. Sirboonni hojii kunis, guutummaa guututti ta'uu yoo baate, sochii qaamaan walqabachuu waan danda'uuf qoratamuu kan danda'u yemmuu raawwatamaa jiruttiidha. Kanaafuu ragaa mata duree qorannoo kanaa madaaluuf yaaxxinoonni kunneen lamaanis kallattiidhaan barbaachisu. Ragaa mata duree qorannoo kanaa madaaluuf qorataan yemmuu fooklooritti fayyadamu, faayidaawwan fookiloorii, gooroowwan fooklooriifi yaaxxinaalee fookloorii akkaataa armaan olitti ibsameen walsimsiisee itti gargaaramee jira. Walumaagalatti, Odeeffannoo bifa adda addaan funaaname keessatti wanti akka waliigalaatti xiinxalamu, sirboonni hojii jireenya hawaasaa keessatti kallattii garaa garaan qooda qabaachuu isaati. Kunis, sirboonni hojii jiree Aanaa Jaarsoo keessatti gaggeeffaman kan yeroo garaa garaa hojii gareefi dhuunfaan raawwatamu keessatti bifa hojiichi hojjetamun kan sirbamudha.

Boqonnaa Shan: Cuunfaa Argannoofi Yaboo

Boqonnaan kun mata-dureewwan sadirratti kan xiyyeeffateedha. Isaanis: Cuunfaa argannoofi yaboo qorannichaadha. Kanaaf, bakka mata-dureewwan kanneen tartiiban akka armaan gaditti dhiyaataniidha.

5.1 Cuunfaa Argannoo

Qorannoo mata-duree Xiinxala sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan: Aanaa Jaarsoo walitti qabaman jedhu irratti adeemsiifameedha. Kaayyoon qorannoo kanaa sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan xiinxaluun barreeffamatti jijjiiruun dhaloota dhufuuf ol kaa'uudha. Qorannoo kana gaggeessuuf mala qorannoo akkamtaa fayyadameen jira. Iddattoo filadhes mala iddatteessuu miti carraadha. Gosoota iddatteessuu miti carraa keessaa akkayyoofi darba dabarsa fayyadamuun, Gandoota aanichaa keessaa ganda Garjoo Torbanitti yeroo hojii haamaafi midhaan dha'iinsaa, ganda Baabboo Garjootti yeroo qonnaa, akkasumas, ganda Nya'aa Hidhabuutti yeroo aannan raasuu hojiiicha keessatti hirmaachuufi bakka sanatti argamuun akkasumas, namoota Aanichaa keessatti sirboota hojii irratti muuxannoofi beekumsa qaban irraa afgaaffii, marii gareefi daawwannaan odeeffannoo odeef-keenitoota irraa argame Xiinxalamee jira.

Gaaffilee bu'uurraa qorannichaaf odeeffannoo odeef-keenitoota irraa afgaaffii, marii gareefi daawwannaan argame xiinxalamee hiikamee jira. Odeeffannoon argamees gaaffilee bu'uurraa kanneen akka: gosootaafi yoomessa sirboota oromoo hojii irratti xiyyeeffatan maalfaadha? Kan jedhuuf: sirboota yeroo haamaa, sirboota yeroo midhaan dha'iinsaa, sirboota yeroo gaagura hidhanii, sirboota yeroo aramaa, sirboota yeroo daakuu daakaa, sirboota yeroo aannan raasuufi sirboota hojii yeroo tumaadha. Akkasumas faaruu yeroo siribiisaa loon faarsan, Faaruu hojiin booda galgala looniifi midhaan faarsan(nooruu yaa biddeenaa, saawwaa)Fi faaruu yeroo qonnaa Qotiyoo faarsaniidha. Inni biraan immoo, Geerarsa yeroo qotiisaa qonna irratti xiyyeeffateefi geerarsa hojiin booda galgala daadhii irratti xiyyeeffatu walduraa duuban xiinxalamanii jiru.

Itti aansuudhaan gaaffilee bu'uurraa qabiyyeen sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan maal maali?

Kan jedhuuf sirboonni hojii : diinagdee hawaasni qabu gama adda addaan akka mul'isu, jireenya hawaasummaa mul'isurratti, seenaa hawaasaa mul'isuu, hawwii namni ofiifi nama biraaf qabu kan mul'isuufi yeroo waan tokko itti dalagamu kan mul'isuu akka danda'an xiinxalamee jira.

Akkasumas, faayidaaleen sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan maal maal fa'i? kan jedhuuf, Sirboonni hojii faayidaalee kanneen akka:Gootomsuuf yookiin cimsuuf,qabeenyaafi walii isaanii ittin jajachuuf, waan isaanitti hint ole kan ittiin komatan, gorsa yookiin barsiisuufi jiruufi jireenya keessatti waa qeequufaa akka ta'e xiinxalamee jira.

Walumaagalatti, maalummaa, gosoota, faayidaafi yoomessi sirboota hojii irratti odeeffannoo od-keennitoota irraa agame ibsi itti kennamee jira.

Argannoonqorannoo kana odeeffannoo od-himtootaafi daawwannaan argame boqonnaa afur jaltti qaacceffame yookiin ibsi itti kennamee jira. Gaaffiiwwan bu'uuraa jalatti ka'an irratti hundaa'uun deebii argame irraa argannoowwan argaman akka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru.

- Gosoota Sirboota hojii gareen sirbaman: sirboota yeroo haamaa, sirboota yeroo midhaan dha'iinsaa, sirboota yeroo aramaa, sirboota hojii yeroo tumaa, faaruu yeroo siribiisaa loon faarsan, Faaruu hojiin booda galgala looniifi midhaan faarsan(nooruu yaa biddeenaa, saawwaa)faa akka ta'an bira ga'eera.
- Gosoota sirboota hojii dhuunfan sirbaman: sirboota yeroo gaagura hidhanii sirboota yeroo daakuu daakaa, sirboota yeroo aannan raasuufi faaruu yeroo qonnaa Qotiiyyoo faarsanii, Geerarsa yeroo qotiisaa qonna irratti xiyyeeffateefi geerarsa hojiin booda galgala daadhii irratti xiyyeeffatu akka ta'an bira ga'eera.
- Yoomessa sirboota hojii:Sirboonni hojii kan gaggeeffamu yeroo hojiiwwan sun raawwatamaniifiraawwii hojiichaan booda kan gaggeeffamu ta'u isaa. Innis, yeroo haamaa bakka haamaatti waqtii bonaa, yeroo qonnoo bakka qonnaatti waqtii arfaasaafi gannaa, yeroo midhaan dha'iinsaa bakka oogdiitti waqtii bonaa, yeroo gaagura hidhuu bakka gaagura hidhuutti waqtii birraa, yeroo aramaa bakka aramaatti waqtii gannaafi birraa, kan tumaa manatti yeroo gannaafi birraa, aannan raasuu manatti yeroo hundattiifi kan daakuu manatti yeroo mara kan gaggeeffamu akka ta'an bira ga'eera.

- Qabiyyeen sirboota hojii: Diinagdee mul'isurratti, Yeroo mul'isurratti, Hawaasummaa mul'isurratti, Hawwii namni qabu agarsiisuufi Seenaa mul'isurratti kan xiyyeeffatani akka ta'an bira ga'eera.
- Faayidaaleen sirboota hojii: Gootomsuuf yookiin cimsuuf, qabeenyaafi walii isaanii ittin jajachuuf, Gorsuuf yookiin barsiisuuf jiruufi jireenya keessatti waa qeequufi Komachuuf aa akka ta'an bira ga'eera.
- Dabalatanis:
  - Sirboonni hojii sirboota kanneen biroorraa wanti adda taasisu: meeshaalee muuziqaa tokko malee kan gaggeeffamaniifi sochii, sagalee, hojiichifi sirbichii kan walqabatani akka ta'an bira ga'eera.
  - Sirboota hojii jechoota kan sirbicha bareechuuf yookiin mi'eessuu itti fayyadamu qabaachuu isaa. Fakkeenyaaf, Achuubee, hii'ii, eephi, chuu, shirreefi kkfdha.
  - Sirboonni hojii Aanicha keessatti dagatamanii jiraachuufi bifa barreeffamaan dhabamuun ifatti bahe jira.

5.2 Yaboo

Yaboon qorannichaa argannoo bu'uuraa irratti hundaa'uun akka armaan gadiitti ibsamanii jiru. Sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan Aanaa Jaarsoo keessatti yeroo ammaa dagatamaa dhufaa jiraachuun yoo ibsamee jiraatullee sirbootni hojii kun ciminaan jiruufi jireenya hawaasaa keessatti cimee akka itti fufuuf :

- Sirboonni Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan jiruufi jireenya hawaasumma keessatti qooda guddaa kan qabu waan ta'eef, kana hubachuun rakkoo jiruuf furmaata laachuu, qajeelchuun hawaasa akka tajaajilu qabu osoo taasifame.
- Gaggeessitoonni yookiin abbootiin amantii afoolli amantii irratti dhibbaa akka geessisuu hin dandeenye yookiin garaagarummaafi tokkummaa isaan gidduu jiru irratti osoo hawaasa hubachisani.
- Waajjirri Aadaafi Tuuriziimii Aanaa Jaarsoo sirboota hojii Aanicha keessatti gaggeeffaman sagaleefi vidiiyyoo waraabuun funaanee barreeffamatti hiikuun osoo ol kaa'ee.

- Gosoonni sirboota hojii qabiyyeefi faayidaan isaanii ibsamuun osoo qabiyyee barnootaa keessatti dhiyaatanii.
- Barsiisonni Afaan Oromoofi hojjettoonni ogummaa kanatti hidhata qabaatan dhimma sirboota hojii kana irratti osoo bal'inaan hojjetanii.

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa.(2011). **Akkamtaa. Yaadrimee Qorannoo Hujoo**.Finfinnee : Mega Printing press.
- Asaffaa Tafarraa.(2009). **Eela. Seenaa Oguma Oromoo**.Finfinnee : Far east Trading Press.
- _____.(2011). **The Hug-Resistance Poetry**.USA: Indian University.
- Asaffaa Tuuchoo.(2008). **Gumaata. Aadaa Oromoo Kan Naannoo Lixa Oromiyaa**: Far East Trading PIC.
- Beekan Gulummaa.(2015). **Dimdimoo.Cooma Aadaafi Afoola Uummata Oromoo**. Finfinnee: ELL.ENI P.P.PLC
- Bukenya A., Kabira W.M. fi Okombo ed. (1994). **Understanding Oral literature**. Nairobi City: University press.
- Dastaa Dassaalany.(2013). **Bu’uura Qorannoo**. Maxxansaa Lammaffaa printed: Byfar East trading plc.
- David E.Gray.(2004). **Doing Research In the Real World**. London: SAGE publications Ltd.
- Diras Dhugo.(1999). “**Sirna Midhaan Dha’iinsaafi Faaruu Loonii: Godina Shawaa Kibba Lixaatti Aanaa Toleefi Soddoo Akkasumas, Aanaa Walisootti**”. Qajeelcha Qormaata Afaan Oromoo. Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa: Mana maxxansaKomershaalii.
- Dirribaa Tarrafaa .(2005). “**Mirriga Oromoo Harargee**”. Finfinnee: Biiroo Aadaafi Tuuriziimii Oromiyaatti Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo. Artistic P.E 8075/2004.
- Dirribee Qana’aa.(1999). “**Walaloo Diikkoofi Qabiyyee: Godina Harargee Lixaa**”. Qajeelcha Qormaata faan Oromoo. Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa: Mana maxxansa Komershaalii.
- Descombe, M. (2007).**The good research guide for small scalesocial researchproject3rd ed**. OpenUniversity press.
- Dorson .(1972). **Folklore and Folklife. An introduction**.Chicagoand London: The university of Chicago press.
- Dundes Allen.(1965). **The study of Folklore**. Berkle: pentce hall.

- Encyclopedia American.(1983). Vol. 2.USA: University Chicago.
- Faayoo Qaadiroo.(2009). “**Xiinxala Shoobdoo, Af-Walaloo Tumaa Midhaanii: Godina Harargee Lixaa, Aanaa Xuullo**o. yuunivarsiitii Finfinneetti waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf gaggeeffame. Kan hinmaxxaanfame.
- Fekade Azeze .(1991). **Introduction to oral literature 4th ed.** Addis Ababa: Artsitic printing Enterpice.
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). **Subii. Bu’uuralee ogbarruu Oromoo**. Finfinnee: Subii printing Press.
- Filee Jaallataa.(2016). **Beekumtaa Oromoo I(Oromo folklore)**. Finfinnee: Mana maxxansaa Raajii
- Gemechu Bekele.(2003). “**Astudy of major themes in game selected songs of Ilfinash Keno.**” Unpublished MA Thesis Addis Ababa University.
- Georges, R.A fi Jones, M.O.(1995). **Folklostic. An introduction, Biloomingonton and India polis**. India university press.
- Malakneh Mangistuu.(2006). **Fundamantal of literature**. Addis Ababaa: Addis Ababaa University.
- Mc.H.Robert(ed.). (1993). **Encyclopedia BirtannicVol. 9**. Chicago: Encyclopedia Inc.
- Mizgaanuu Gullummaa.(2011). **Dilbii. Bu’uura afoola ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo**. interprice.
- Nueman, L, W.(2007). **BasicSocial Research. Qualitative And Quantitive Approachers (2nd ed)**. Bost peason Edu. Carliral IC.
- Okpewho.(1992). **Africa Oral Literature. Back ground, character and continuity Blomingtonand Indianapolis**. Indian University press.
- Oring, E. (1986). **Folk Groups and Folklore Genres. An Introduction**. Logan Utaha: Utaha University Press.
- Ramailan, Z. Mabatho .(2005). **An investigation of the potential role that folklore can play Environmental eduction south Africa**. western cope University.
- Richard,B.(1992). **Folklore Cultural performances popular Enterainment**. New York: Oxford University press.

- Ruth Finnegan.(1970). **Oral Literature in Africa**. Oxford: Oxford University press Eastern Africa.
- _____.(1976). **Oral literature in Africa**. Nairobi University press.
- _____.(1992). **Oral Traditions and the verbal arts. Aguide to research practices**. LondonAnd New York.
- _____. (2012). **Oral Literature in Africa. World Oral literature series Volume-1**. Cambridge .CBI,2BL United KingDom: Publisher CIC LTD.
- Simsfi Stephen. (2005). **Living Folklore. An Introduction to study people on their Tradition**. longanutah university press.
- Tafarii Nugusee.(2006). **“Development of Oromoo Literature Up to 1991”** MA Thesis .Addis Ababa University.
- Tigisti Sanbataa.(2005). **“Qaaccessa Qabiyyee Af-Walaloo Oromoo Waltajjii Hawaasummaa Haala Af-Walaloo Salalee ”**.Yuunivarsiitii Finfinneetti waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf adeemsifte. Kan hinmaxxanfamne.
- Van Gennap, Amold.(1960). **Rites of passage** . Chicago: University of Chicago
- Vector.D.(2009). **Research Design and Methods for studying culcluture**.New York: Altamira.
- Willian Bascom.(1965). **Four Function of Folklore. Journal of American Folklore**.
(vol.67:1954)pp³³⁻⁴⁹.
- <https://www.britannica.com>art>work...>
- <https://www.thoughtco.com.>what. are..>
- ሰሎሞን ተሾመ። (2007)። **ፎክሎር። ምንነቱና የጥናቱ የትኩረት አቅጣጫ።ህትመት ፋር ኢስት ትሬዲንግ ኃሊየተ.የግ.ማ።**
- ዘሪሁን አሰፈው። (1992)። **የሰነ ጽሁፍ መሰረታዊያን። አዲስ አበባ፣ ንግድ ማተሚያ ድርጅት።**

Dabaleewwan

Dabalee A

Yuunivarsiitii Addis Ababaa Koolleejjii Namoomaa Qo'annoo Afaanii, Joornaaliizimifi Quunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Og-Barruufi Fookloorii.

1. Afgaaffii

Naannoo Oromiyaa Godina Wallagga Lixaa Aanaa Jaarsootti xiinxala Sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan jedhu ilaalchisee afgaaffii dhiyaateedha.

Seensa: Af-gaaffiin kun kan qophaa'e gosoota sirboota hojii, qabiyyee isaan jireenya hawaasaa keessatti qaban, yoomessa akkamii keessatti akka raawwataniifi faayidaa isaan jireenya hawaasaa keessatti qaban adda baasuun qaaceffama.

Kabajamoo od-himtootaa hanga isinii danda'ameetti odeeffannoo kennitaan ifaafi guutuu akka gootaan jechaa deggersi keessan fiixaan bahiinsa qorannichaaf murteessaa waan ta'ee, dursee isin galateeffachaa, sodaa tokko malee bilisaan yaada keessan akka naaf laatankabaja guddaan isin gaafadha.

I. Odeeffannoo Dimshaashaa

1.1 Maqaa: _____ saala: Dhiira ☐ Dhalaa ☐

1.2 Umrii: _____ Sadarkaa barnootaa _____ Lakk. Bilbilaa _____

1.3 Ganda: _____ Garee _____

1.4 Gaa'ilaa: kan fuudhe/ kan heerumte ☐ kan hinfuune/ kan hinheerumne ☐

1.5 Hojii: Qote- bulaa Daldalaa ☐ hajjeetaa mootummaa ☐ kan biroo ☐

II. Odeeffannoo Qorannichaa

1. Gosoonni sirboota hojii naannoo keessanitti ni argaman kam fa'i?
2. Sirboonni hojii yoomiifi eessatti gaggeeffamu?
3. Sirboonni hojii maaliif sirbamu?
4. Ergaan sirboota hojii qaban maali fa'i?

5. Sirboonni hojii dhuunfaan sirbaman jiruu? Maal fa'i?
6. Sirboonni hojii gareen nisirbamu? Isaan kami?
7. Faayidaaleen sirboota hojii maali fa'i?
8. Sababoonni sirboonni hojii dagatamaa dhufan maal jettanii yaaddu?
9. Yaada addaa sirboota hojii irratti qabdan maal?

Dabalee B

Yuunivarsiitii Finfinnee Kolleejjii Namoomaa Qo'annoo Afaanii, Joornaaliizimifi Quunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Og-Barruufi Fookloorii.

2.Marii Garee

Naannoo Oromiyaa Godina Wallagga Lixaa Aanaa Jaarsootti xiinxala Sirboota Oromoo hojii irratti xiyyeeffatan jedhu ilaalchisee afgaaffii dhiyaateedha.

Seensa: Mariin garee kun kan gaggeeffamuuf gosoota sirboota hojii, qabiyyee isaan jireenya hawaasaa keessatti qaban, yoomessa akkamii keessatti akka raawwataniifi faayidaa isaan jireenya hawaasaa keessatti qaban adda baasuun qaacceffama.

Kabajamoo od-himtootaa hanga isinii danda'ameetti odeeffannoo kennitaan ifaafi guutuu akka gootaan jechaa deggersi keessan fiixaan bahiinsaqaqorannichaaf murteessaa waan ta'ee, dursee isin galateeffachaa, sodaa tokko malee bilisaan yaada keessan akka naaf laatankabaja guddaan isin gaafadha.

II. Odeeffannoo Dimshaashaa

1.1 Maqaa:_____saala: Dhiira Dhalaa

1.2 Umrii:_____Sadarkaa barnootaa_____Lakk. Bilbilaa_____

1.3 Ganda:_____Garee_____

1.4 Gaa'ilaa kan fuudhe/ kan heerumte kan hinfuune/ kan hinheerumne

1.5 Hojii: Qote- bulaa Daldalaa hajjeetaa mootummaa kan biroo

II. Odeeffannoo Qorannichaa

1. Sirboonni hojii maaliif sirbamu?
2. Faayidaalee sirboonni hojii jireenya hawaasummaa keessatti qaban maali fa'i?
3. Sirboonni hojii yeroo ammaa maaliif dagatamaa dhufe?
4. Walitti dhufeenyii akkamitu sirboota hojiifi hojiicha gidduu jira?

Dabalee C

Lakk.	Cheekiliistii daawwaannaaf qophaa'e	Guyyaa daawwaannaa
1	Yeroo hojii sirboota hojii hojiirra oolaan daawwaachuu	7/5/2010, 5/6/2010, 18/8/2010fi 25/9/2010
2	Qabiyyee sirboota hojii daawwaachuu	
3	Yeroo sirboota hojii miira hojjeetoota irratti argamu daawwaachuu	
4	Sadarkaa sirboonni hojii irratti argaman daawwaachuu	

Dabalee D

Maqaa od-himtoota af-gaaffiin odeeffannoo kennan

T/L	Maqaa Od-himtootaa	koo dii	Saala	Umurii	Sadarkaa Barnootaa	Gahee Hojii	Ganda	Guyyaa
1	Baashatuu Qana'aa	BQ	Dha	63	-	Q/bultuu	Ada'aa Gorbaa	2/7/2010
2	Bersuu Tamasgeen	BT	Dha	74	2	Q/bultuu	Nya'aa Hidhabuu	13/7/2010
3	Gammachuu Tolaa	GT	Dhi	82	-	Q/bulaa	Garjoo Torban	5/6/2010
4	Karoorsaa Ofga'aa	KO	Dhi	72	4	Q/bulaa	Odaa Gaanqaa	14/7/2010
5	Maaramaa Goobanaa	MG	Dhi	61	8	Q/bulaa	Ada'aa Gorbaa	2/7/2010
6	Nagaraa Hundee	NH	Dhi	65	6	Q/bulaa	Garjoo Torban	12/8/2010
7	Tasammaa Likkaasaa	TL	Dhi	85	-	Q/bulaa	Baabboo Garjoo	5/8/2010
8	Tolasaa Kitilaa	TK	Dhi	60	-	Q/bulaa	Baabboo Garjoo	28/9/2010

Dabalee E

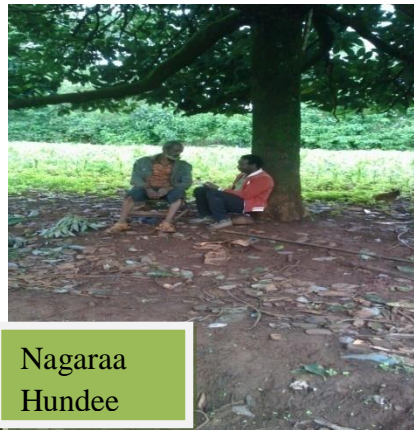
Maqaa Odeef-keentootaa odeeffannoo Marii gareen kennan

T/L	Maqaa od-himtootaa	Koodii	Saala	umarii	Ganda	Guyyaa
1	Abaajee Abakuu	AA	Dhi	54	01	11/8/2010
2	Daraartuu Imaanaa	DI	Dha	43	01	16/8/2010
3	Dinsirii Eebbaa	DE	Dha	39	01	16/8/2010
4	Gaarii Galataa	GG	Dhi	55	01	11/8/2010
5	Hiikaa Fufaa	HF	Dhi	48	01	16/8/2010
6	Mitikkee Kumarraa	MK	Dha	42	01	11/8/2010

Dabalee F Footoowwan Odeef-keennitoota muraasa afgaaffiin odeeffannoon irraa funaana

Bersuu
Tamasgeen

Nagaraa
Hundee

Karoorsaa
Ofga'aa

Tolasaa
Kitilaa

Suuraa7: Namoota Af-gaaffii taasifameef tokko tokko

Suuraa yeroo marii garee

Suuraa 9: yeroo marii garee

Dabalee G

Sirba yeroo haamaa Xaafii

Yaa xaafii biddeen mooraa

Boris sibira oolaa

Asii na baqadhu

Galii barakadhu

Yaa xaafii jiga toli

Mataa na muran jettaa

Yaa kaarroo baana toil

Dhirsatu na tuqe jettaa

Albeenii tumaa kafaa

Naccii sharer godhi

Raacitiin sumaaf hafaa

Mee haamaa walal godhi

Dibittiidhaan qoti

Kormi gaana argate

Limixii ilkaan dotii

Korma abbaan dhalchate

Tulluu kusii gubbaa

raafuu butuun jirti

Yoo bilaan bal jedhee

Yoo oofan xa'aaxa'ee

Naatu duuttuun jirti

(Tasammaa,5 /8/2010)

Amuumaan maal gaddaa.....siyyee siyyee

Aluufaa abbaa sardaa.....siyyee siyyee

Akka abbaa koo gootaa.....siyyee siyyee

Garjoo qaqaallii koo .....siyyee siyyee

Ishoo ijoollee keenyaa .....siyyee siyyee

Kunoo akkas faa sirbuu.....siyyee siyyee

Dhiira qiinxiitti hirbuu .....siyyee siyyee

Yaa Tarfasaa garbaa .....siyyee siyyee

Gundootti maal baatuu .....siyyee siyyee

Maal fajaajaan gandaa .....siyyee siyyee

Gulloon si haa hirmaatu.....siyyee siyyee

Daboo dhageen gala.....siyyee siyyee

Qilxuun kan wadeessaa.....siyyee siyyee

Dabeessi harree gamaa .....siyyee siyyee

Diimtuu kan jagnaati .....siyyee siyyee

Hayyoo jagna hayyoo .....siyyee siyyee

Kan dabeessaa laayyoo.....siyyee siyyee

Guutuun hin mi'ooftuu .....siyyee siyyee

Yoo mi'eessan malee.....siyyee siyyee(Hawaasa Ganda Garjoo Torban)

Anaa qotu qoti, qottu ni quuftaa

Hennaa qotuu batte ni duutaa

Haaleeluun yaseedha

Hin ooliin lafeedha

Anaa lolu lolii loltu ni duutaa

Henna loluu baatte niduutaa

Haa leeluun yaseedha

Hin ooliin lafeedha

Waddeessa yabbannaan dameen naan folloqxii

Haa leeluun yaseedha Hin ooliin lafeedha

Dabeessa farfaannaan gadheen naan hodhoftii

Yaa Wadeessa gogii fiitiin haa daraaruu (Madda: Obbo Nagaraa Hundee Ganda Garjoo Torban 12/8/2010)

Haa leeluun yaseedha

Hin ooliin lafeedha

Yaa dabeessa sokkii qiinxii si waraanuu

Haa leeluun yaseedha Hin ooliin lafeedha Yeehee egaa jaallatteeree

Henna daakatteeree

Egaa dhamatteeree

Hennaan hin jiguuree

Egaa si hindhibuuree

Kabaa mana keetii

Hin ajjeerrin kabi

Jabaa nama keetii

Hin ajjeessin qabi

Madda: ganda Odaa Gaanqaatti Obbo Karoorsaa Ofga'aa, 14/7/2010) Hulattii Gambeelaa qota gaafa yandoo

Yaa guyyee guyyaatee..... haa guyyaatu

Utuun beekuu..... lolli saafaa wayyaa
 Lola gaafa akkasii dubartiitu kajeelaa
 Yaa guyyee inguyyaatee..... haaguyyaatuu
 Utuun beekuu .....lolli saafaa wayyaa
 Arfaasaan dur gnnaa lolaa baqasanii
 Yaa guyyee inguyyaatee..... haa guyyaatuu
 Utuun beekuu .....lolli saafaa wayyaa
 Abbaasatu jannaa lolaaf as galchanii
 Yaa guyyee inguyyaatee..... haa guyyaatuu
 Utuun beekuu .....lolli saafaa wayyaa
 Jaldeessi bineensa inni laga buukkee keessaa
 Yaa daboo inguyyaatee..... haa guyyaatuu
 Utuun beekuu .....lolli saafaa wayyaa
 Dabeessi ni direessa jagna dhiisee dheessaa
 Yaa jannee in guyyaatee..... haa guyyaatuu
 Utuun beekuu .....lolli saafaa wayyaa
 Qottan qotaa malee lafa hin taraarina
 Yaa daboo inguyyaatee..... haa guyyaatuu
 Utuun beekuu..... lolli saafaa wayyaa
 Loltan lolaa maleehiira hinsodaatina
 Yaa daboo inguyyaatee..... haa guyyaatuu
 Utuun beekuu..... lolli saafaa wayyaa Madda: Obbo Nagaraa Hundee
 Ganda Garjoo Torban12/8/2010)

Sirba midhaan Dha'iinsaa

Siin taane	Na taate
Gama koo	Gamas kee
Gamaal kaa	Gamaal kaa
Ni sobdaam	Na sossobdaam

Waa shirtii

Waa jirtiim

(Madda: Hawaasa ganda Garjoo Torbaniin)

Sirba gaagura hidhuu

Yeehee yeehee yeehee

Gala hin ooliin

Galii keessa ooli

Soofataa mukaa ta'i

Gala gaaguraa ta'i

Waamee koo si waamaa

Diillaa riqichaa koottu

Achii diddichaa koottu

Caalliyaa koottu

Calcal itti godhi

Akka durba Caalliyaa

Sibuu koottu

Sibsib itti godhi

Akka durba Sibuu

Horroo koottu

Horii ta'i

Jimmaa koottu

Jirma ta'i

Abbaa keef dhibba ta'i

Gommattuuf jibba ta'i

Gala hin ooliin

Galii keessa oolMadda: Obbo Nagaraa Hundee ,Ganda Garjoo Torban,12/8/2010)

Sirba mana ijaarsaa galgala irbata booda sirbamu

Nooruu yaa biddenaa warqee koo

Sumaaf yoona geese nafseen koo

Bishingaa qashaashee

Qashee gabaa biraa

Yaabiddenaa noorii

Osoo akka abbaa Raagoo

Soorii yaabbatanii

Sagaliin Gulufuu

Osoo akka garaakoo

Lammii jaallatanii

Dilbii haammatanii

Deega bira lufuu

Gudunfii jabeessi

Akka abaabayyuu kee

Manni mana raadaa

Jabeessi moonaa kee

Yaabiddenaa noorii

Galgalooftuu aduu

Citaan qorra fuutee

Obaasuu obaastee

Irbaata dagattee

Qalbiin mana galtee

Yaabiddenaa noorii

(Maaramaa Goobanaa, 2/7/2010)

Sirba Jaatanii Manaa

Daraaroon dansa roobaa

Mana harmee Roobaa
Itittuun miiljala roobnaan
Baaksaana mata duree roobe
Addooyyekoo na sirbiituree
Martuu kee gaaddisa gootee
(Bersuu Tamasgeen,13/7/2010)

Yeroo qonnaa

Yaa magaal jedhii qoti
Muummeerra horii galchaa
Kullee akka soorii fardaa

Sirba Dadhii

Yaa daadhii yaa daadhii yaa daadhii
Shuruuruu daadhii shuruuuu daadhii
Hudduu qumuxuulee yaa dadhii
Dheeddi fardeen illee
Beekti dhadheen illee
Yaa daadhii yaa daadhii(Tasammaa,5 /8/2010)

Faaruu Qotiyyoo yeroo qonnaa

Gachii yaasaa saree
Gaachii yaasaa saree
Gad ciraa sangootaa
Kottu hoofaa korma koo (Madda: Obbo Nagaraa Hundee 12/8/2010)

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Qorataan Maqaafi Mallattoon Koo Armaan Gaditti Eerame Kan Waraqaan Qorannoo
Dhuunfaakootii Ta'usaafi Yaadawwan Qorannoo Kanaaf Dubbise Hunda Isaanii Koo Mallattoo
Kootiin Mirkaneesseera

Maqaa Qorataa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Ani_____Barataan Kun Hojiin Isaa Of Ittisuu Dhiyaachuu Danda'uu
Isaa Mallattoo Kootiin Mirkaneesseera.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____